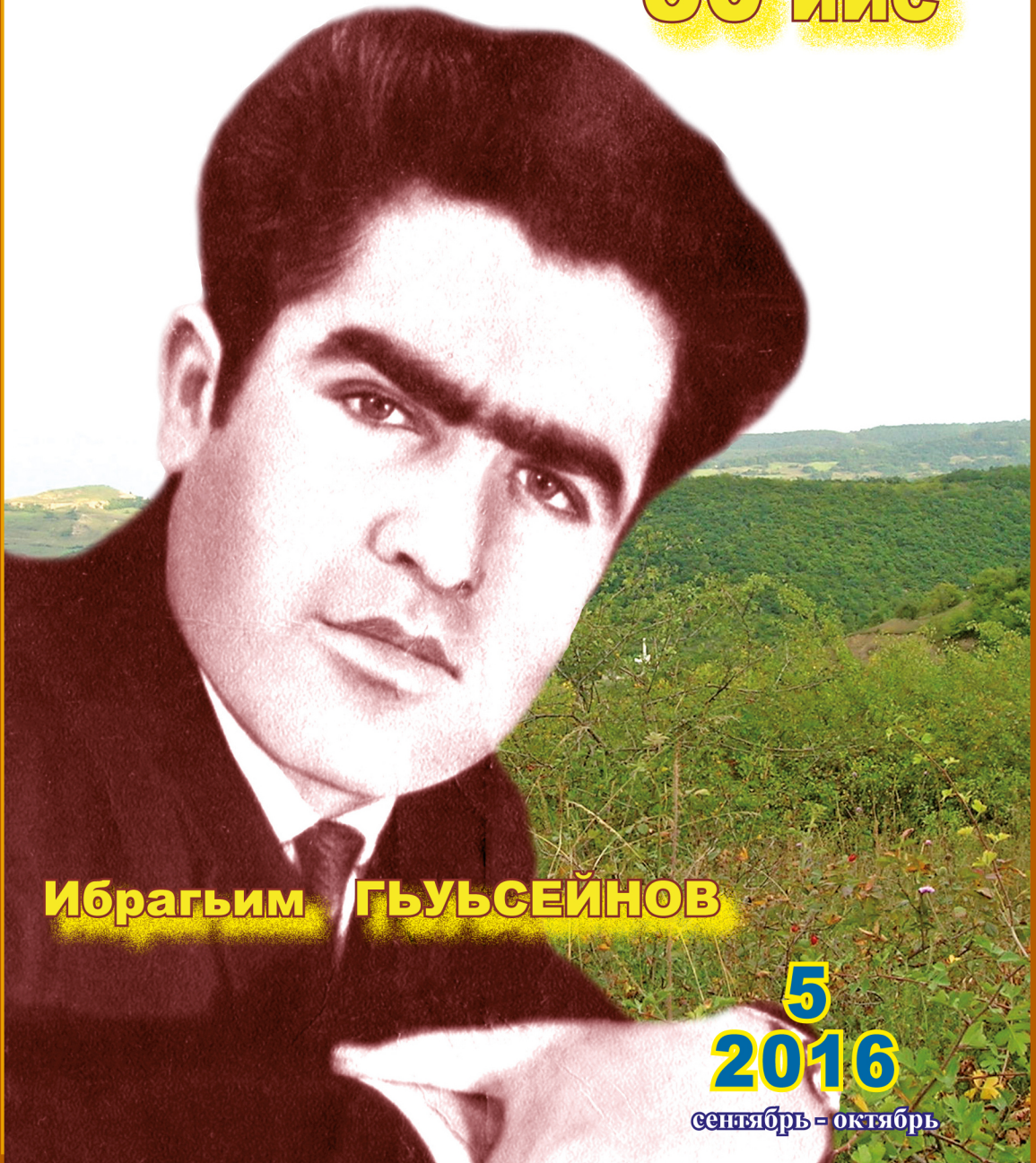

16+

ISSN 0235 - 0173

Сатур

80 йис

Ибрагъим ГЪУЪСЕЙНОВ

5
2016

сентябрь - октябрь

Му баракрай!

РД-дин кьил Р. Абдулатипован Указдалди Арбен Къардашаз
Дагъустандин халкъдин шаирвили тІвар ганва. 26-июль,
2016 - йис.

Самур

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический
журнал. Выходит 6 раз в год.

**Учредитель:
Правительство Республики
Дагестан.**

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

5

2016

сентябрь - октябрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КБИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. «Хьуй-хьуй-
рай...».....3

ИБРАГЪИМ ГЪУЪСЕЙНОВАН 80 ЙИС

КъетГен шаир.....5
Ибрагъим Гъуъсейнов. Зав са булаха раха-
на къе... *Шишар*.....
Гъажи Гашаров. Вичин къетГенвал хвейи
шаир. *Макъала*.....14

ШИИРАТ

Ханбиче Хаметова. Дагъустандин хал-
къдин шаир. Къеб дуьнья я, мани – руьгъ.
Шишар.....21

ГЪИКАЯТ

Гъаким Къурбан. Гъулдандин лекъ. *Роман-
дай кълер*.....34

ШИИРАТ

Абдуселим Исмаилов. Вахтарин къуьл.
Поэма.....53

ИЛИМ ВА КУЛЬТУРА

Арбен Къардаш. Таржумаяр яни, те-
шпигъар яни ва я бягъс? *Етим Эминан
яратмишунрикай веревирдер*.....59

КАМАЛАТ

Майрудин Бабаханов. «Камалат» - цикл-
дай.....74

КЪАРАВИЛИЯР.....80

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ВЕЗИФАЯР
ТАМАМАРЗАВАЙДИ
Мурад АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА
А. МИРЗАБЕКОВ

Электронный адрес:
Litsamur@yandex.ru

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:
Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Самур №5, 2016
сентябрь - октябрь
На лезгинском языке

Выход в свет 10.10. 2016 г.
Тираж 457 экз
Заказ № 0927
Цена свободная.

Типография: Издательский дом “Дагестан”
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Насрутдинова, 61

Журнал зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций. Регистрационный номер ПИ №ТУ5-0026 от 21 мая 2009 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

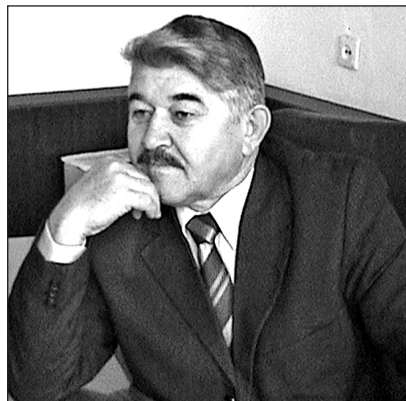
Адрес редакции и издателя: 367025, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абурга гъизвай делилрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда.

“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин тӀвар къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

«ХЪУЙ-ХЪУРАЙ...»

Август вацран кьетIенвилерикай сад – им булдиз мехъерар хъун я. Шегъеррани, хуърерани, вучиз ятIа, мехъерар гъа и вацра ийиз алахъзава. Са вахтара лугъудай: афна-памадур авай чIав я, гъавиляй августдиз жезвайди я мехъерар. Амма эхиримжи йисара афна-памадурни базаррани туюквенра хъуьтIуьзни, гатузни кIамай кван ава. ЯтIани августдин варз Дагъустанда мехъеррин варз хъанва. Хуърерани кваз са юкъуз кьвед-пуд мехъер къурмишзава, гъафте кыляй-кылди манийрини макъамри къачуна жезва.

-Къуй гъамиша гъакI хъурай!- къвезва инал вич-вичелай.

-Хъурай, валлагъ!

Вилик сечкийрин сад тир югъ кваз, партийрини кылдин кандидатри Госдумадизни Дагъустандин Халкъдин Собранидиз депутатар яз фин патал дуьзвални, игривални ишлемишиз женг чIугъазваз, дуьньяда рикIерик къалабулукъ кутазвай акъван вакъиаяр кыле физваз, августдин вацран мехъеррикай рахун белки герек авач жеди. Амма, мез тIазвай сухвал алтадда лугъудайвал, рахун тавунани жезвач. Ихтилат вични мехъеррикай чпикайни, абур августдин вацра булдиз хъуникайни туш. Кешкени, абур гъар са хуьре, гъар са тухумда гъар юкъуз жез хъанайтIа. Аллагъдиз шукур, виридалай кесиби я лугъудайдан мехъерин суфрарни недайдав-хъвадайдав ацIана жезва, муькъва-кылийризни ярар-дустариз жибиндин дарвал гъисс авунилай артух рикIерин фирягъвал, руьгъдинни гуьгъуьлрин шадвал жезва.

-Бес наразивал квелай я?

-Гъар са мел-мехъерин, шад мярекатдинни суварин кылин шартI, кылин лишан тир мани-макъамрилай.

Куьне фикир тагана жеч, гъар сад вичин ихтиярда гъатна, цIудралди «тупIал» манидарарни пешекарар тушир кубут макъамчийрин дестеяр арадиз къвез эгечIай йисара чи халкъдин шад межлисрал лугъузвай ма-

нийрикай газетрани журналра, телевизордин экранрилайни радиодай, кимерални мярекатрал гзаф ихтилатар хъанай. А чIавуз чикай гзафбуруз мани лугъуз тежедайбурни я тайин хуъруькай тир, яни тайин тIварцIикай. Хуъруьн тIвар манидиз гунихъ, белки, метлеб авайтIани, ахътин тIвар алай хуърер лезги чилел мад авач эхир, рушан тIвар алаз къуру тарифарни, шит къиметар аваздалди лугъунихъ вуч метлеб авайтIа, лугъузвайбуруз чпизни чизвачир. И девирни алатна: чидач, тIварар куьтягъ хъанани, тахъайтIа цIийи девирдин композиторринни шаиррин илгъамар къуранани. Амма пешекар музыкадал, чи халис композиторри цIуд йисара яратмишай манийрал хтана лагъайтIа таб я. Эхиримжи йисара вири манийрин метлеб сад я: «ХЪУЙ-ХЪУРАЙ!» ИкI тирдахъ зун цIинин августдин вацра, жуван япаралди ван къвез, инанмиш хъана. Хуърерани, шегъеррани. Маса манияр репертуарда амач. Къиблепатан Дагъустандин чIехи пай ТВ каналрини югъди-йифди кутазвайбур асул гъисабдай гъа ихътин манияр я. «Я кас, ваз вуч ава?»- лагъана яб гайитIани, тагайтIани жеда, амма...

Я стхаяр-вахар, манидарарни, манияр я лугъуз, шудургъаяр туькIуьрзавай ксар, къвез мани вуч ятIа чидачни? Куь манийри тамададин везифаярни, гаф лугъуз мэжлисдин юкъвал экъечIзавай ксарин ихтиярарни гахчузвайди куьне вучиз аннамизиавач? Къуй мукъвабурунни багърийрин, ярар-дустаринни къунишийрин патай мубаракар абуру чпи авурай, куьне абурун ашкъидай манияр лагъ: ашкъидикайни муьгъуьббатдикай, вафалувиликайни михъивиликай, мукъвавиликайни багъривиликай, иервиликайни зерифвиликай, руьгъдикайни гъиссерикай... Гъабур я манияр. Гъам я манийрин метлеб. ТахъайтIа вуч я – куьне гъар са гафунилай гуьгъуьниз «хъуй-хъурайдалди» шит ва манасуз гафар тикрар хъийиз, межлисар къурзава, чи мехъеррин адетар чIурзава...

Къвез вуч аватIа чидани, гъуьрметлу ксар, Аллагъди гана, чи халкъдинни, гзаф маса халкъаринни уьмуьрда къад лагъай асир, илаки советрин девирдин 70 хъана. Чун патал ам къизилдин девир я. Ни вуч лагъайтIани, ахътин девир чи халкъарин тарихда я хъайидини туш, я, физвайвал фин хъайитIа, хъжедайдини туш. КIел-кхъин, илим ва культура, газет-журнал, милли литературани музыка – вири гана ада. Садрани чахъ тахъай шейэр. Къе абур чна чи гъилералди терг ийиз башиламинава. Гъар са рекъе, гъар са камуна. Гъайиф тушини? Пакадин несилрив чна вуч вугуда?

Ихътин фикрар, суалар мехъерин столдихъни вилик акъваззава. Чи мехъерар чIехи пуларихъ флэшка кутуна манидаррини макъамчийри жемятдикай ягъанатар ийидай майдандиз элкъвенвайвиляй, халис манийри гуьгъуьл шад авунин чкадал «хъуй-хъурайрин» ванци япар тIушунзавайвиляй.

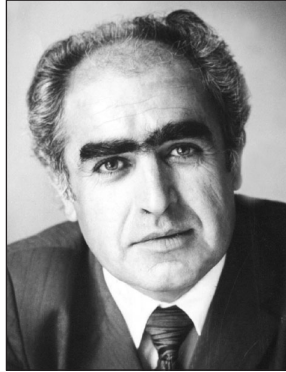
Гъайиф - чи мехъеррин адетар, мани-макъам икI рикIелай алудиз!

Ибрагъм Гьусейнован 80 йис

ИБРАГЪИМ ГЪУСЕЙНОВ

(1936-2014)

КЪЕТИЕН ШАИР

Ибрагъм Гьусейнов къетIен шаир я. Вири терефрихъай.

Дагъустандин чIехи гьакимрин докладрани рахунра тIвар кьериз-цIаруз гьатай шаир.

Чехи наградаярни гьуьрметлу тIварар абурун гьилияй къабул тавур шаир.

Гьатта республикадин литературадин уьмуьрдиз талукъ мярекатрани сад лагъай жергейра чка тахъай шаир.

ИкI я лагъана, садрани арза тавур шаир.

Амма вичин бажарагъдиз, яратмишунрин деринвилиз ва къакъанвилиз, вичелай тур ирсинин къиметлувилиз килигна тIвар-ван гегъенидиз машгьур хъайи, булдиз орденарни тIварар къачур, яргъал йисара гьуьрметринни девлетрин лепедал хъайи гзафбурулай артух абуруз лайихлу тир шаир.

Ибрагъм Гьусейнов цаз алай къилихдин иеси тир. Халис шаирар вири девирра гьахътинбур хъайиди фикирда кьуртIа, им адан къилин къетIенвал тир жеди. Амай къетIенвилер - адан нетижаяр. Куьлуь-шуьлуьйрани чIехи крара къил агъуз авун течиз, атай чкадал гафунин, герек чкадал гьутун иеси яз яшамии хьунин нетижаяр.

Яратмишунрикай рахайтIа, Ибрагъм Гьусейнов философиядин деринар ахтармишай шаир я. Адан шиир, адан шиират къетIенди я. Анжах вичиз хасди. Гзафбурун арадай хкисдай сес, хатI, фикирдин деринвал авайди.

Ибрагъм Гьусейнов чи милли эпосдин игит, халкъдин руьгъди вичин къамат яратмишай Шарвилидикай сифте яз кхъей, адан къамат вичин поэмада яратмишай шаир я. «Шарвили» эпосдин суварар цIуд-цIувад сеферда тухвана, вучиз ятIани, Ибрагъм Гьусейнован тIвар анра такьун – имни, маса гиманар тагъана, шаирдин къисметдиз талукъ са къетIенвал я, лагъайтIа, жседа.

Ибрагъм Гьусейнов алатай асирдин 50-йисарин эхирра ва 60-йисара милли литературадиз атай бажарагълу шаиррин арада лап жегъил чIавалай къетIен сес, къетIен мез авай шаир тир. Ам вичин яратмишунра абурукай гзафбурулай хейлин яргъаз фена, шииратдин деринриз эвичIна ва къакъанриз хкаж хъана.

Ибрагым Гьуьсейнован къелемдикай хкатай са шумуд драма милли театрдin хазинада гьамишалугъ амукьдайбур хъана. Иллаки «Етим Эмин». Драмадин финалда ванзавай монологдин «Девиррал девирар, девиррал – Эмин» гафар лагъай шаир Ибрагым Гьуьсейнов я. СтIал Саядакай драмани гьа и жергеда ава.

Ибрагым Гьуьсейнован тамашиятдин эхиримжи чинрикай сад «Багъдат халифдин везир» пьеса хъана. КъетIен эсер, къуватлу, зурба Шекспиран дережаяр аваз шииралди яратмишинавай драма. Гъайиф хъи, ам эцигдай сегъне, сегънедин къуватар Дагъустанда жагъанач.

Вичи и дуьньяда тухвай вири йисара къилихдал цаз алаз хъанатIани, вичидихъ къейд авур ва тавур вири къетIенвилер туна, Ибрагым Гьуьсейнов, адетдин инсан хъиз, уьмуьрдай фена. Адалай халкъдиз къетIен ирс амукьнава. Белки, къведа са вахтар, масадбурун гьисабдай адлу хъайибур халкъди вичи чпин чкайрал ацукъарда, лайхлубурун дережаяр абурун ериндал хкажда. Къилихдиз ваъ, халкъдив даим гумукьдай яратмишунрин хазинадин къиметлувилиз килигна. Ибрагым Гьуьсейновни абурукай сад жеда.

А. ИСМАИЛОВ

Ибрагым ГЬУЬСЕЙНОВ

ЗАВ СА БУЛЛАХ РАХАНА КЪЕ...

(Шиирар. «Гележег» ктабдай, 1985-й.)

* * *

**Гьикъван яцIу хъайитIани ктабар,
Гьикъван дулу хъайитIани ктабар,
Жеда абур кIелдай хчин дафтардиз
Акъудай са цIарцин вилик татабар.**

1991.

* * *

**Шагъ дагъ къилихъ галай хуьруьз гьи дагъ кими я?
Къилелни рагъ алай касдиз гьи рагъ кими я?**

**Къве патай къве вацI авахъиз баркаван я хуьр,
Гьихътин жумарт тарар – мад ваз гьи багъ кими я?**

**Билбил хътин ярди марвар цуьк гьиле аваз
Къил чIугунва вал, инсан. Ваз гьи чIагъ кими я?**

**Лагъ кван, вучиз шадзавач вун, квел ала ви вил?
Вахъ фу, къел ва Ричал булах. Гьи цагъ кими я?**

**Я Ибрагъим, цазва вуна къелемдал жуван
Гъихътин риклер! Ваз гъи къелем, гъи магъ кими я?**

1981-1982

* * *

**Гуьгъуьна кар авачир гаф цуьквериз
Ухшамиш я элкъвен тийир ичериз.
Ви гафари чи япариз таъсирда,
Ви крари таъсирда чи риклериз.**

1967.

* * *

**Квез чидани вуч хъанатла? Зав са булах рахана къе.
А булахди члал акъатна, инсанди хъиз, лагъана къе.**

**«Зун булах я, зун гъвечли я, на лугъур къван, гъвечлини туш.
Зав мурадар ава еке, гъар са стлал ацлана къе.**

**Зак тади квач, амма тади квачир карни авачиз туш,
Зун аранда ичин багъди вилив хуъзва датлана къе.**

**Зун исятда алатайтла рехъ дегишна, хвал дегишна,
Маса гъида зун эвезда Къулан вацлуз атана къе?**

**Авахъзава зун агъадал, хайи дагълар, клунтлар туна,
Зун ина ваъ, инлай артух герек къвезва масана къе».**

**Ибрагъима вичин патай икI лагъана а булахдиз:
«Вун чешне хъуй вири халкъдиз: виже къвезвач ксана къе».**

1979.

Инсан, катиз алахъмир вун заманадин гараркай,
ГъакІан кар я, къиле фидач: гъиниз фида цаваркай?

Ваз хсуси кІвалерни хъуй, йикъарни хъуй, – вири хъуй,
Белки, цлар амукъда ви, амма жеда къаваркай.

Деве-къуш хъиз, жемир, вичин къил кутуна къумадик,
Амай беден дузда аллай – регъуь жеда халкъаркай.

Жемят аваз гишила, ваз фу-яд жедач, хъайитІа,
Нез тадач вав, жеда, факъир, артухлама сараркай.

Вири къуд пад дили хъана, эгер са вун сагъ ятІа,
Жув духтар хъухъ, лацу халат куърсра жуван юрфаркай.

Ибрагъима лугъузва ваз, жува хкуд нетижа
Заманадин гарар акур а шаирдин чІаларкай.

1979

* * *

Кард ацукъай рагал цІакул аватна
Аламукъда – на яргъариз акъатна
Тун тавуртІа ви гъилин са аманат,
Ватан рикІел атанач ви гъурбатда.

1981

* * *

Ша, стхаяр, ийин тариф Къулан вацІун муькъверин.
Маса кас туш, халкъ я ариф Къулан вацІун муькъверин.

Гъам хандакІар ягъайдини, расайдини гъалкъаяр
ГъакІ кърдини яхцІур сижиф Къулан вацІун муькъверин.

Накъан лежбер, накъан чубан, хпехъанар адетдин
Хъайиди я фяле синиф Къулан вацІун муькъверин.

Пар чІугвадай машинри ял ягъ тавурай, са къатда
Фий винелай, талгъуз югъ-йиф, Къулан вацІун муькъверин.

Яр-емишни, якни ниси герек я чи халкъариз,
Дурумлувал жедач зайиф Къулан вацІун муькъверин.

Ибрагъимаз ислягъвилин лифер кІанда дуьньяда,
Кими тахъуй винелай лиф Къулан вацІун муькъверин.

* * *

Ширван пепе рекъе гъатай кІубандиз
Агакънач хъи эрзиман тир Ширвандиз.

Къизилгуьлер акIурнай за мукъуфдив,
Амма цацар акъатна зи бустандиз.

Башламишна чIал алахъна зун шаддиз
Атун патал – чIал атана пашмандиз.

Везин вичиз муьтIуьгъна зи дердини
Лацу чарчел хкаж хъанвай къакъандиз.

Ширван пепе хура гъатна гарарин
Мад элкъвена хтана хъи арандиз.

Ибрагъима пер язава чилиз мад
Яру цуьквер халкъун патал Ватандиз.

1976.

* * *

Кефер пата ама хъуьтIер,
Гатфар ава Къибледа.
Гъа са чIавуз живер, цуьквер
Жеда чIехи уьлкведа.

Гъа са чIавуз шадвални дерт
Жеда рикIе шаирдин,
Акъвазнавай вегъена берт
Къведни тарцел девирдин.

ПАШМАН АРА

АтIам вуж я, аквазвайди гуьзгуьдай?
Зун яз тахъуй? Агъ акъатда бейнидай.
ЧIарарал жив ацукънава, кичегъди
ЦIарцIар гузва, гуя хъанва гъеридай.

Килигзава зун гуьзгуьдиз гъейран яз,
Гуя жув яз ваъ, са патан инсан яз:
Яшди гъихътин яргъал рекъер, мензилар
АтIана за яхцIур йисан жаван яз?

Гуьзгуьдай заз килигзава чаради:
Гъи хванахва Исади, я Мусади
Ракъурна ам аквазарна къаншарда,
Авуна заз дакIанз-дакIанз мукъвади?

Гуьзгуьдал желб хъанва вири хиялар.
Артмиш хъанва санлай гзаф суалар.
Лугъузва за жува-жуваз: «Ибрагъим,
ГъикI аквазва ваз дуьньядин амалар?»

* * *

Къуъзуъ инсанар – берекат, камал.
Къуъзуъ инсанар – гележег, хиял,
Абурун арада ви буба авай
Девир алатна, я зун, я аял.

1980.

ЭЛЕГИЯ

Зи рагъметлу бубадиз

Руьгъ жими я, йиф мичИ я, дуьньяни чІулав.
Зав вири гвай, затІни гумач, са дерт гума зав.
Цивин хъанва са йикъара зун ацукъай тав,
Дуьнья санлай алахънава кана руьхъ хъана –
Цивин хъанва са йикъара зун килигай цав.

Са йикъара кІвалер, кІвалихъ дакІарар авай.
Цаварин лаз авахъиз хуш хабарар авай.
Са йикъара даим ачух ракІарар авай
Мугъмандин рехъ вилив хуъзвай чпи датІана,
Чпел гъатта йифизни кваз дапІарар тахъай.

Са йикъара шад кІвалерин вилик булах квай,
Сеферчийри хъвадай ядни вичив дамах гвай.
Мугъман шадиз мани ядай къакъан къавахдай
Билбилди вич шерик хъана вири дуьньядиз –
Иесидин еке рикІиз билбил уртахдай.

Амач булах са йикъара кварарив ацІай,
Амач тамни са йикъара тарарив ацІай.
Амач къавах са йикъара къушарив ацІай.
Ама анжах мад сеферда чими хъийиз заз
РикІел хкун а йикъар чеб бахтарив ацІай.

* * *

И дуьньядай хъфена вун ви баладин манияр авай,
Гъа са никІе гъа са чІавуз сечме къуьлни дилияр авай.

И дуьньядай хъфена вун майдан вацра билбил хкведай,
Сентябрдиз Къибледихъ лув гуз цавара къарнияр авай.

Туна вуна къуза падни дидедин сур, жегъилвал авай,
Гуьне падни ви аялар ва аялрин дердияр авай.

Акъялна на кьвед кьве цав тир, кьвед кьве рагъ тир,
кьвед кьве варз вилер,
Агакънава на кутур багъ дегъзамандин пинияр авай!

Са йикъара дуьнья авай, цавар алай баркаван кьилел,
Къе лагъайтIа, са кIвал ама вахъ шехъзавай къарияр авай.

Ибрагъиман келле амач, элкъвенва ам кIанчIуниз гъакIан,
Анжах виче вилер лугъуз рехъ квахънавай тазияр авай.

1980.

* * *

Вун рекъе тваз, азиз буба, ви къатдин инсан атанач:
Чан аламай са кас амаз, а юлдаш гъайман атанач.

Ваз акуна гзаф дердер, гзаф таяр кучудна на, –
Медреседа санал кIелай са яр-дуст, мугъман атанач.

Дустар чеб ваъ, вун дустарин аялар я рекъе турбур.
Я Муьгъуьдин Цмурдаллай, я СтIал Къафлан атанач.

Шумуд инсан валай вилик куьч хъана и дуьньядилай?
Цлахъавай Ярагъмедни – кар чидай чубан атанач.

Лек хуър хъана ви сагъвилин суракъдаваз са гъафтеда.
Амма рекъер кIеви хъана, вахтунда ялтан атанач.

Тек виш йисни хъанвачир ви, Ибрагъиман вил галамай.
Амма ажал зегъримардиз ви баладин ван атанач.

1980.

* * *

Эвел ава, эхир авач инсанрин мурадриз.
Ажалсузвал вич мурад яз къвез физва асирар,
Чун къурбанд жез фалакатриз, азарриз, инадриз.
Эвел ава, эхир авач инсанрин мурадриз.

Агакъзавач лагъана а мурадарни чаз гадриз
КIан туш, са-сад рекъизва чун – фяле, лежбар, шаирар,
Эвел ава, эхир авач инсанрин мурадриз –
Ажалсузвал вич мурад яз къвез физва асирар.

1979.

* * *

Агъузардик акатайдан келледа
Чка жеда хушбахтвилин мурадиз –
Гъа икI дагъдай, вич кIев хъанвай живеда,
Булах къведа бугъ алахъиз азадиз.

1982.

* * *

КIунтIар авай къакъан дагъдин бинеда
Гъа дагъдикай яз, гъуьндуърдиз екеда.
ГъвечIи халкъни чIехи шаир халкъ авур
Фад-геж жеда чIехибурун жергеда.

1981.

* * *

Лекъ ятIа, ам цава жеда, тар ятIа,
Тама жеда, багъда жеда, нар ятIа.
ЧIални жеда халкъдив, адал алайди
Адалатдин, гъахълувилни зар ятIа.

1980.

* * *

На къуьзуьвал хиве къамир, шаир къуьзуь жедайди туш.
Акъатна лагъ, къене тамир: «Шаир къуьзуь жедайди туш!»

Къени чна Саидан пад къуна ханар нифретзама.
Авани чи хъилез эхир? Шаир къуьзуь жедайди туш.

Ханди вичин тIвар хкажиз м ертебаяр къакъанарна,
Вири фена, ама шаир. Шаир къуъзуъ жедайди туш.

Шаирдиз мез ганва халкъди вичин жамал, камал галаз.
Ван ая, ван, чIалан кишпир: шаир къуъзуъ жедайди туш.

Дагълар халкъда шиш кукIушри хкаж хъана къаяб-къаяб.
Халкъни дагълар хъиз я эхир. Шаир къуъзуъ жедайди туш.

Агъзурни са фикирдиз на рикIе чка гайитIани,
Къуъзуъвилини тахъуй фикир – шаир къуъзуъ жедайди туш.
Я Ибрагъим, вазни чида, мадни чидай къад кими туш,
Амай къван чи рикIе шиир, шаир къуъзуъ жедайди туш.

1978.

Гьалалдин фу рекъин юкъвал нез жеда.
Зегъметкешдин сиве дуъзгуън мез жеда.

Камаллудан къилив гзаф яргъарай
Гьахъ къиметдихъ тавурла яз къвез жеда.

Акбул гъута авай ахмакъ эхирдай,
Таб гьакъунай фин тавурла, шез жеда.

Гьахъ тергна фейибурни гьахъунихъ
Къуш хъхайла элкъвена хквез жеда.

Квез чидатIа, Ибрагъимаз жаваб це:
«Дуъньядал гьахъ маса квел эвез жеда?»

1976

Гъажи ГАШАРОВ

ВИЧИН КЪЕТИЕНВАЛ ХВЕЙИ ШАИР

Бажарагълу шаир, драматург, таржумачи Ибрагъим Гъуьсейнов 1936-йисуз Сулейман-Стальский райондин Алкъвадрин хуьре муаллим Абдулкериман хзанда дидедиз хъана. Адан аял вахтар хайи хуьре акъатна. Юкъван школа куьтягъайдалай гуьгъуьниз шиирар туькӀуьрунал рикӀ алай жегъил СтӀал Сулейманан тӀварунихъ галай Дагъустандин гъукуматдин пединститутдин филологический факультетдин русско-дагестанское отделениедиз гъахъзава.

Институт куьтягъайдалай къулухъ, И. Гъуьсейнова къве йисуз Советрин Армиядин жергейра къуллугъзава, са куьруь вахтунда хуьре муаллимвиле кӀвалахзава. Илгъамдикай пай ганвай, яратмишунрал рикӀ алай жегъил шаир Магъачкъаладиз хкъезва. Ада «Дуствал» альманахдин редакторвиле, гзаф йисара Дагъустандин радиокомитетда лезги передачайрин редакторвиле зегъмет чӀугвазва. Гъа са вахтунда шаирди шиирар, поэмаяр, тамашаяр теснифзава, гзаф йисара, гъеле пенсиядиз экъечӀдалди виликни, ам анжах са яратмишунрин кӀвалахдал машгъул жезва.

Шаир 1960-йисалай СССР-дин писателрин Союздин (гила Российская Федерация) член я. Шииратда кӀвалахай яхӀурни цӀуд йисуз И. Гъуьсейнова яхӀурдалай артух ктабар (абурукай муьжуьд - урус чӀалал) чапдай акъудна, лезги шиират вилик тухуник вичин пайни кутуна. Агъадихъ бязи ктабрин тӀварар къан: «Рекъер-хулер» (1959), «Шарвели», «Къве гъил», «Девлет», «Рекъер куьруь жезва», «Ватан», «Тезенаг», «Муьгъ», «Мирг», «Са дуьнья», «Бахтар пайзава», «Чарх», «Дуьньядин ялвар», «ТӀвар» (2006) ва масабур.

И. Гъуьсейнова «Етим Эмин» ва «КӀанивилин пьеса» трагедияр; «Саяд», «Къибле», «Яру пайдах» драмаяр; «Сандух ва кфил», «Ярашугъ» пьесаяр яратмишна. Абур лезгийрин ва Дагъустандин маса халкъарин театррин сегънейрал эцигна.

И. Гъуьсейнова шиирар кхъиз гъеле мектебда кӀелдайла башламишной. 1950-йисуз чапдай акъатай сифте эсердин тӀварни «Волга» тир. Сад лагъай ктабни - «Рекъер-хулер» 1959-йисуз чапнай. Гъа сад лагъай кӀватӀалдай акваз-вайвал, ам анжах са вичиз хас рангар, художественный алатар гваз щииратдиз атай чӀалан устад я.

Критикади ва кӀелдайбуру И. Гъуьсейнован сифте ктаб шаддиз къабулнай, жегъил шаирдин гележегдик чӀехи умуд кутунай. Поэзиядал рикӀ алай ксар ва

пешекар критикар ягълмиш хъначир. Ктабдилаи ктабдал И. Гъуьсейнован илгъам гужлу, къелем хци жезва. Ада Келдайбур цийи-цийи эсерралди, зериф рангаралди, цийи жанрайралди шадарзава. Гъа вахтарин важиблу месэлайрикай (Ватан, игитвал, дуствал, тѐбиат, дуьньяда ислягъвал, тарих, муьгъуббат, уьмуьрдикай веревирдер ва мсб.) шаирди анжах вичиз хас къайдада серес чӀалар, поэмаяр, тамашаяр яратмишзава.

Жуьреба-жуьре йисара теснифай, чеб рикӀел акъваздай бязи эсеррин тӀварар къан: «Къавахар», «Зи Шагъ дагълар», «Цвѐлин тар», «Дагъ», «ВацӀун каф хъиз жив къвазва са къатда», «Папакай къиса», «Беневша», «Инсаф», «Шаир ва аллагъ», «Садвал хъанач, садвиликай рахунар хъана» ва мсб.

Шаирдин «Къавахар» эсердал акъвазин. Малум тирвал, къавахри бегъер гузвайди туш. ЯтӀани И. Гъуьсейноваз абурукай рахадай чна гуьзлемиш тийизвай са терѐф жагъизва.

**Инсанди куь тум кутуна гъаятда.
Сеферчидиз къуй яргъамаз акурай
Инал чпел вил алайди исятда -
Ичер тӀуьрай, чехир хъурай, атурай!**

И. Гъуьсейнова рекъериз ва Ватандин къаматдиз еке фикир гузва. Адани, амай шаирри хъиз, «гъвечӀи Ватан», «чӀехи Ватан» чара ийизва. Жуван гъвечӀи Ватан - хайи хуьр вуч ятӀа яргъл рекъериз фейила чир жеда. «Гъурбат ва Ватан» шиирда ихътин цӀарар ава:

**Сибирь яргъл Ватан я зи.
Сибирь мукъвал гъурбат я зи.**

Гъа и месэладихъ галаз «ГъикӀ жеда заз Иркутск ара-бир» (Иркутск шаирди армияда къуллугъ авур Сибирдин шегъер я) шиирни алакълу я.

**ГьикI жеда заз Иркутск шегьер ара-бир:
Им чи гьен хьиз зун экъечIай къапудай.
Исятда захъ дидедин сес багъа тир
Галукъдай хьиз фу нез хъша лугъудай.**

И. Гусейнов вичин хайи халкъдихъ, лезги чилихъ галаз алакъада авай шаир я. Адахъ и темадиз бахшнавай гзаф чIалар ава. Абурукай сад тир «Зи Шагъ дагълар» шиирдал акъвазин. Философиядин веревирдералди тафаватлу и чIал символикадин куьмекдалди теснифнава.

**Зи Шагъ дагълар, за лацу къил
Алгъурна квез икрамзава.
Зи хурава куь хуш шикил,
Зи сиве квез салам ава...**

**Зи Шагъ дагълар, зи рехи къил
Куьн хьиз къазва цифеди къе.**

**Ша, Шагъ дагълар, жемир сефил.
Рап-рапI гурай живери къе.**

ТIвар-ван авай, машгъур шаирар хъайи Хайяма, Хафиза, Эмина, Туманяна ва масабуру хьиз, И. Гъусейновани инсандин къадар-къисметдикай, дуьньядиз атун - хъфиникай веревирдер ийизва. Ада абурукай садан фикирарни тикрарзавач, анжах вичиз хас къайдада и тема ачухарзава.

**ВацIун каф хьиз, зал жив къвазва са къатда,
Алатзава, галукъиз зи кIвачерив.
Ихтин чIавуз рикIе суал-шак гъатда:
Шумуд йисуз къугъвада зун живерив?
Шумуд йисуз зи кIвачик чил кумукъда?
Чиле гъатда яраб шумуд йисалай?
Шумуд сефер гатфарар мад алукуьда?
И шак рикIе гъатнава зи мусалай?
Зун живедлай физва - и жив сифте яз
Аватзава цIи баркаван цаварлай.
Зунни физва зи уьмуьрдин цIарцIеваз,
Зун физва бугъ алахъиз зи гафарлай.**

И. Гъусейнова вичин яратмишунра шаирвал, шаирдин везифа темадизни еке фикир гузва. «Шаиррин уьлкве» эсерда ада поэзиядин гъакъикъи гафунихъ зурба къуват авайди, халисан чIалан устаддиз гъамиша гъуьрмет авайди тесстикъарзава:

**Дегъек гузва - шииррин ван
Эл-жемятдин рикIе ава.
Я ахвар я, я гъакъикъат
Цавуз-чилииз са экв гузвай.**

**Зунни бахтлу са раят я
Азиз хандиз дегъек гузвай.**

Ииал «азиз хан» гафар хайи халкъдин синоним яз ишлемишнава. Шаирдин фикирдалди, чІалан устадри дунья ишигълаван авун лазим я.

XX лагъай асирдин 50-йисарин эхирда ва 60-йисарин сифте кылера чи эдебиятдиз атай А. Саидова, Б. Салимова, А. Алема, Жамидина, Ханбичеди хъиз, И. Гъуьсейновани лезги шииратдиз цІийивилер гъизва. ИкІ, шаирдин «Са дунья» ктабда ганвай бязи шиирар («Садвал», «Негърудин веси» ва мсб.) верлибрдин, яни рифмаяр авачиз яратмишнава.

ЦІийивилерикай рахаз хъайитІа, И. Гъуьсейнова кІелдайбуруз сонетарни сонетрин тажар, гъезеларни туюгъар, рубаиярни шаргаяр теснифнава. Сонетра ва верлибрдин къайдада яратмишнавай эсерра шаир Ватандин, ватанпересвиллин, муьгъуббатдин ва маса месэлайрикай раханва.

**Чехи хъанва чун,
Мелен чукъван хъиз,
Аватна къуьнерал
КІвал,
Хуьр, Уьлкве.
«Чехи хъанва чун» шиирдай».**

Шаир гъиниз фейитІани, гъина хъайитІани, ада вичин хайи халкъдикай, хайи хуьруькай, лезги чиликай, Ватандикай фикир-хиял ийизва. «Ватан» шиирдай са чешне гъин:

**Дуньядин элкъвейвал,
Дуньядин тукІвейвал,
Физва инсанни,**

**Живедин цІверекІ хьиз,
Къекъвезва дуьньяда.
Ялзава ватандихъ –
Живедин цІверекІди,
Ялзава Шагъ дагъдихъ, рувахъ
Вири таб я, Ватан гъахъ!**

Ватан авачир инсан жедайди туш. Шаирдин фикирдалди, Ватан инсанди хуьзва, инсан Ватанди:

**Герек чІавуз дагъ хъухъ жуван ватандиз –
Дамах ийиз жеда вавай уьмуьрдал,
Пайдах хъана хкаж жеда девирдал
Къурхулуни жеда ирид душмандиз.
Ватан чилер я, гъуьлер я, цавар я,
Чи къиблени я Ватан, гъакІ чи сурни,
Чаз дуьньядин вилик авай хатурни,
Чиди ватан, къушаринди лувар я.
«Дагъ» - сонетрин тажунай.**

И. Гъуьсейнов алай аямдикай хьиз, тарихдикай, гележегдикай фикирзавай шаирни я. Ада тестикъарзавайвал, гележег патал чна къенин югъ, дуьньяда ислягъвал хвена кІанда.

**Дуьнья пайи-паяр хъанва уьлквейриз,
Цар-царнава чилин шарни сергъятри,
Хуьруьн кІалуб цар-цардайвал гъаятри,
Чара хъанвай къилди-къилди мяглейриз**

**Амма вири дуьньяда са рагъ ава,
Са сергъятдин са царни кваз такъазвай,
Мукъваллай заз, яргъавай ваз аквазвай,
ГъакІни гъардан къилел цавун тагъ ала.**

**И рагъ чІулав, и тагъ чІулав тахъурай,
Лугъун регъят я, бес женг ни чІугурай
Къуьн кутуна сятинин гъар акъребдик?..**

ЧІалан устад И. Гъуьсейнов са Европадин шаирри чпин эсерар яратмишзавай кІалубрал, жанрайрал (сонет, сонетрин таж, баллада ва икІ мад.) саргъятламиш хъана акъваззавач, ада Шаркъ патара гегъеншдиз машгъур хъайи кІалубрани (къошма, гъезел, рубаи) эсерар яратмишзава. ИкІ, месела, шаирди вичин рубаиъра дуьньядикай веревирдерни ийизва, муь- гъуьббатдикайни рахазва, фурсухъанарни негъзава. Чешнеяр гъин:

**Рубаи, ваз, гегъенш я дар дереяр.
Хкажда на ацІай рикІин пердеяр.**

**Вун гъвечІи я, амма гъвечІи къванери
Яратмишна и Дербентдин къелеяр.**

*

Телефонди зенг яна: «Вун я жал?»
Гару кІвалин пенжер яна: «Вун я жал?»
Гьич экв такваз чуьлдай физвай чІавуз зун
МичІи цавуз эквер яна: «Вун я жал?»

*

На жув лам яз, заз къатир гьикІ лугьуда?
Са ши гвай на, зав къве ши гьикІ вугуда?
Гатун юкъуз садлагъана жив къвана
Авачир кІурт на гьикІ твада далуда?

И рубаийрай И. Гьуьсейнован хатІ, гатун югъ хьиз, ашкара я.

Шаирдин рубаийр хьиз, гьезеларни гуьзелдиз туькІуьр хьанва. Абур «Уламдин къван» тІвар алай ктабда гьатнава ва чпени жуьреба-жуьре месэлайр къарагъарзава. Са чешне гьин:

**Шаир, вуна тариф ая Ватандин,
Узьуагъвал артухардай инсандин.
Гьар камуна са нефесдин ялавдин
РикІ пад ая жуван халкъдин душмандин.
Чир хьуй адаз ви миллетдихъ дагъ хьтин
Гьа вун хьтин син авайди къакъан тир.
...Ибрагьима веревирдер авурла,
Са касни жеч вичин Ватан дакІанди!**

И. Гьуьсейнова вич халкъдин векил яз гьиссзава, гьавилай ам халкъдин тІал-квал алай месэлайрикай датІана рахунни дуьшуьшдин кар туш.

**Миллионни авач зи халкъ –лезгияр
Залай аслу я цур хьун, я къизил хьун –
Жуван хивез къачуз чилин дердияр,
Зи буржни я жуван халкъдин векил хьун.**

И гафар гьахълубур тирди И. Гьуьсейнова лезги халкъдин эпосдин игит, къагъриман хва Шарвилидикай яратмишай поэмади, гзаф йисара вичин тІварни къун къадагъа тир, муьризмдин илим арадал гъайи ХІХ лагъай асирдин сад лагъай паюна дагъвийрин азадвилин женгерин къиле акъвазай Ярагъ Мегъамедакай теснифай «Узден» поэмади, риваятрал бинеламиш хъана кхьей балладайри ва маса эсерри тесникъардай мумкинвал гузва.

Шаирди чи халкъдик къалабулук кутазвай, лезги чил къве патал паюнин месэладикай вичин гаф гъеле 70-йисара лагъанай. Акунрай, адаз са вахтара чи чилелай сергъатар тухудайди аян хьанвай. Фольклорда гьалтзавай психологический паралеллизмдин приемдикай менфят къачуна, са эсерда шаирди икІ лугьузва:

**Зун и пата, вун а пата Самурдин,
Зун къузадиз, вун гуьнедиз килигиз.
Зун Къубадиз, вун Куьредиз килигиз.
Гьикъван хьурай муькІуьвал и сабурдин?**

И цІарар «Тезенаг» (1974) ктабда ганвай са сонетдай къачунвайбур я.

Шииратдин халис устад И. Гьуьсейнова муьгьуьббатдикай вичиз хас художественный ибарайрин куьмекдалди яратмишай чӀаларни таьсирлубур я. И гафарин кьуватдиз шаирдин бязи шииррин цӀарарал акьвазин:

**Варз лепеда кьугьвазвай хьиз,
Вун кьугьвазва рикӀе зи.
Зун дердина ргазва хьи!
Вун гьинава, бике зи?
Маса чешне:
Заз лагьана гьуьл дерин я,
Такур касдиз ви вилерин деринвал.
...За лагьана вирт ширин я,
Такур касдиз ви пӀузаррин ширинвал.**

Булахдин цин дад чир хьун патал ам вири хьун адет туш, са сукӀрадавайди дадмишун бес я. И. Гьуьсейнован ашкьидин чӀаларикай инал гьайи чешнейрай чаз, маса шаиррин муьгьуьббатдин лирикадив гекьигайла, абурун тафаватлувал хьсандиз аквазва.

И. Гьуьсейнова аяларни рикӀелай ракъурзавач. «Шарвели» поэмади, «Бахтар пайзава», «Шагь дагьларин ранг» кӀватӀалра гьатнавай «Игит», «Зи Ватан», «Аврора» ва маса чӀалари аялриз хайи хуьр, дере, Ватан кӀанарзава, инсанрин арада дуствилин алакьаяр мягькемаруниз, абурук инсанпересвилин, игитвилин руьгь кутаз куьмекзава.

2006-йисуз чапдай акьатай «Твар» кӀватӀалда ганвай шииррикай сада И. Гьуьсейнова перестройкадин ва адалай гуьгьуьнин йисара уьлкведал атанвай кьулайсуз гьалдикай кьалабулух кваз, наразивилелди кхьизва:

**Кьекьверагар Дербент тирвал,
Кьекьверагар Москвада.
Метро тирвал, туьквен тирвал
Вирини, цӀун ялавда...**

**... Вири авай - фуни, ядни,
Дережани инсандин.
Агакьнавай пучна гад ни,
Гербни сергьят Ватандин?**

Вичин шииррикай сада И. Гьуьсейнова икӀ лагьанай:

**Шаир, жува кьачу кьелем.
Ви гьарайдиз таб гудай,
Герек жен вахь зигьин бегьем,
Дуьньяни ваз яб гудай.**

Шиират

Ханбиче ХАМЕТОВА,
Дагъустандин халкъдин
шаир

«КЪЕБ ДУЪНЪЯ Я, МАНИ - РУЪГЪ»

(Шииррин цикл)

* * *

Экуьн хийир, экуьн сегьер,
Риваятрин макан зи,
Умудрин сир, баладин хъвер,
Зи лезги чил, ватан зи.

Артухарда руьгъдин бегьер
Къадир авай инсанди.
КуькГуьрзава цИйи гъетер
Чи несилрин вижданди.

ТупучИдин рехъ, зи хважамжам,
Инлай-анлай тІвал алай,
Лацу тІехвер, чІулавбур.

Багъа накъвар, зи экуь гъам,
Бубайрин сур, кІвал алай,
Экуьн хийир, масанбур!

КЪЕБНИ МАНИ ХУЪДА ЗА...

Гъамуникай гъалзава за,
ТупучИ хъанва къиликай.
Къисметдин шив гъалзава за,
Къирмаж хъана гъиликай.
Гъелек я шив, язава кек,
Къвердавай рехъ кутГал я.
Зун субайдиз рекъева тек,
Зал кеке зи хиял я,

Саймиш тийиз физва хиял
Къадагъаяр, мензилар
Агдабан я, я терс аял,
МуьтIуьгъардай гуьгъуьлар
Зи рехъ хъиз я гъамунин гъал
Гагъ шуькIуь, гагъ яцIу я,
Куьс гуз гъилиз гузва за тIвал,
Лугъумир гъал бацIу я.
Рекъевайдан ериш чириз
Хразва за кашуяр,
Хиялди зун саймиш тийиз
Къазва гамун карушар.
Халичадал кIватI хъиз къугъун
Хуш тир жеди гъалуниз,
Амма бакар тир кашу хъун
Хяна зи гъамуни
Жуваз хас тир рекъева зун
Терс хиялдин вах хъана,
Кашу храз гъекъева зун,
Шив гадарна, ях хъана.
Халичадин фур храдай
Я мажал, я гъяз авач.
Яргъал ванци, тур гатадай
Зун ферекъат тазавач.
Гъарайдава ягъи, ялакъ,
Къуьл илисиз, себни гуз
Ихътин чIавуз тушни яракъ
Кашу, къветIел, ебни заз?
Къурхуяр гвай вахтунин зенг
Чулав пехъ хъиз цавава.
Чилик физва ципIицI тегъенг,
Дегиш жезва гъаваяр.
Зун гъамуниз муьтIуьгъ хъанач,
Рехъ къалурда гъида заз?
Терс рекъера са муьгъ хъана
Къебни мани хуьда за.

* * *

Вун ви чилин иеси я,
Къекъвераг туш,
КIусар кIватIдай чанта гвай.
Чил хуьн бубайрин веси я,
Къаст тайиндай
Вахт атанва ранда гвай.
Вилик фенва девиррин кам,
АлукI чекме,

Акъуд кІвачер шаламдай.
Дагъдин вацІ я уьмуьр, туш кІам –
Къе секин я,
Къамир а кар уламдай.
Цузни вацІуз чидач инсаф,
Хъуьреда вахт
Ихтибарлу хъайидал.
Артух жезва несилрин сан,
На ви буржар
Тамир жуван хайидаз.
Къилин буржи руфун далу
Яз къур касдин
Твар амукъда небгет яз.
Сифте чилиз ягъа пару,
Амай гафар-чІалар
ГъакІан хкет я.
Айиб кар туш чешне къачун
Къуншидилай,
Тежрибадиз вине тир.
Регъят кар я тегъне къачун,
Четин кар я
Жуван чил хуьн бине тир.
Вафасузвал хкъанатІа,
Къабулдач вун
Хуьруьни гъич белед хъиз,
Вафалувал хкъанатІа,
Хуьх жуван чил
Жуван хайи велед хъиз.

* * *

Зи рехъ даим закІалдава
Кам какуриз къекъуьрмир на,
Зи рикІ къизгъин ялавдава,
Зал жунаяр элкъуьрмир на.

Кузва зи рикІ, кузва зи рикІ,
Ялаврикай жуьгъенар жез.
Целхем кІвадриз физва зи рикІ,
Гъиссерикай фейжанар жез.

Зи закІалдин аламатар –
Заз зегъемни къай таниш я.
Негъзава за саламатвал,
Пих акъудай цІай таниш я.

Кузва зи рикI, кузва зи рикI,
Жуьгьенрилай гьуьм алахьиз.
Лепедаллаз физва зи рикI,
Зи гьиссерин гьуьл алахьиз.

Зун тIурфандин хура твамир,
Зи рикIикай цIивин тахьуй.
Чан аламаз сура твамир,
Ви гуьгьуьна кьехуьн тахьуй.

КакурайтIа закIалдин рехь,
РикI муркIадин кьаяб жеда,
Зун тай квахьай дурна я тек,
КьатIай касдиз суваб жеда.

* * *

Сифте гьарфар, сифте кваквар –
Тарифзава хзанди,
Аквазва вун цуьк хьиз марвар,
Зи багдади, масанди.

Дуьшуьш жеда вал и чилел
Туькьуьл тарсар гудайбур,
«Кьардаш» лугьуз вугай гьилел
ЦIукI эцигна кудайбур.

Шегьреярни, майданарни
Кьадай чIулав кьуватар,
Гуз тадач гьич игьсанарни,
Теклифдайбур гьурбатар.

Кьурабадин вири девлет
Чантадавай кIусар я.
Ви сифтени ви гележег
Куьре, Дербент, Кьусар я.

Кьурабадиз, чир хьухь, хтул,
Ватан жедач, кьул жедач,
Жедач адахь бубадин сур,
Вич экьисай кIул жеда.

Чаз гамунин гишир туна
Хьфена чи дидеяр.
Сифте кутур жигьир туна
Кьалурдай чи бинеяр.

Тварни туна залан нагъвни
Фейи чпин хъуькъвелей
Чимел юкъуз экуь рагъни
Тефий лугъуз рикелай.

Цициб хъиз я вун, зи шараг,
ЭкъечІнавай какадай.
АлакьдатІа валай, яраб,
Къил акъудиз пакадай.

Хъвазва вуна чи вацІун яд,
КІир-кІир ийиз хъуьреда.
Самур вацІун сад я чаз дад
Къубадани Куьреда.

Чехи хъана, ваз гамунин
Гишир кІелиз чир жеда.
Ви манидин гъар гъарфуна
Хайи чилин сир жеда.

А чили вун хуьда, бала,
Къужахда хъиз дидедин.
КІвачи чил къаз фида, бала,
Гъам я метлеб эбеди
Дидедин!

* * *

Цару къветІел авай шалам
Негъзава ракъ дабанди,
«Жип» къачурла цуравай лам
Гатазва агъдабанди.
Ругуд аял хайи папаз
Жагъурзава къев ада.
Инсандиз ухшар ярамаз
Вич къазва яз дев ада.
Итимвал яз къазва бермек
Кесибдин хам алажай,
Касдиз ада гана «куьмек»,
Кесиб хъана акІажар.
Начаникди ягъайла тирш,
Ам тасмал гвай верч жеда.
Ялтахчидин са гъиле шиш,
Муькуь гъиле карч жеда.
Сивяй цІаран яд физ тада
Гишилавай аялар.
Гам-халича хуьзва ада,

Харадава кавалар.
Вири мердсуз крар адас
Я вахтунин лишанар.
Квахънава мад къарай адан
Къвезва рушан лишанар.
Къавумрай пад акъуддаиди
Вири хуъруъз малум я,
Къавумризни амукъдаиди
Гирнагъ патал кIашкIум я.

РИВАЯТРИН МАКАН

Дегъ заманрин магъарайрин мичIеркай
Жавагъирри вил акъализ хъверзава.
Сирлу шикил карагзамаз вилеркай
За тади кваз, чIикъ гъилеваз зверзава.
Гар язава къаркъулифрен лувари,
А гару чIикъ хкадрайтIа гъикI хъурай,
Атанва зун тик рагарин къаварик,
Къаркъулиф, ваз зун къабулдай рикI хъурай.
Ачуха заз магъарайрин сандухар,
КIевирнавай виш йисарин гъуъмеди.
Чаз девирри кIватIнавай къван дуллухар
Акурай чеб элкъведалди руъхъведиз.
Зи айнаяр, аку, къазва къиравди
Зайиф чIикъре яраб дурум гудатIа?
Магъарайрин рикI алай ранг, чIулавди,
Яраб на зун гъихътин рекъел гъидатIа?
Я тахъайтIа умудлу рикI пчIи яз
РахкурдатIа гъа атайвал къулухъди?
Акун мурад яз вахтунин рехивал
Атанва зун, пеш вегъезвай зулухъди.
Магъарада къаркъулифрен мехъер я,
Бахшандни гваз атанва зун мугъмандиз.
Къванцин сандух аквазвай зун серсер я,
Къаркъулиф-свас, мискъи жемир, масанди.
Къалура заз алапатдин жегъизар,
Са вил ягъин, жуърэт жедач гъил къягъиз.
Зи рикIикай, югъугъ, хъанва кIагъузар,
Яргъалай хъиз эхтияр це вил ягъиз.
Къалура заз заманайрин сачахар,
Жизви къванни къил акъудиз куъмек це.
Терс хъанва вахт, чкIурна чIар-бачIахар
КIватI хъийидай са бафта це, куълег це.
.....
Хкаж жезва сандухдин къил явашдиз

Зи нефесни акъваз жезва лал я зун.
 Икрам ийиз чИикърез-рекъин юлдашдиз
 Магъарадин есир я зун, къван я зун.
 Вилик-къулухъ тухун тийиз камари,
 Къвазнава зун, ягъайди хъиз фалужди.
 Сабур чидай магъарадин къавари
 ВегъедатIа чIулав сачах арушдай?
 Лувар кIватIна, къуркъулифни кис хъана,
 Сандухдин къил-къванцин къаяб пас алай
 Са жизви хъиткъер гана акъваз хъана,
 Я акъатай, я аквадай кас авач.
 Декъикъаяр алатзава йисар хъиз,
 Вучрай гила фул акатай беден гваз?
 Вахтунин тарс, кIелиз тахъай курсар хъиз,
 АлатдатIа чир тахъана бегъем заз?
 И сефер гъич вилив техвей кар хъана,
 Байкъуш пайда – зи суалриз жавабар.
 Заз акурди чин хъанач, астIар хъана
 РикIел хкир гунагъарни сувабар.
 Я магъара, чIехи Ба-дин сур авай
 МуркIадин вар ахъайна зун атанва,
 Ви деринра мичI-чIулав са фур ава,
 Ви Байкъушдин сур тирди за къатIанва,
 Зун са хейлин «КичIен сувал» ацукъна
 ЭвичIнава ви сандухдин паяр кIанз,
 Къаст кIеви яз, ракъун шалам алукина
 РикI ифирдай риваятрин цIаяр къаз.
 Чка чирна ягъай кIеви михер хъиз
 Риваятри галкIурзава девирар.
 Гуъмбетраллай чи игитрин гъетер хъиз
 РикIериз рум гузвай руьгъдин делилар.
 Дегъ девирдин мугъараяр пIирер чи
 Даюс гъуцраз муьтIуьгъ хъун им шартI яни?
 Ахъая чаз, куь невейриз, сирер куь,
 Чи руьгъдин шагъ гъуьлягъ яни, кард яни?
 Рахкура зун риваятрин шеле гваз,
 А шеледал зи миллетдин вил ала.
 Къуьд гъатнава зи гуьгъуьна пилте гваз
 Къуьнерални рехи хъанвай къил ала.
 Рехъ тIалабда за ракъинин лацарвай
 Къуват амаз зи метIерин кIарабра
 Умуддин цIир гатфар гъидай къацарвай
 ТIалабда за, шеле це заз азабрин.

* * *

Ша, хважамжам, зи кьепИнал
Бала хуьдай тангар хьиз,
Тара авай гамун чинал
Галтад жезвай кIватIар хьиз.
Чуьхвей цавун чIагура тагъ,
Цийи сусан чIул хьана,
Са бахт хьана кьведан уртах,
Разивилин кьул хьана.
Ша, хважамжам, зи дидедиз
Яргал хцин салам хьиз,
Турфандилай кьулухь рикIиз
Рехь кьалурдай улам хьиз.
Каинатдин уртах сини
ЧIагуррай ви рангари,
Ислягъ хьурай гьетер вири,
КIватI хьана са суварик.
Шумуд югъ тир чIулав шаршав
Кьежей цавун пай хьана,
Ша, хважамжам, чIагура цав,
Ша ракъинин тай хьана.
Тебиатдин мешреб я вун,
Хиве кьамир магълубвал,
Чи уьмуьрдин метлеб я вун,
Вун атун я гьалибвал.
Вахтунилай, кьуй, алакьрай
Тебиатдин рангар хуьз.
Вун умуд я гьар бейнидин,
Паливандин пайгар хьиз.
Девиррин кьепИни даим
Кьуй, несилар эчIягърай,
Ша, хважамжам, ракъини ви
Сирлу сачлар эвягърай!

АСУНАР

(Баллада)

Эйбежер я лугьуз кIвалин асунар,
Туьквезбана башламишна асунар.
Хуьквен тийир масад вичин ериндал,
Эминан цIар квахьна кхьей цIивиндал.
Цал асунай хьурхь гьамунин бедел я,
Туьквезбанни хьурхь гьилеллаз мягьтел я.
Гьилерикай стIал кIвахьиз чкIизва,
Гьи рекьи вил тухузватIа чаз чизва.
Артухариз чи рикIерин магълубвал,

Эминан цIар, чун даим вахъ магърум я.
Магърум я чун а цIар кхъей цIивиндихъ,
А цIалай аватай са бепIиндихъ.
Несилар къвез хъфизва, руьгъ секин туш,
Гъахъни батIул тайинарун мумкин туш.
Я хъурхъ амач, я цал амач, я цIивин,
Ама суза, чи экуь гъам, чи Эмин.
Цал асунай хъурхъ къуразва жагъундал,
Я Туьквезбан, гъикI гила цIар жагъурда?
Им суал туш, мусибатдин гъарай я,
Асунай цIар чи квахънавай къарай я.
Къуразва хъурхъ, стIал кIвадриз къуразва.
«Чапла виле нагъв аваз» вун аквазва.
Авахъда нагъв бириш хъана, цIай хъана
Вахтсуз хъфей муьгъуьббатдин пай хъана.
Багъа бириш ашкъидикай са гъвел хъиз,
Аманат хъиз, чи Эминан гъезел хъиз,
Туьквезбанан хъуькъвел къурай нагъв я вун,
Муьгъуьббатдин векил я вун, сагъ я вун.
Я Туьквезбан, кIани яр чи шаирдин
РикI ифирдай асунай цIар цIивиндин...
Тилисимда тунва цIарцIи вири чун,
Цал асунай Туьквезбанан гъили чун
Элкъуьрнава са къуватдиз, са руьгъдиз.
КIелиз тахъай цIар гъахъзава тарихдиз.
Гъахъзава цIар чи къисметдин тай хъана,
Чи камарин шаклувилин цIай хъана.
Шаирарни, къияр къведай папар хъиз,
Гагъ элекъиз, гагъ дакIвазва гъварар хъиз.
И чилелай хутахдалди ажалди
Чун рекъева, чун рекъева закIалдин.
Эвел, эхир тайин туш а рекъерин,
Бес ятIа экв гъилеравай чIикъерин?
Я Туьквезбан, вак вуч тади акатнай,
Цал асунна – чи гъилий цIар акъатна.
Гъайиф галай ви асунри са гуж тир
Серсерна чун, ягъайбур хъиз фалужди.
КIелиз тахъай цIар миллетдин гуж хъана,
Девирралди ахкуз тежер бурж хъана.
Лезги папа гъамлу гишир хразва,
Гамунилай, Туьквезбан, вун аквазва.
Чи Эминан ашкъи хъана, цIай хъана
Мусибат гвай, кIелиз тахъай цIар хъана.
Виш йисар я, гам къилелай атанач,
Я вахтунин мукIратIди ам атIанач.
Хразва гам лезги папа, хразва,

Мани лугъуз, ви тІварни тваз авазра.
 «Чапла вилиз» нагъв акъатна гъамунин
 Лезги папа гишир гъизва гъалунин.
 А гиширди шумудра чун иширна.
 Гъи несилди ачухда, лагъ, и сир на?
 Каспи гъуьлуь лепедикай къирзава,
 За хтулдиз квакар къачуз чирзава.
 Бясинова гамни лепе къевер хъиз,
 Зарб лепеяр Туьквезбанан гъилер хъиз.
 Цла акъаз, яваш жезва кагъулдиз.
 Гам къилелай гъидатІа зи хтулди?
 Белки, белки... умуд тушни инсандин
 Феникс хъана хкведа цІар – масанди.
 Къулухъ туна асунарни сувагъар
 Ачух жеда аламатдин суракъар,
 Хкведа цІар, чи чилаяр алуддай,
 А цІарцІи чи вири руьгъвер агудда.
 Эмин, Эмин, чи миллетдин тІвар я вун,
 Эхирдалди кІел тавунвай цІар я вун.
 Хкатда цІар чеперкайни лацаркай.
 Хкат тавун патал чи пай цаваркай,
 Зи хтулдал туькбезбанан тІвар ала
 Адан хиве цІар жагъурдай кар ама
 «Белки» галай шаклу аваз мецелла
 «Гъарай, Эллер!» – шаирдин сес, меселла.
 ЦІийи несил, экъечІ цІарцІин суракъдиз
 Белки квелай а цІар хкиз алакьда!

ХЕР

Хер ала чал, сагъ тежедай хер ала,
 Такабурлу чинал гъамлу хъвер ала
 Шумуд несил сусарикай дидеяр
 Жез алатна, дегиш хъана ведеяр.
 Югъ-йиф лугъуз алатзава асирар
 Бес нин хиве турай чна тахсирар?
 Чаз кар къурди гъим я, фалчи изитІай,
 Хиве къурди ксай месик иситІа,
 Каспи гъуьлуьхъ тухузва чи вацІу яд,
 КІар илигай къажгъандин кІан лацу я.
 КІар хадалди бязибуру къуьлзава,
 Лугъумир хъи за цвекрекай филзава.
 Сейли пеше далдамчивал хъурайни,
 Хуьруьн мешреб къабачивал хъурайни?
 Виш йисара муьрхъуь къазвай туруни
 Хуьшрекандин гъал кІватІава гъамунин.
 Са вахтара ам яд алай яракъ тир,

Касвал чидай гьар игитдин суракъ тир.
Цлалла тур, рикГиз гьам илифзава,
Далдамчийри къуьл ийиз теклифзава.
ИкГ хайи чил муьтГуьгъ женни къарайдиз,
Шарвилини хквезмач чи гьарайдиз.
Эминан халкъ, чила гадра, авагъа,
Бурж гьиссзамаз ягъ кГвачериз дулахар.
Гьейранвалмир къабачийрин къуьлерал,
Тур яхъ, зи халкъ, гуж кГватГна хьиз гьилера.
Русвагъ хъана амуькдаивал кубутар.
Шарвилидин руьгъ тирди вун субутра
Серсер жемир, нес хъана тубадин,
Ядай хва хьухъ, алуькмир гьич бубадал.

.....
Сагъ тежедай чи Эминан хер хьтин
Хер ала чал, магьрум хъана жерягъдихъ,
Хайи чиле кГун амай къван фер гьайи.
Чи къве жигер элкьвенва къве куьлягъдиз.
Артух жезва гьар дердиниз даваяр,
Суза тунва и хире чаз гилани.
Югъ-къандавай дегиш жезва гьаваяр,
Гьи къегьалди кГун акьудда, гьида, ни?
Лезги папар, къалура жуьрэтлувал
Игитар хух, текдиз тамир Шарвили.
Хух эркекар-ивидин звал, жанлувал
Артухардай, вегьедайбур кам вилик.
Гьажи-Давуд тербиядин бине я,
ЭкъечГайди хци гапур гьилеваз.
Хайи халкъдал вегьедайла тегьнеяр,
Акьвазайди къачуз тежер къеле яз...
ТГварар хейлин: Гьажиярни Давудар,
ТГвар вири туш, къетГен кар туш суьнетни,
Ватан патал масадбур я харжияр,
Кьарсурдайла денедин тар миллетдин.
Эминан хер чи миллетдин лишан я,
Я гьакГ шартГни мукъаятвал хуьн патал.
Кьисметдин пай ва чи руьгъдин игьсан я
Фагьум галай кам виликди фин патал.
Игьтияж я яд алаз хуьн яракьар,
Кьилин яракъ я къастунин кГевивал.
Мягькембур жен сергьят хуьдай турвакьар,
Кьилин турвакъ я чи руьгъдин хцивал.

РУБАИЯР

Уьмуьрдин диб, мешреб-цавун сини хьиз
Чал ава захь тежер рекъиз, чуьнуьхиз,
Мез сивеваз, рахаз тежер сиби туш,
Даим я чал, къепинихъ зи мани хьиз.

* * *

Чалал къевезва руш чан алай нини зи
Ахмиш жезвай чирагъ вацун фири хьиз,
Лугьуда за ваз бадедин лайлаяр,
Чирда за ваз хайи чалан ери хуьз.

* * *

Чар булахриз амуькрай, къуй, къайивал,
Хуьх, зи бала, дидед чалан хайивал.
Ви векилвал ийиз тамир хьиперив
Ахмакъ гаф я «хьурай вичиз хьайивал».

* * *

Хушуналди хьямир, халкъ, яд уьлквейрин тахайвал,
Кьурабавал хьяйналди аквадач ваз къулайвал.
Гьекъни, нагъвни, къуй, кужумрай, хайи чилин накъвади,
Кьадирлудиз къачу камар, ая чилиз галайвал.

* * *

Кьабичидиз элкьвен ва вахт уюнбазар къуьлуьк ква,
Кьарачиди вегъезва фал, талабдай гьил вилик ква.
Гьахьсуз йикъан къамчи хьана, батулда гьахь гатазва
Пайгъамбардихъ магьрум я чун, акъвазардай къуьруькар.

* * *

Барабарвал хуьз тежезвай чилин пайгар гьекъева,
Галтад жезва инихъ-анихъ, пайгар, вун нин гьилева?
Эгечла, вахт, чилин шардив, къеб эчягдай диде хьиз,
Чин элкьуьрмир, лугьумир чаз: «Хьана квез лап кьилеваз».

* * *

Ви сифте муг я дидедин къужах
Кьвед лагъай ви къул-хзандин ужагъ
Багъа ятла ваз дидени хзан
Хуьз жеда вавай Ватанни уртах.

* * *

Гьич кламач артух са луьклуьн-рахун,
Гила бубадин ким хьанва балхон,
Хтулри багъда язава шишер,
Кьуьзуьда незва картуфрин къафун.

* * *

Хтана хуьруьз са тупал шаир,
Бахшна бубадиз тарифдин шиир
Жагъанач хциз къван галачир сур
Тапан шаирдал элкъвезва шийир.

* * *

Терхебаяр акъвазара, чIал чирна рахух,
ХандакI мягкем, жув къабулдай кIвал чирна рахун.
Теме текъвер цав сара къаз кIеве твамир жув
Велед ятIа хайи чилин тIал чирна рахух.

* * *

Аси я Аллагъдин лукIар, саймишзамач къанунар,
Сада-садан хъвазва иви, алвердава дуркIунар,
Гуя, дуьнья хъанва дели, тIвал сухнавай куьни хъиз,
Акваз-акваз дегиш жезва цавун, чилин ақунар.

* * *

Гьиниз катда чилелай чун, кIватIна шалта-алатар,
КIир къалуриз хуьрезва вахт, кIватIиз чIулав къуватар
Къурайбурухъ галаз санал кузва ицIи тамарни
Мусибатар тикрар хъунухъ ятIа цавун адетар?

* * *

ХуьтIуьн цикIиз къвазва марфар, гьамуникай кIвалзава,
Терс къуна чин, чIурна суфат, вахт, на гьинихъ ялзава?
Къалуриз чаз живедикай беневшайар, гьвергъверар,
Вилер буьркьюь къариди хъиз ви чхради гьалзава.

* * *

Чарвадардай къазва вич гьарайзавай чавушди,
Тик дабандин синихар къалурзава калушди.
Акъатнава кIалубдай, сейли хъанва кубутвал,
Зегъле тухуз манидал илигнава нунушди.

* * *

Фана дуьнья, ваз дидевал чир хъанач,
ЯтIани вал гьейран хъун чаз сир хъана,
Умудлу яз несилар къвез хъфизва,
Чаз ақурди ви экъисай кIир хъана.

* * *

Свас хуьрезва чуьхвер незвай къаридал,
Хъахамралди илигнавай тIегъридал,
Мад сеферда няметрин дад аквазвай
Шад я къари, вахт къачур хъиз кирида.

Љыкаят

Гъаким КЪУРБАН

ГЪУЛДАНДИН ЛЕКЪ

(Романдай кълер)

Ирид лагъай къл

АЗАДВАЛ

I.

1945-йисан гатфар алукуна.

Кенинсбергдин лагерда авай есиррин гуьгъулар ачух хъанва: абуроз Къудрата дяведикай цийи хабарар гузва:

- Дяведин гьерекатар кье акурвал пака амукъзавач, абур фад-фад дегиш жезва: чи, СССР-дин, Яру Къушунар вили-вилики физва, Германиядин чИулав къушунар - къулу-къулухъди... Фашистри къунвай чи хуьрер, шегьерар са-сад азад хъижезва... Яру Къушун чавни агакъда...

Къудратан вилерикай Брест, женгинин рекьер, хайи Белиж, вичин хзанар, Мая-Майрам (адаз вичин сусан тIвар икI- Зи Майрам - лугъуз кIандай), бици хва... карагава. Абур гъакъикъатда акур къван рикIиз шад жезва.

Къудратаз гъеле чизвач: дяве эгечIайдалай инихъ белижвийрин рикI алай, вил алай «мугъман» радио хъанва: вири жемятди гъар юкъуз кIвале, идарада ва куьчедал адет хъанвай вахтунда гагъ лезги, гагъ урус чIаларал адаз яб гузва... Бубаяр, рухваяр, стхаяр... фронтда авай инсанар йифен къуларалди, ахварни хана, яб гуз гъазур я.

Есиррик руьгъ акатнава: абур Яру Къушун Кенинсбергдив агакъдайдахъ, чеб яргъа-мукъвал азад хъжедайдахъ инанмиш я.

Къалабулух есиррин кълел алай фрицрикни акатнава: абурун катун-галтугун гзаф хъанва, есиррихъ галаз ийизвай рахунарни хъуьтуьлбур жезва.

Кье Вагъидал полицаидин партал ала, ам лагерда, къл хкажна, гъажикIа гзаф тIуьнвай гъуьндуюшкадин кIек хъиз, дамахдивди кьекъвезва. Им адан винел патан акунар я, къеняй адаз, вичи вуч авунатIа, вуч ийизватIа, чизва: ада, вичин ватан маса гана, душмандикай дуст къуна, адан лукI хъана, фу незва.

Вагъидаз я юкбуз, я йифиз секинвал авач. Адаз вичин жегъил уьмуьр, буд алатнавай арабадин чарх хъиз, рекъай акъатна, рагалай аватзавайди акваз-ва. Адаз, гъилел алай вад тӀуб хъиз, чизва: хаин инсан садазни герек авач, хаиндин рикӀ садрани секин жедач.

Хаинвал – вири девирра сагъ тежедай азар, алат тийидай леке, бахт авачир рехъ, рагъмет тегъидай эхир я. Хаин къейила, адаз сураара кучуддай чка гудач. ГъакӀ хъайила халкъди лугъузва: хаин хъана, мални текъирай; хаин хъайи кицӀ чуьлда рекъида.

Вагъид мад стхадин патав атанва: ам немсерин командиррин тапшуругъ – Советрин майор Алпанов Германиядин патал алудун – къилиз акъудиз алахъзава.

- Къудрат стха, вуна вун гужуналди рекъимир, - тӀалабзава Вагъида. – Ваз маса рехъ авач... Чпиз табий тахъайбур абур, - адан фикирда немсер ава, - каш гана, мекъ гана, тергзава.

- Заз чизва... Заз аквазва... - Къудратаз хайиндихъ галаз рахаз ашкъи авач.

- Бес вучиз киснава... Са гаф лагъана, ракъиник ацукъ тавуна?

- Гитлеран ракъиник?! – Къудрата цуру хъверна.

- Лап гъа Адольф Гитлеран! – тестикъарна Вагъида.

- Садрани! Адан тӀвар ван хъайила, заз экъуьчуьн къвезва.

- Ам гъакъван пис инсан хъайила, адаз генералар, пачагъар, гъукуматар гъикӀ табий хъанай?!

- Абур Гитлераз ваъ, адан къуватдиз табий хъанва.

- Я чан стха, жувани са фикир ая. Гъа къуват ви къилелни ала.

- За фикир авунва.

Вагъидан умуд хкатнавач. Ам имидин хцел, иесидивай тӀуьн кӀанзавай гишин кац хъиз, алчуд жезва, анжах стхадиз хаин хъанвай стха аквадай вилер авач.

- Немсерин патал элячӀнавай офицерар, - лугъузва Вагъида имидин хциз, - кеф-кефина ава: хъсан фурма, хъсан къуллугъ, хъсан кӀвал, хъсан рушмуш, - гъашер хъверзава. – Ваз ихътин къулайвилер гъина акурбур я? Гъина жагъидайбур я? Ваз абур вучиз кӀанзавач?

- Заз абур кӀандач, жуваз къачу.

- Заз хъанвай къван гъелелиг бес я.

- Эхъ, Алпароврикай са хаин хкатайди бес я, мад герек авач, - Къудратан чин чӀур хъана, пеле биришар гъатна: вилерикай хзанар, мукъваяр, дуитар, хванахваяр яшамиш жезвай дегеяр карагзава... Мад ва мад фикирзава: «Вагъид хаин хъанвайдакай ватанда шаксуз хабар жеда... Ахпа чун, Алпановар, инсанрин чиниз гъикӀ тамаш хъийида?! Чун бедлам хъана хъи! Чун русвагъ хъана хъи!»

- Вучиз вун, тупчи-майор, есирханада жезва, гъурметханада тахъана?

- Чи са мазанди, белки, ам Куьре Мелик тиртӀа, лагъанай: «Душмандин гъил къуна, бег жедалди, ахътин гъил атӀана, са гъил квачир лежбер хъун хъсан я».

- Вунани лагъана гъа! А Мелик вуж я?

- Ам сур девирдин мазан тир... Лезги ватан къаз агай чапхунчийриз табий хъанач, гъавилай душанри адан вилер акъудна...

- Гила вазни гъахътин инад къисмет хъана кӀанзавани?

- Ваъ...
- Бес вучда? – стхадин «ваъ» ван хъайила, шадвал акатна, «гила им чІалал къвезвай хъгинди я» фикирна, жузуна Вагъида.
- Зун са гъил квачир лежбер яз амукъда.
- За фикирзава: «Къудрат стха фюреран офицер хъайила, адахъ галаз зазни са югъ аквада». Яраб аквадачІа?
- Гъавая умуд кутамир.
- Умуд виридалайни эхирдай рекъида, лугъудай Жан-Гижирда авай са урус халуди, - Вагъида хъверна, вич са куън ятІани гъавурдик квайди къалурна.
- Яда, акъваз... Вун Германиядиз рей ганвай советрин аскер я. Вучиз вун гилани есиррин лагерда ама? Вал ихтибардай маса хъсан къуллугъ авачни? ТахъайтІа, ихтибар ийизвачни?
- Заз гъа ина ганвай къуллугъ бес я.
- Бес ваз ганвай «хъсан фурма», хъсан кІвал, хъсан руш», - Къудрата стхадин гафар тикрарна, - гъина ава?
- Абур вири жеда, стха. Зун абурухъ инанмиш я: немсер са гаф гвай инсанар я, - Вагъида немсерин тарифарна.
- Ваз къуллугъ есиррин лагерда вучиз ганватІа чидани?
- Вагъид, къил хкажна, инихъ-анихъ тамашна, жавабдихъ къекъвена: адаз дуъз жаваб жагъанач.
- Ви къуллугъ есирриз Гитлеран тарифарун, авамар Германиядин патал гъун я.
- Зал ихтибарнавай кІвалахар гзаф ава, - Вагъида вичин къимет хкажна.
- Ава, мад ава: есиррин чинеба рахунриз яб гун, катиз кІанзавайбур къаз тун...
- Бес я, бес я! Эхъ, ваз вири чизва, - Вагъидазни хъел атана.
- Яда, ингъе, дяве куътягъ жезва, СССР гъалиб жеда...
- А виле цІам!
- Ви Германия магълуб жеда! – Къудрата сас-сасал илисна.
- Садрани! – Вагъидани вичин фикир тестикъарна.
- Вун хаин хъайиди малум жеда, ви хзанрал еке леке къведа...
- Зи хзанриз Советрин гъукуматди авурдалай чІехи инад хъижеч...
- Вуна Къиргъизда авай ви хзанрикай, Алпанда авай мукъвабурукай фикирзавачни?
- За ваз садра лагъанай: чи хзандиз эх тежедай гужар авур СССР заз кІандач! Чун патал ам чаз ватан туш. Гъахътин СССР ваз кІанда. Яни?
- Эхъ!
- Аламат я: ваз жуван архаяр, хуъруънбур тар-мар авур гъукумат кІанзава,
- Вагъида вичин тажубвал къалурна.
- А гъукуматди чаз гзаф хъсанвилерни авуна эхир.
- Авуна жеди... Гила вуна вун гъа и чиркин лагерда, инай катуник умуд кваз, гъилерихъди ктІурда. Яни?!
- Эхъ.
- Завай ваз катиз куъмек гуз жеда.
- Вуна гайи куъмек заз кІандач.
- Вучиз?
- Вуна зун инхъай лагердай катиз гъазурда, анхъай немсериз масса гуда.
- Вуна закай гъакІ фикирзава ман?

- Эхь!

- ГьакI фикирзаватIа, жуваз кIандайвал ая. Зун кумач, - Къудратан кьилел кьведай бедбахтвилер Вагьида вичин хивяй акъудна.

- Чун аялар туш, еке итимар я, - секиндаказ лагъана Къудрата. -Гаф садра жедайди я: заз жуван ватан ширин я, зун адаз вафалу я. Зун гатйтIани, ягъайтIани, гъилер-кIвачер атIайтIани, лап кьейитIани душмандин патал элячIдач! Жуван агъайриз зун гъахьтин инсан я лагъ! – къарагъна, сагърайни лугъун тавуна, Къудрат вичин баракдиз хъфена.

Вагьидан зегъметар гъавая фена.

Пакад юкьуз Советрин ватандиз вафалу са эшелон аскерар, абурун арада Къудратни авай, гуьлледиз акъудзавайбур хъиз, лагердай акъудна, автомашина акъадарна, са гьиниз ятIани чуьлдихъ тухвана.

Машинар акъвазна.

Есиррик зурзун акатнава, сада-сад къужахра къазва, сагърай лугъузва: абуру хиялдай чеб немсери гуьллеламишна куьтягънава, умуд хкатнава.

Къудрата са юлдашдин япал лугъузва:

- Немсери чун ягъиз фураг тухудайла, зун катда. Вун?..

- Зунни вахъ галаз... Зунни катда.

- Жуван къвалав гвайдаз лагъ, гъамни кIандатIа катрай

- За лагъана, ам рази я.

- Адани вичин юлдашдиз лугъурай.

- Лугъуда... Лагъана.

- Акъважай чкадал душмандин гуьлледи рекъидалди, катна, ватан рикIе аваз, гуьгъуьнай ахъаяй гуьлле галуькна, кьиникъ хъсан я.

- Я, - патав гвай юлдашни рази я.

- Чун гьикъван гзаф катйтIа, гъакъван гзаф амуькда.

- ГьикI гзаф амуькда?

- Сад катйтIа, садни амуьк тавун мумкин я, кьвед катйтIа – сад амуькун мумкин я, пуд катйтIа, кьвед амуькун мумкин я... Кьвед садалай гзаф тушни? – Къудрата сефил хъверна.

- Я, гзаф я, - юлдашриз шад хъана.

- Сад сагъ амуькйтIани – еке кар я: ада, дяве куьтягъ хъайила, ватанда чакай суьгъбетда...- Къудрата ван акъудна, ватандикай «Ви гуьрчегвал садахъни жеч...» мани лагъана...

2.

Машиндин рак ахъа хъана... Есиррин япара фрицрин векъи рахунар, кицIерин пехъи гъав-гъав-ар акъуна... Вилик цацар алай симерин жугъунри элкьуьрна кьунвай баракрин тамам са хуьр ква. Адан кьулухъай ракъ цIур-рурзавай пичерин хътин яргъи, къати гумар акъатзавай турбаяр аквазва... Нерихъ якIар кузвай, чIарар алуьгарзавай, малариз тагъмаяр язавай хътин пис ниэр галуькна... Есиррин чинар чIур хъана, Къудрата вичин нер кьуна.

Гъилерал чIулав тумаждин бегълеяр алай офицерди гъарайна эмирар гузва. Адан куьмекчийри тади кваз машинрай есирар са-сад авудиз, яракьлу къаравулрин юкъва аваз, варарихъ тухузва.

- Куьне чун гьиниз гъанва? – хабар къазва есирри.

Лугълеяр есиррихъ элкьуьрнавай автоматар гвай, есиррал вегъиз алахъзавай кицIер гужуналди кьунвай аскерри хуььрез-хуььрез ягъанатдин жавабар гузва:

- Чна куьн иер рушарни ширин ичер авай Польшадиз гъанва.
- Ина куьне Освенцум лагердин тавханайра тухдалди ял яда.
- Ина куьн газдин чими пичера, кIвачер яргъи авуна, са дерт-гъамни авачиз, къаткида...

Къудратан гуьгъуьлар михъиз чIур хъана, ада фикирзава: «Инай завай бажагъат катиз жеда... Зун Кенинсбергдин лагердай иниз акъудун - им заз ганвай жаза я... Душманриз табий тахъайвиляй... И жазадик Вагъидан перни тахъана жеч... Ада ийидай хъсанвилик зи умуд квачир, я герекни авачир... Хаиндин гъиляй фу къачур гъисаб жезвай...»

Машинадай экъечIдай нубат Къудратал атана, амни зирпи аскерри, пек хъиз, варарилай гадарна, маса зирпийри къуна, тумуна къуьл яцяна, тухвана, са баракдиз гадарна, лагъана:

- Им ви чка я!

Къудрат килигна: им са чкани тушир, инаг малар ацукъдай кундилай чиркин барак тир... Къуд патахъай къил элкъурдай хътин чIуру ниэр къвезвай... Мес-къуж алачир кIарасдин чарпайрилай яхун, чанда къарагъдай аж амачир инсанрин къаралтуяр «цIийидаз» тамашзава.

Къудратавай нефес къачуз жезвач, адан беденди квал къачунва. Ада фикирзава: «Зун гъина авай, гъиниз акъатнава?»

- Вун вуж я? - жузуна са зайиф ванци.

Къудрата, баракда авай есиррал алай гъал акурла, хабар къуна:

- Ина квез тIуьн гузвайди тушни?

- Йикъа са маж я гун, я тагун, - мад гъа зайиф ван акъатна.

- Ихътин гъал алаз квевай завутра, фабрикра кIвалахиз жедани?

- Ина са кIвалахни авайди туш. «Куьне фюреран завутра, фабрикра квалахда» гафар тапарар я.

- Бес куьн вуч паталди хуьзва?

- Къиникъ патал, стха.

- ГъикI къиникъ патал?!

- Йифиз къейибур гъар пакамахъ акъудна, фулариз гадарзава, чан аламайбур... пичера кузва...

- Чан аламаз пичериз вегъизва?! – Къудратай гъарай акъатна: - Агъ, инсафсуз фашистар! Агъ, вагъшияр!

- Эхъ, стха.

- Вася халу атана! - малумарна сада.

Баракдиз лацу халат алай расу итим атана, ам акун кумазни Къудратан рикIиз хуш хъана: Дербентда авай урус дустуниз ухшар тир.

- Зун духтур Василий Иванович я, - ам «цIийи есирдихъ» галаз таниш хъана.

Къудрат чIал къуна амукъна: ихътин чиркин, ктIай, къецIил чкадихъ, гишила рекъизвай инсанар авай дехмедихъ галаз лацу халат алай духтур (!) къазвачир.

- Зун гъавурда акъуна, - лагъана Василий Ивановича. – Завай ина авай къайда дегишариз жедач.

- Духтур, бес ви буржи вуч я? – жузуна Къудрата.

- ЧIуру азарар квайбур чирун... Лагердин начальникдиз чIуру азарар вичик, чпин офицеррик ва аскеррик акатиз кичIезва.

- Ахпа...

- Ахпа... Чуру азарар квайбур инай акъудиз тун...

- Абур куъне гъиниз акъудзава?

- Абур чна... - духтур жавабдихъ къекъвена.

- Газдин пичериз... - чарпайдила сада куъмек гана.

- ГъакІ яни?

- ГъакІни я, - духтурди хиве къуна.

- АкІ хъайила, вунни фашист я ман.

- Ваъ! – гъарайна духтурди. – Зун фашист туш!

- Вуна фашистри лагъайвал ийизва ман?

- Заз маса чара авач, тавуртІа, зунни пичиниз чуъкъведа...

- Духтур завай ина дурум гуз жезвач, - лагъана Къудрата.

- Ваз гъихътин азарди тади гузва?

- Ахътин тІвар къаз жедай хътин азар зак квач. Нефес дар хъун и маларин тевледивай я ман, - къил хкажна, Къудрата баракда вил къекъуърна.

- Вун вердиш жеда... Ибурни вун хътин инсанар я, - духтурди цІийи есир секинарна.

Вася халу хъфейла, Къудрата хабар къуна:

- Духтур гъихътин инсан я? Бегъемди къванни яни?

- Эхъ, эхъ! Ам и лагерда авай инсанвал квай са итим я, - лагъана са есирди, - амайбур, - хиялда фрицар авай, - кицІер я.

Есиривай ихътин гафар ван хъайила, Къудратаз регъят хъана. РикІел литературадай кІелай са заридин гафар хтана, лагъана:

- МичІи пачагълухда ишигъдин нур я ман.

- ГъакІ я, артухни алаз.

Къвед лагъай есирди алава хъувуна:

- Вася халу вични есир я гъа, лагердин начальникди адал духтурдин везифаяр илитІнава.

- Хъсан я ман, жуванда хъсан сагъарда, - шад хъайи Къудрата фикирна: «АкІ хъайила, Василий Иванович ихтибар жедай инсанрикай я».

Къудратан и югъ гишила акъатна: руфуни гъургъурарзава, на лугъуди, ана чІехи ратар гъвечІи ратар незва, абур явашарун патал къежел алай челегдай пуд-къудра яд хъун герек хъана.

Югъ мичІи хъайила, чарпайдал къуънт яна, агалтна, Къудрат фикирри яргъариз тухвана: Белиж, къавал ракъун лекъ алай кІвал... Хиялда паъа ахъайдай «Багъдатда лам пуд шагъи я» къиса тикрар хъана.

...Къадим девирда, дуъньяда виридалайни мублагъ чка я, лугъуз, Шам вилаятдин Багъдат шегъердин тІвар-ван акъатнавай. Анаг акурбуруни, такурбуруни лугъуз хъана, бес Багъдатда ламран къимет пуд шагъи я.

Лезгистандин Алпан лугъудай хуърени Бубагъуц тІвар алай са кесиб кас аваз хъана: идазни лам къачуз кІанзавай, амма къимет багъа яз, пул бес тежез, къачуз жезвачир. Ам гъар жуъмядин юкъуз яхдиз Хъилерин базардиз физ, ламар маса гузвай къиметриз килигиз, пул бес тежез, элкъвена, гъилер юзуриз-юзуриз, хквезвай.

Бубагъуцаз кимел алай итимри лугъуда къван, яда, я хуъруънви, бес Хъилерин базар багъа чка я, бес аниз физ-хквез хъайитІа, вун ерли лам авачиз амукъда, бес вун тапана Багъдатдиз алад: гъана лам пуд шагъи я.

Эхирни са нянрихъ Бубагъуца вичин хзанриз малумарна: «Чан килфетар, зун пака Багъдатдиз фида, за гъанай пуд шагъидихъ лам къачуда». Хзанар

рази хъана. Папа гъуьлуьн гъебе гъазурна: ана фу, шур, сав туна, тагъкимарна: «Килиг, фу яд алай чкадал неь, тахъайтга незвайди туьтуьна акIида гъа!»

Пакамахъ дулу гъебеяр къуьнел вегъена, пул авай кисени къултухда туна, Бубагъуц рекъиз экъечIна. Ам, кIвачерик звар кваз, рехъ атIуз, мензил атIуз, дере атIуз, тепе атIуз фена... Рекъе гъалтай булахрал ядни хъвана, фуни тIуьна, ялни яна... Гъебеда авай сав куьтягъ хъайила, ам Багъдатдив агакъна.

Бубагъуцан вилик гуьзел даматар авай зурба шегъер пайда хъана. Адан нерихъ, чпин хуьре мехъеррик хъиз, цIивидин цIал таза гъерен якIукай язавай шиш кабабрин атирар галукъна. Рекъин мугъмандин иштягъ ахъа хъана, сивиз цIаран яд атана...

Шегъердин варарал алай къаравулри, Бубагъуцан мурад чир хъайила, ам, рахун-луькIуьн тавуна, ахъайна, ламар алай чкадал ракъурна... Инал ламариз тагъмаяр язавай... И кардиз килигунин къиметни пуд шагъи тир...

«Зи къилел пуд шагъидихъ лам къачуз кIан хъайи Бубагъуцан къиса атана», - лагъана Къудрата вичиз.

Ииф адаз ахвар тахъана акъатна: баракда михъи гъава авачиз, бамиш жезвай; къежел акъвазайла, мекъила чIагизвай.

Пакамахъ лагерда накъан духтур, къве аскер ва пар чIугвадай машин пайда хъана. Абур баракрин арайра къекъвена, йифиз къейи есиррин мейитар кIватI хъувуна, варарай экъечIна, вилик амаз эгъуьннавай фуруз гадарна, хтана.

И ажайиб гъерекатар акур Къуратан къилиз са фенд яна: «Ихътин мийитрин арада аваз зун, къейи къасарзавай есир, фуруз гадарайтга, завай анай катиз жедатга?!»

Юкъуз Къудрат лагерда къекъвена, жугъундин зайиф чка жагъуриз алахъна: цацар алай симер чIугун тавунвай, яракьлу къаравул алачир къифтен тIеквенни авачир.

- Яраб вуна вуч ахтармишзаватга? – жузуна адавай хабарсуз дуьшуьш хъайи духтурди.

- Са затIни, гъуьрметлу Василий Иванович.

- Ваз зи тIварни чир хъанвани?

- Чапаеван тIвар чин тийидай кас авани?

- Эхъ, зунни Чапаев тIварун стхаяр я, - хъуьрена.

- Вася халу, вал са сир ихтибар жедани? – хабар къуна Къудрата.

- Лагъ, белки, хуьз хъайитга, - духтурди мадни хъверна.

- Заз инай катиз кIанзава ман.

- Инай катдай са рехъни авач ман.

- Авачтга, вуна заз инай катдай са амал чира ман, - тIалабна.

- Заз ахътин амал чидач, - духтурдивай чин тийидай инсандал ихтибар жезвач: адаз вичин гележегдикай кичIезва.

- Я духтур, зун Советрин Къушундин майор я, тупчийрин командир тир... - Къудрата вичикай куьруь суьгъбетна.

- За вахъ ихтибарзава, амма заз вун инай акъуддай амал чидач.

- Заз чида...

- Лагъ...

- Зун, куьне пакаман мейитрик кутуна, лагердай акъудна, гадара, ана за жуван чара ийида, - лагъана есирди.

- ВикIегъ амал я...

- ГьакI жедани?

- Са фикирна кIанда... Заз геж жезва. Чун пака инал гьалт хыйин, - духтур хьфена.

Пака Къуратанни Василий Ивановичан суьгьбет давам хьана.

- Майор, вуна лугъузвай амал кылиз акъудиз лап четинди я гьа! – тагъкимна духтурди.

- Вучиз?

- Вучиз лагъайтIа, чи кыилел къаравулар ала... Мейитар вегъизвай фур жугъундилай аквазва... Немсерихъ ина чпин ктаб-гьисаб ава... Куьн, вири есирар, аяларни кваз, сиягъра кхьенва, ник вуч азар кватIа къалурнава: чIуру азар квайди газдин пичиниз вегъизва, маса азар квайди вич-вичелай рекъидай йикъал гъизва...

- Бес гила чна вучна кIанзава? – Къудратак кичI акатна: адавай катиз тахъун мумкин тир. – Бес зун газдин пичина кудани?!

- Гьелелиг ваъ, чна... ви пагахъай... - духтур хияллу хьана. – За лагердин комендантдиз Алпановак рикIин азар квайди малумарна кIанда, ахпа ви юлдашри духтурдиз ваз куьмекиз са шумуд сеферда эверна кIанда...

- Ахпа...

- Ахпа са йифиз вун «куьтягъ» жеда...

- Ахпа, духтур? – Къудратак шадвал акатзава.

- Ахпа... са пакамахъ машиндиз вегъена за вун гадариз тада.

- Мус?! – Къудрат хушка хьана.

- Къвед-пуд гьафтедилай.

- Чан духтур, зи кыismet гьалун яргъал вегъимир ман, - тIалабна.

- Зун вал тажуб я, майор.

- Вун зи квел тажуб я?!

- И лагерда авай саки вири есирар чпин кыismetдал рази хьанва: абуру душмандивай мергъаметлувал гуьзлемишзава, Советрин Къушунар атана, чеб азад авун гуьзлемишзава... Вуна вун азаддай рекъер жагъурзава...

- Ина тажуб жедай са карни авач, духтур, - Къудрата куьнер чуькъвена.

- Азадвал такIан са касни авайди туш.

- Яз гьакI я, анжах сад ава азадвал кIан хъун, сад ава – азадвал жагъурун, садни ава аздавал къазанмишун. Гила за вавай хабар къазва.

- Хабар яхъ.

- Лугъун хьи, пака чна вун фуруз гадарзава... Анай экъечIдайла, вун жугъундин къакъан минайрал алай къаравулри винтовкайрай яна, гьа фуруз хъивегъзава. ИкI пашмандаказ куьтягъ жезвай катуникай вуна вуч хкудзава?

- И тевлета есир яз сад-къе вацра амукъдайдилай зур сятда азад яз киникъ хъсан я, - Къудрата куьнер акъажна, гьутар цавуз хкажна.

- Я-а-а-а! – духтур мадни гзаф тажуб хьана. – Вун зурба руьгъ авай инсан я хьи!

- Зун Лекъерикай я...

- Вуч?!

- Чи тухумдин тIвар Лекъер я.

- Ихътин хва тербияламишнавай ви диде-бубадиз аферин! За ваз вири жуьредин куьмекарда! – духтурдикни азадвилин руьгъ акатна.

...Есир Алпанов рикIин азардик «начагъ» хьана... Ам югъ-къандавай зайиф жезва, тапчандилай къарагъни хыйизмач... Духтурни къвез, са куьмек-

ни тежез, хъфизва... Баракда авай есирар сефил хъанва... Са йифиз Къудрат «куътягъ» хъана, ам пакамахъ мийитар кІватІзавай машинди тухвана, фуруз гадарна.

Югъ Къудрата къайи мейитрин арада акъудна. МичІи хъайила, хкечІна, РагъакІидай патахъ, Франциядин партизанрин гъерекатдик экечІиз, духтурди зарафатдай лагъайвал, «Берлин къачуз» фена.

Къудратан бахтуни гъана: пакаман къилияй ам са хуьруьн къерехдал, аскІан кІвалерин вилик акъалтна. Ял ядай чими чкадихъ тамарзу есир гъаятдиз фена, шефте алудна, цуриз гъахъна, вакІан къвалавай самарал къаткана (ада и декъикъайра хатасузвиликай фикирзавачир) гъасятда ахварал фена.

ВакІаз тІуьн гуз атай къари, зуларин партал алай итимда вил акъуна, гъуьлягъ акурдай хъиз, гъарай акъатна, катна. Адан гуьгъуьниз фена, Къудрата сивел кап эцигна, гъарай тавун тІалабна, вич Советрин аскер тирди, вичиз фу, граждан парталар кІанзавайди лагъана. Чехиядин агъали дишегълиди «рус, рус» лагъана, лагердай катнавай аскердин муьгъуьб туькІуьрна: тІуьнни гана, вичин къужадин парталарни гана, лагердин дун гъаятдал кана, къве йикъалай Франциядиз фидай хатасуз рехъни къалурна.

... Са вацралай рекъе хамни кІарабар хъанвай Къудрат Франциядив агакъна. Ам фашистрин акси женгер тухузвай партизанрин дестедик экечІна.

Къудрата, Франциядин къушундин партал алукІна, хиялда хайи ватан аваз, разивилелди фикирзава: «Зун, азад аскер, азадвал патал фашистрин акси женгина ава». Алпанов партизанрин дестеда сифте тупчи, ахпа, вичин алакьунар къалурайла, тупчийрин командир хъана.

3.

Белижда инсанрин гъал-агъвал къвердавай четин жезва: инсанар гзаф, фу тІимил жезва, каш гъатзава.

Алпанрин кІвализ Дербентдай къавумар атана: абуруз Майрам бубадин кІвализ хутахиз, ам маса гъуьлуьз гуз кІанзава... Майрам рази жезвач...

- Ватан маса гайи хаиндикай хкечІ! Вал уьмуьрлух «халкъдин душмандин паб» тІвар жеда... Пуд гаф авай арза кхъейтІа, вун регистрациядикай хкудзава... - чин гъалдзава дидеди.

- Къудрат я хаинни туш, я душманни. За жуван гъуьл гуьзлемишда! Зун Къудратан хва хуьз ацукъда! – мягъкемдаказ лагъана Майрама.

Бубади чин гъалдзава, ам туьнт хъанва...

Паъани Марвара сусахъ, къейидахъ хъиз, лугъунарзава, чпин чІарар чухвазва, хъуьхъвер акъажзава: абуруз свас хъфиз кичІезва.

Майрам вичин гафунилай алатнач: мугъманар, чинар чІурна, рушакай хъелна, атайвал хъфена.

- Вун ви къилихдалди Къудратаз ухшар хъанва, чан свас, - лагъана Марвара.

- Я чан диде, бес за икъван йисара ви хцихъ галаз фу тІуьначни?! – Майрам тажуб жезва, ада хзанриз лугъузва: - Зун, зи масан Къудрат лап амач лагъайтІани, куь, Алпанрин, кІвалайи санизни хъфидач... Им зи кІвални я...

- Я, я! - гъарайзава паъа.

- За зи хва хуьда! – тикрарзава Майрама.

Алпанан къуд йис тамам хъана. Хци къатІунар авай, тамай емишар гъизвай гададикай хзанриз еке куьмек хъана.

- Чан свас, гъикъван рикъиз туькъуьл хъайитлани, валлагъ, лугъун тавуна акъва жедач: вун хъфей югъ зи хва къейи югъ жеда, - Марвар мад шехъна.

- Баде, вун шехъмир, - атана, Марваран къил хкажна, Алпана, члехида хъиз, лагъана: - Зи диде санизни хъфидач. Яни, де? – жузуна.

- Эхъ, чан хва! Зун вун, жуван хва, хуьз ацукъда, - мад эзберна Майрама.

Гъар нянрихъ къаткайла, Алпана гагъ дидедивай, гагъ хайи бадедивай, гагъ члехи бадедивай са мах ахъаюн тлалабзава: мах япара аваз, ам фад ахвариз физва.

Члехибуруз чидай махар ахъайна куьтягъ хъанвай, цлийибур абурувай туькгуьр жезвач. Махарал рикъ алай хъиз вуч ийин? Бадеяр клеве гъатнава.

- Вунни, ви буба хъиз, махарални манирал рикъ алай, инсан я, - лугъузва Марвар бадеди.

Майрамаз регъят рехъ жагъана: ада хъиз чпин уьмуьрдикай рикъел атай дуьшуьшар, къисаяр хъиз, абурун дуьзгуьнвилиз ва цлалцламвилиз фикир тагана, анжах «хъана къван, хъанач къван» гафар кутаз, туькгуьриз, сефил ванцелди лугъуз, гада алцуариз хъана. Алпана, ахварни хана, вилер экъисна, дидедиз яб гудай.

Сусалай чешне къачуна, Марвара хтулдин япал суьгъбетарзава:

- Чан бала, чун, Алпанар, Ба сувун клане авай Алпан хуьряй я. Чун, зунни ви члехи буба Абас сифте Самур станцидал яшамиш хъана... Ана чаз са хъсан хва хъана, амни ви буба Къудрат хъана... Ахпа чун Белиж станцидал куьч хъхъана... Ина чна клвалер эцигна, Къудрат члехи авуна...

Ахпа вичи туькгуьрзавай баядарни лугъудай.

- Чан баде, са баяд лагъ ман, - тлалабна хтулди.

Ваь лугъуз тагъана, Марвар эгечлна:

**Чи бахтавар къар дяведи къакъудна, бала,
Къудрат буба душманрин гъиле гъатна, бала.**

**Чи Абас бубани дуьнедилай фена, бала,
Къуд йис хъанвай хва чаз куьмек хъанва, бала...**

Баде нефес акъадариз акъвазаь арада Алпан вичин баядар лугъуз эгечлна:

**Къудрат буба сагъ-саламат я, чан де.
За квез тамай къереяр гъанай, чан де,
За квез никъяй къилер гъанай, чан па...**

Къарийини суса яб гана гададиз, тажуб хъана, пудни шадвилай хуьрена.

- Я чан бала, вакай манидар жезвани?! – жузуна Майрама.

- Ваь, - регъуь хъана, гадади чин капачралди клевирна.

- Сагърай зи акъуллу хтул, - лагъана бадеди. – Къудрат хкведалди чи клвале итим авазва, - Сусан рикъиз регъят хъун патал ада тестикаьарна: - Зи дидедин рикъиз чизва: Къудрата, ам гъина аватлани, исятда чакай фикирзава. Ам хкведа!

...Алпан, бадедин гъил къуна, вагонар, машинар, фургъунар... гъисабиз, станциядал къекъевезва: им гададин рикъ алай сейр я.

Хтулдин суалриз жавабар гуз, Марваран вилер ина-ана къекъевезва: ке-

фердихъай къвезвай поезд агакна. «Шурван хтун лазим я, - фикирзава ада. – Ам Люба хкиз фенва... Вичи маса руш гъидач лугъузва, адаз анжах Люба кІанзава... Диде-бубани кІвале урус свас хьунал рази я...»

- Гъа еке Урусатдай Шурван имидиз Люба хала жагъун хъувуртІа, - лугъузва бадеди Алпаназ, - чаз мехъерар жеда, зунни вун Алпандиз мехъерик хъфида.

- Гъурра! – хтулдиз шад хъана. – Заз гъахътин хуър авани, де?!

- Эхъ, чан бала, ваз дагълара гъахътин хуър ава.

- Гъурра! – гадади кап язава.

- Анжах са кар гъайиф, чан бадедин, ви Шурван ими набуд хъана ман: адак са гъил кумач...

- Вучиз? А гъил гъиниз фена?

- Дяведа гуълле галукъна, хкатна, бала.

- Бес Шурван имиди са гъилив чин чуьхуъзвани?

- Эхъ, гила адаз Люба халади, ам жагъайтІа, куьмекда ман...

Сириставрин ванер акъатна, поезд хтана, вичин чкадал акъвазна, адал инсанар алтІушна.

Марвараз аквазва: вагонрай гъилер, кІвачер кумачир, лашар гвай аскерар яваш-яваш эвичІазава, абур чпин иесийри къазва, къужахламишзава, арабайрал, фургъунрал тухузва...

Инсанар кьери хъайила, са вагондай къве итимди къуна, хкажна, кІвачер кумачир жегъил аскер чилел авудна, вичин аскІан араба хътин къулунал эцигна.

Набуд аскердин къилел къацу къепе, кІулал гъахътин рангунин сив къутІуннавай чанта ала. Ам, къил хкажна, инихъ-анихъ килигзава: са вуж ятІани гуьзлемишзава. Патавай физвай инсанри аскердин язух чІугвазва, къайгъударвиледи, багъридивай хъиз, хабар къазва:

- Ваз вуч куьмек герек я, чан аскер?

- Сагърай, гъелелиг са куьмекни герекзавач.

Набуд аскердиз яргъалай жегъил руш дикъетдивди тамашзава. Мукъаятдиз, хата-бала квай чара инсандив хъиз, агатна, ада явашдаказ жузуна:

- Яда, вун Бигъай яни?!

- Эхъ! Ваз зун чир хъхъаначни?! – кІани руш акур аскер, чиниз яр акъатна, муьгъуьббат авай вилери цІарцІар гана, шадвилай цавув хкІуна.

- Ви кІвачер гъиниз фена? – жузуна руша.

- Фронтда амукъна, - зарафатна аскерди. – Заз Растувдай къе-пака кІарасдин кІвачер хкведа!

КІвачер кумачир набуд гъуьл вичиз уьмуьрлух пар жедайди фикирдиз гъана, рушай гъарай акъатна:

- Ва-а-а-ъ! Заз кІандач! - руш элкъвена, катна, вилерикай квахъна.

Аскер, кантуз хъанвайди хъиз, биши хъана, лал хъана, вилери лупІ тийиз, килигиз амукъна... Са декъикъадилай вич-вичел хтана, къилел алай къепе туькІуьр хъууна, къуьнер зурзурна, гъиле авай кІарасдин яцІу кІинтІер чиле акІурна, вичин араба виликди ракъурна.

И сегънеди Марваран рикІ цІурурна... «Я инсафсуз, ваз набуд жегъилдин язух атаначни?! – хиялдай лагъана ада катай рушаз. – Бес гила ада вуч авурай?! Иесисуз хъанвайда? Мад адан патав атая касни авач. Яраб адахъ мукъва-къилияр авачтІа? Агъ, бахтсуз бала!»

Марвар набуддин гуьгъуьна аваз физва, ада фикирзава: «За гила и фугъа-радив вуч ийин? Чи кIвализ хутахдани? Хутахайла, адахъ вуж гелкъуьрай? Абас амайтIа, ада вучдай? Чи кIвализ хкидай. Завай вучиз жезвач? Зани, Абаса хъиз, ийида ман!»

- Я чан хва, вуна ви арааба гьиниз гьалзава? – жузуна Марвара.
- Аскер акъвазна, къулухъ элкьвена, дикъетдивди дишегьлидиз килигна.
- Хала, вун зав раханайни? – жузуна ада.
- Эхъ, чан хва.
- Зун... станцидик...
- Ана ваз къулай жедач, чи кIвализ элиф, - теклифна Марвавра.
- Куь кIвал гьинава? – жузуна аскерди.
- И мукьвал, ракъун рекъин къерехдал.
- Аскер къве рикIин хъана.
- Куьн инжиклу жедачни? – жузуна ада.
- Ва-ваъ, чиди мугьман-итим галай кIвал я.
- Элифда ман, - адан рикIиз хтул галай хала чими хъанвай.
- Алпан са паталай куьруь аскердиз тажубвилелди килигзава.
- Алпан, чан бала, алад вилик, халудиз чи кIвализ фидай рехъ къалура,
- ТIалабна бадеди.
- Исятда, - хтул аскIан арабадин вилик экечIна, куьлуь-куьлуь камар къачуз, фена.
- Алпан?! – аскер мягьтел хъана. – Им майор Алпанов Къудратан аял я тахъуй гъа?! – хабар къуна.
- Гьам я, - Марварни тажуб хъана. – Ваз зи Къудрат гьинай чида, бала?!
- Ам, чан хала, зи командир хъайиди я. Ада заз, Зун мус Белиждиз акъа-тайтIани, чпин кIвализ элиф лагъанвайди я.
- Лап хъсан. Исятда вун адан кIвализ элифда, - Марваразни шад хъана.
- Куь кIвалин къавал ракъун лекъ алани? – жузуна аскерди.
- Эхъ. Ваз гьамни чизвани?
- Командирди суьгьбетнай ман.
- Я чан хва, вун лап жуванди я хьи!
- БуркIиханви Бигъай Къудратан хзанри еке гуьрметдивди къабулна. Абурап къил чIугваз атанвай Муфрудина набуд аскер пака вичихъ галаз Зугъраб ятахдал хутахна: адав ми хьи гьавадал ял ягъиз, хирер рикIелай алудиз туна.
- ...КIарасдин кIвачер хтайла, Марвара Бигъаяз Белиж станциядал кIвалах жагъурна: адаз къаравулдин будкадикай юкъуз кабинет, йифиз къаткидай кIвал хъана. Са тIимил вахтарилай мехъерар авуна, Бигъай вичин кIвалин, хзандин иеси авуна.
- За куь хъсанвал гьинал эцигда?! Ам за мус вахгуда?! – гьар дуьшуьш хъайила лугъузва Бигъая Алпанриз.

4.

Алпан хуьр баябан жезва: сагъ жегьилар, итимар фургъунралди фронтдиз физва, сад-вад лашар гвайбур, гьилер, кIвачер кумачирбур хуьруьз хквезва...

Чуьлдин, майишатдин, кIвалин кIвалахар дишегьлийри ийизва... Набуд итимар колхоздин председатель, бригадирар, бухгалтер хъанва. Шурван гьисаб-улубдин иеси я.

Къуд пад сефил хъанва... Аялри куъчейра шад гъараярни хъийизмач: абурун къугъунарни «чибурни» «абур», ягъун-къиникъ, шел-хвал квайбур хъанва; чпивни кIарасдин тфенгар, цIантар, гапурар, чукIулар гва.

Уълкведа дяведикай сифте кинофильмаяр акъатнава. Кинодин аппарат гваз КцIарай Алпандиз жегъил итим (фронтда адан кIвач къецIи хъанва) гъафтеда садра къевезва. Ада моторда худ турла, хуъруън клубдиз гъвечIи-чIехи, вири жемят, кIватI жезва...

Шурван дяведин фильмайриз килигзавач: вичи иштиракай хътин женгер акурла, адан къил элкъевезва, рикI хуътуъл жезва... Садра ам юлдашри клубдай гъилерал алаз кIвализ хутахнай.

Шурван михъиз перт хъанва: адан гуъгъуъл набуд хъанвай вичикай, кIваликай (дидени буба, начагъ яз, къаткиз къарагъзава), хуъруъкай ханва. Адаз вичихъ гелкъведай кас, паталай куъмек кIанзава... Гъакъикъатда ам вич хзанриз куъмек гуниз мажбур жезва. Гъатта пакамахъ малар нехирдал тухунни адетдиз элкъевезва.

- Я чан хва, вун акI, ахъ-ухъ алахъиз, вучиз ава? ВикIегъ хуъхъ! - лугъузва бубади. – Вун Лекъерикай я!

- Я ба, ваз са лув квачир лекъре лув гана кIанзавани? – адан суал вичин гъалдиз талукъ я.

Буба кIеве гъатна, ахпа ада хцин суалдиз халкъдин мисалдалди жаваб гана:

- Чубандиз кIан хъайила, ада цIегърекай ниси къада.

Гила хва кIеве гъатна.

- Я кас, чи хциз мехъер ая, вун ада къапар хадалди акъвазмир, - лагъана дидеди къатканвай меселай.

Хцин гаф-чIал гуъзлемиш тавуна, бубади, папан тереф хвена, лагъана:

- Зун ви гъавурда ава, чан хва. Ви диде гъахъ я: чна ваз мехъерарда, ваз кIани рушан тIвар яхъ!

Шурваназ вичихъ гелкъведай инсан кIанзава, ам вичиз мехъерар авуниз, Люба хътин рикI ачух, сив хуърезвай свас гъуниз акси туш... Анжах жегъилдиз хуъре гъахътин руш аквазвач, авай сад-къведазни Шурван гъисаба авач. Абуру булахдин рекъе ачухдаказ лугъузва: «А Чулахъ Шурван низ герек ава?!»

Рушарин гафар вичихъ галукъ хуъвурла, Шурванан рикIиз тIар жезва. ТIар жечни бес, виликдай, фронтдиз фидалди, рушарин арада Шурванан лакIаб «Шурваншагъ» тир, гила, фронтдай хтайдалай гуъгъуъниз, «Чулахъ Шурван» хъанва.

Шурвана хуъруън рушар Любадив гекъигзава: гъи патахъай алцум авуртIани, Люба виняй жезва, гъавилай адан рикIелай урус ханум алатзавач.

- Чна ваз Луба хътин руш гъинай жагъурин?I – хцин лишан кутадай руш жагъин тийиз, Арбил кIеве гъатнава: адавай, гзаф алпанвийривай хъиз, урус рушан тIвар дуъз лугъуз жезвач.

- Урусатдай, - са пай рикIивай, са пай зарафат яз, лагъана Шурвана.

- Акъван яргъариз фена, завай Луба жагъуриз жедач, - хиве къуна бубади.

- Зун фида ман, - лагъана хци.

- Вав адан адрес гвани?

- Эхъ.

- ФидатIа, алад! – ихтияр гана бубади. – Фирайни, къари? - папавай хабар къуна.

- Фирай ман, - дидеделаи дериндай къачур угът алахъна.- Алпанда дидей-ри хъсан рушар хадалди чи хва акъвазич къван?! Авай чкадай гъурай. Чаз кIанзавайди чи кIвачел элкъведай свас я.

- Люба куь кIвачел, фарфалаг хъиз, элкъведа, - жумартдаказ хиве къуна, хци разивилин хъверна.

...Шурван Урусатдиз фена, Люба жагъур хъувуна, къве гъафтедилаи савилиз лайихлу руш галаз хтана.

Хуьре къавалар амачир, къунши хуьрерай абуруз дяведин юкъвал эвер гун кутугнавачир... Арбила мукъва-къилийриз, къуни-къуншийриз теклифна, чуьнгуьр алай мехъер (адаз алпанвийри «цIегъ тукIуна, цIеп ягъай мехъер» лугъуда) тешкилна... Мехъерик Белиждай мукъваяр хтанвай, абурухъ гъвечIи Алпани галай.

...Шурван гъар пакамахъ чуру-спел твана, уьтуь янавай парталар алаз, къил хкажна, кIвалахал физва. Адал колхоздин къилин бухгалтервал ихтибарнава. Хуьре Чулахъ Шурванакай мад Шурваншагъ хъхъанва.

Ачух къилихрин урус руш Любадикай Алпанда виридаз герек инсан: гъил къезил духтур, ваь чин тийидай къунши Луба вах, Луба свас, Луба хала хъанва.

Арбилан хзанда са шадвал мадни хъана – яргъалди вичикай са хабарни авачир Элванан чар хтана.

- Луба сусан кIвачихъ Элванан чар хтана! - дидеди шад хабар гузва.

Къуншийр Арбилан гъаятдал кIватI хъана. Шурвана, виридаз ван къведай-вал ван акъалтна, стхадин чар кIелзава:

«Саламдин чар.

Ширин саламар-дуьаяр ракъурзава бубадиз, дидедиз, Шурван стхадиз, мукъвайриз, къуншийриз къилди-къилди зи, Яру Къушундин чIехи сержант, Алпанов Элванан патай.

Зун сагъ-саламат я. Чарар кхъиз агакъзавач: чна югъ-йиф чи чилелай фашистар чукурзава... Накъ чи автоматчийрин рота Германиядин сергъятдилаи элячIна... Гила чна душманар чпин магъарада тергзава.

Накъ чи ротади немсерин са хуьр къуна. Чи командирдиз полкунин командирдин патай тади эмир атана: «Акъваз тавуна, вилик алад! Сифте дуьшуьш жезвай хуьр яхъ!» Къунвай хуьре зун комендант яз тун меслят хъана. Чи командирди хуьруьн жемят кIватIна, малумарна: «Къенин йикъалай куь иеси Советрин Къушундин чIехи сержант Алпанов Элван я. Чун инал хкъведа!» Рота алатна фена. Зун текдаказ жуван автоматни гъаз немсерин вилик кумукъна: майдан ацIай итимар, дишегълияр, аялар заз килигзава, зун – абуруз. Эхир за абур, гъилин ишараяр авуна, чпин кIвалериз рахкъурна, жув заз зи командирди къалурнавай комендантдин идара ва ксудай чка авай кIвализ фена... Дуьз лагъайтIа, за немсери зал гъужумиз кичIезвай, гъавилияй автомат гъилияй ахъайзавачир. Хъсан хъана: я юкъуз, я йифиз хуьре заз акси са гъерекатни хъанач.

Пакамахъ къарагъайла, зун ксанвай кIвалин ракIарихъ хуьруьн папарни гъана, эцигнавай фу, нек, чIем, шур авай къапар галай. За абур иштягъдивди тIуьна. Ахпа зун, автомат къуьнуьз вегъена, хуьре къекъвена. Куьчейра гъалтай инсанри заз, юкъ агъузна, икрамна, салам гузвай.

Ахпа заз са алакатни акуна: хуьруьз гъахъзавай варарин къилел ва зи ка-

бинетдин раќарал «Алпанован ферма» гафар кхъенвай чарар алќурнавай. Гила заз Германияда жуван фермани ава. Ша, элиф!

Чи Яру Къушунди мукъвара Берлин шегъер къада. Зи мурад Берлиндиз фена, рейхстагдин (им немсериз, чаз Кремль хъиз, багъа дарамат я) цлал жуван твар кхъин я. За гъаќ ийида!

Куън гъиќ ава? Сагъ-саламат яни? Чарар кхъихъ. Куън сагъ хъурай, зун - саламат. Амин!

Куъ Гъвечилекъ».

Элванан чар яб гайибуруз гзаф бегенмиш хъана: ам гъилерай гъилериз фена, Алпандин кимерал, квалеле келна, гярда вичин фикир лагъана:

- Чи Гъвечилекърез аферин! Зурба гада я.

- Ам Гъвечилекъ ваъ, Чехилекъ я.

- Икъван гагъда чи хуъруъз ихътин чар хтайди туш, - фронтдай хуъруъз хкъезвай гяр са чар алпанвийри вириданди яз гъисабзава: санал келни ийизва, санал гъялни ийизва, санал жавабни кхъизва.

- Им виридалайни яргъи чарни хъана, виридалай итижлу чарни.

- Яраб гъахътин ислягъ лемцерни аватла? – бязибур шаклу я, бязибур тажуб хъанва.

- Яда, лемцери къалурзавай секинвал Элванан автоматдиз, элкъвена хкъедай ротадиз ийизвай гъурмет я. Тахъайтла... Дяведиз инсаф чидайди туш!

- Гила чаз Германияда жуван ферма ава, - бязибурув дамах агатнава.

- Я стхаяр, гъакъван зурба вагъши вичин магъарада пуърчуъкъарун?! Та-кунмаз чалахъ жедай кар туш, - инсанрин тажубвал мадни артух жезва.

- Чалахъ жезвачтла, Гъвечилекърен чар кел хъия, - теклифзава сада.

- Лемцериз ай, хъана хъи хъана! – сада Хуъруъг Тагъиран шиирдин цлар тикрарна.

Вирида Яру къушунар душмандал гъалиб хъунал шадвалзава.

- Гила чун азад жеда, - инсанар инанмиш я.

...Алпанвийрин япарихъ шад хабарар мад ва мад галукъзава.

- Гила чи къушунар гужлу хъанва, - лугъузва кимел алай къужайри. – Чи къушунрин гъерекат анжах вилиќди я.

– Советрин къушунрин хура бажагъат маса пачагъдин къушунривай акъ-вазиз жеда, - инанмишвивлелди лугъузва къве аса гвай итимди.

Абурун гаф сиве амаз радиодай хабар гана:

«Советрин къушунар фашистрин Германиядиз мукъва жезва. Европадин уълкъейра: Грецияда, Албанияда, Югославияда, Францияда... Германиядиз акси партизанрин яракълугъерекатар гужлу жезва... Абурун арада фашистрин лагеррай катнавай Советрин аскерар, офицерарни ава... Францияда советрин майор Алпанов Къудрат партизанрин артиллерист хъанва, адан тупуни немсерин дестеяр барбатлава...»

И хабардиз инсанри Белиждани яб гана, ам Абасан хзанривни агаќарна. Алпанрин квалеле тебрикар, шадвилер хъана. Паъа мад чпин аяндарвал тестикъ хъайиди, гъалибвилини пайдах хъиз, хкъажзава:

- Я балаяр, за къез гъиќ лагъанай?! Къудрат сагъ я, ам игит я, ам эвел-эхир сагъ-саламатдиз вичин квалелиз хкъеда! Гъаќ жени ийида.

...Къудрат фадлай Франциядин партизанрин дестедик квалеле... Тупчийрин командир хъанва... Адан алакъунрикай, адан тупуни тергай къван немсерикай

вири Франциядиз хабар хъанва... Газетриз дяведикай акъатзавай макъалайра «чи Алпанов», «игит тупчи», «чи игит» гафар мукъвал-мукъвал тикрар жезва, адакай, милли игитдикай хъиз, кІанивиливди, гъейрандивди кхъизва.

Анжах френгрин игитдиз вичин ватандикай: кІваликай, хуьруькай, къейи-хайидакай... са хабарни авач... Вич ватанда «халкъдин душман» хъанвайди, ихътин лекеди хзанар кІеве тунвайдини чизвач.

Францияда фашистриз акси женгер яваш жезва: Советрин къушунар Европадиз гъахъирдавай немсери чпин полкар, дивизияр Франциядай хутахзава ва РагъэкъечІдай патан фронт гужлу ийизва...

Советрин къушунар Германиядиз гъахъна... Францияда дяве михъиз куьтягъ хъана... Къудратаз френгрин виридаланий чІехи орден ва Игитвилини тІвар гана... Ахпа ам Франциядин Игит яз малумарна. Ихътин чІехи дережа Къудратаз тебрикна, ам Эйфелан минарадал тухвана, шикилар яна, ресторанда къунагълухна... Ахпа хутахна, ам гьукуматди ганвай кІвале динжарна...

Фашистрин лагеррай катнавай Советрин есирар Францияда санбар кІватІ хъанва. Абуруз ватандиз хъфиз кІанзава. СССР-дин векилханадиз феџила, малум хъана: Советрин гьукуматди вичихъ дяведин есирар авайди хиве къазвач, ватан маса ганвай хаинрин чка дустагъ яз гьисабзава. Партизан хъайи, фашистрин аксина женгер чІугур «есирри» чеб игитар яз гьисабзава, абуруз дустагъ чІугваз кІанзавач. СССР-дин къанунни дегиш жезвач.

- Вун чи Францияда акъваз, - теклифзава Къудратаз дустари. – Ваз гьукуматди кІвални гуда... Са мехъерни авуна, жуваз яшамиш хъухъ... кеф-кефина.

- Заз Ватанда жуван кІвал, жуван хзан ава, зун хъфида...

- Россиядиз хъфейтІа, вун дустагъда твада. ТІимил гайитІа, ваз цІуд йис кар атІуда...

- Дустагъдикай хкечІдай рехъ за жагъурда.

- Я стха, вун чи халкъдин игит я! Чна ваз са иер рушни жагъурда... Ина акъваз.

- Ваъ, стхаяр! Заз хуьре паъ, буба, диде, свас ва къуд-вад йис хъанвай балани ава. Хъфида...

- Чаз вун, стха хъиз, бегенмиш хъанва... Акъваз! - минетзава.

- Зун Ватандиз хъфида. Жуван ватанда яшамиш жеда, – мукъаятдаказ алава хъийизва: - Заз жуван ватан ширин я.

Азад хъанвай есиррин вилик са шумуд гьукуматдин тІварар кхъенвай сиягъ ква.

- Зун гъиниз фин? Гъинай жуван ватандиз хъфиз регъят жедатІа? - Къудратан вил Египетдал, Сириядал, Ирандал, Туьркиядал... акъваззава...

Са пакамахъ Къудрат Египетдиз физвай пароходдиз акъахна...

6.

- Александрия! – паракходдин дегълизра гъарайдин ванер гъатна.

Инсанар айванрик экъечІна. Абур Къураматринюкъван гьуьлуьн эрчІи къерехдал, хъипи къумаринни лацу лепейрин арадал, яргъи камари хъиз, алай, юкъвай сад-къеве куьче фенвай, шегъердиз дикъетдивди килигзава.

Къудратаз и шегъердикай, адан бине кутур Македонви Сад Эскендаракай, Мисридикай, Египетдикай, Грециядикай тарихдин ктабрай, дуьньядин картайрай бязи малуматар чизва. Адаз гъавадикай, паракходдин айванрик гадар жезвай цин стІалрикай ватандин ни къвезва.

Къудрат, хиялдай «зун ватандиз са къадам мукъва хъана» лагъана, чапла къуьнелай СССР галай патахъ килигна: вилерикай Кремлдин вад пиплен гъетери нур гузвай минараяр, кукIвал, чубандин лацу бармак хъиз, жив алай Ба сув, Алпан, Самур, Белиж, вичин аял галаз гъаятдал алай Мая... карагна. Абур гъакъикъатда фад-фад акваз кIанз рикIик гъалаба акатна.

Къудрат вичин къезил чанта гваз чилел эвичIна, ада Египетдин милицайривай сифтени сифте СССР-дин векилхана хабар къуна. Жаваб рикI динждайди хъанач:

- СССР-дин векилхана анжах Къагъир шегъерда ава.

Къудрат къезил гимиде акъахна, Нил вацIай къибледихъ, Къагъирдиз, фена.

Парижда дустари гайи пулдихъ Къудратавай «Гиза» ресторанда фу нез ва нянрихъ «Фергъаван» мугъманханада йиф акъудиз хъана.

Пакамахъ Къудрат, мискIинрай гузвай азандин ванер япара аваз, айвандикай, секин гъуьл хъиз, са лепени алачиз, авахъзавай Нил вацIуз, адан чапла пата авай, кукIушар цава акIурна, Гъуцарсув хъиз, акъвазнавай пирамидайриз килигна. Ахпа СССР-дин векилхана жагъуриз фена.

Пуд мертебадин дараматдин варарин къилел урус чIалал кхъенвай гафар кIелайла, Къудратаз вич Москвадиз акъатай къван шад хъана. Амма шадвал яргъал фенач: векилханадин ракIарихъ ругуд итим нубатда акъвазнавай, Къудрат ирид лагъайди хъана.

Нисинлай къулухъ векилханадин къуллугъчиди Къудрат гъуьрметдалди къабулна: вичихъ галаз къилди кабинетдиз тухвана, столдихъ ацукъарна, документар ахтармишна, вири хабарар къуна, адан жавабар къилди чарчел кхъена, лагъана:

- Гила вуна, гъуьрметлу Къудрат Абасович, Советрин гъукуматдин председателдиз арза кхъена кIанда.

- За ваз вири лагъана, мад вуч кхъида?

- Куьрелди жув вуж ятIа кхъена, Ватандиз хкведай ихтияр тIалаба. За вун михъи инсан я, лагъана, шагъидвалзавай чар кхъена, ви арзадихъ акалда.

Ухът алахъна, Къудрата вичиз лагъайвал кхъена, жузуна:

- Яраб жаваб гъихъгинди жедатIа?

- Завай лугъуз жедач.

- Ваз зи документар акунва къван?!

- Москвада авайбуруз маса фикир хъун мумкин я.

Къудратан гуьгъуьл чIур хъана.

- Жаваб мус хкведатIа?

- Са пуд вацралай...

- Гъакъван геж?!

- Ви чар чи векилханадин пичина аваз яргъал рекъерай фена, ви арза Москвада кIелна, ана лазим къарар къабулна, жаваб чи пчиниз вахгана, ам иниз ахгакъдалди пуд вацралай гзафни хъун мумкин я... Белки, жаваб садвад йикъан фад хтайтIа, белки, садвад йикъан геж хтайтIа... Вун, юлдаш, пуд вацралай инал хъша, за ваз тестикъ жаваб гуда.

- А пуд вацра за къил гъикI хуьда?

- КIвалахна! Вун чанда къуват авай жегъил итим я.

- Египетдин гражданин тушиз?

- Вун хътинбур ина ацIанва. Дяведи инсанар къекъверагрис элкъуьрнава.

- Гъина? Вуч кІвалах?

- Алад атІа Хан-Халили базардал, - векилханадин къуллугъчиди гъил шегъердин РагъэкъечІдай патаз туькІуьрна. – Ана кІвалахар ацІанва. Сифте килиг, ахпа жуваз хуш кІвалах хкъягъ.

- Гъа икІ регъятдаказ, араб чІални чин тийиз?!

- Ам ваз Россияда акунвай, чизвай хътин базар туш, гъуьл я, ана кІвалахарни виридаз ава... Вуна тІалабун герек къвезвач, мастерскойрин иесийри ваз кІвалах теклифда. ЧІал? Араб чІал регъятди я, фад чир жедайди я. Вуна салам-алейкум лагъана, жуваз чидай араб, урус, англис, френг, туьрк гафар кадарна лагъ, лазим ишараяр ая, абур ви гъавурда фад акъада... Анжах вун мукъаят хъухъ... Угърийрик, чапхунчийрик, чал-кечиррик экечІмир... Я абуру гайи фуни немир ЧІуру крарик акатайди, ватандиз хъфин рикІелай алатна, Къагъирда амукъай дуьшуьшарни хъайиди я, - къуллугъчиди ягъанатдин хъверна.

Къудратан рикІиз залан хъана: «Ида зун нйй гъисабзава? Заз гъахътин акьулар гуз, гъахътин тагъкимариз, зун аял яни? Заз чал-кечиррин тай жедай, абурухъ галаз вахтар акъуддай мажалар авани?!»

Къудрат векилханадай экъечІна, къуд патаз килигна. Къагъирдин куьчяр, вичиз акур Париждин куьчяр хъиз, жуьреба-жуьре парталар алай, жуьреба-жуьре акунрин, жуьреба-жуьре чІаларал рахазвай инсанрай ргазва. Дуьшуьш жезвайбурун чІехи пайни къумрал, чІулав, чІуп чІулав инсанар я: итимрик чІулав спелар ква, дишегълийрихъ чІулав шаршавар гала.

Куьчедал маса гузвай са бицІи къаргъу харар маса къачуна, абур са-сад нез-нез, Къудрат Хан-Халили базардал фена... Сифте вичиз лагъайвал къекъ-вена, килигна, гъар къадамдин къилиз тажуб хъана, галатна, ахпа акъвазна, хиялдай вири тупІалай хъувуна, ватандиз хъфенвайди фикирдиз гъана, вич-вичикди рахана:

«О-гъо! Им гъикъван зурба чка я?! Шегъер яни? Базар яни?! Къведни санал яни?! Дербент шегъер къван авай базарни жедани?! Жедая къван. Ингъе! Ам зи вилик ква хъи! Белиждин кимел дустариз суьгъбет авуртІа, - ам хиялдай ватандиз хъфенва, кимел атанва, - чІалахъ тахъун мумкин я.

Хан Халили – ам адетдин базар туш, стхаяр, - лугъуда за. - Ам акьуллу къилери къуьд авачир ва ракъини гъамиша, цІу хъиз, кузвай уьлкведин шартІарив къадайвал, еке фагъумдивди туькІуьрнавай, зурба базар-шегъер я: къвед-пуд мертебадин къванцин кІвалер, сад лагъай мертебада туьквенар, карханаяр ава, вини мертебайра инсанар яшамиш жезва; яргъи, гъяркъуьсерин куьчяр, анра чпин дердидал гъерекатзавай инсанар, абуру залпандрикай къунвай, парар алай девеяр, балкІанар, ламар, ава; арабаяр, фургъунар, файтунар къекъвезва. Са шумуд куьчеда недай-хъвадай затІар, къвед-пуд куьчеда алуькІдай парталар, са куьчеда къилел ва кІвачел алуькІдай затІар, са куьчеда къапар, са куьчеда гебеяр, гамар, халичаяр, рухвар ва литер маса гузва. Са куьчеда кІвалин ажнас: гуьзгуьяр, куьсруьяр, сандухар, къепІер, чарпаяр... теклифзава; са куьчеда къизилдин ва гимидин багъа затІар... гузва. Патав гвай куьчейра заргаррин, киречийрин, къелечийрин, чатухъанрин карханаяр ава. Анра чепедин, цурун, буьруьнждин, ракъун ва багъа металрин афтафаяр, кварар, къажгъанар, гичинар, курар, синияр, къегъведанар, тІурур..., куьтІадинни кІашун ванер ацалтна, цІивиндин гумар алахъиз, устІарри, шакІуртри чпин музыка галачир манийралди гатазва, расзава, цІалцІамарзава, къеле

гузва, муштеризриз теклифзава, къачуз рази хъайибуруз маса гузва ва гъар сеферда «Аллагъдиз шукур» лугъузва.

Анжах гъа икъван зурба, Каспий гъуьлелайни чӀехи, базарда зун хътин, жегъил, гъиле-кӀваче къуват авай, бейкар инсандиз кӀвалах авач: ана яд маса гудай «къуллугъарни» фадлай аялри къунва...

Зун Къагъирда къураба тир... Жув са гъукуматдин агъали-гражданин тахъун душмандин есирда хъунилай пис я. Лагерда захъ иеси авай, ана йикъа къве виш грам фу къванни гузвай... Ина вун садазни герек авач, ина вун иесисуз къураба, есир, сагъил, къекъвераг я...

Анжах пуд гъафте алатайла, са ракъун мастерскойдин иесиди заз кӀвалах теклифна: закай адан кӀашабан хъана... Чатун къилел алай кӀвале заз кирида ксудай чкани жагъана...»

Къудрата йикъар, гъафтеяр гъисабзава... Архаин вахт хъайила, шегъерда къекъвезва... Адавай бязи инсанри хабар къазва: «Вун эрмени яни?», «Вун чергес яни?», «Вун туьрк яни?» «Ваъ» лагъайла, багъишламишун тӀалабна, алатна физва. Къудратаз вичивай сада къванни «Вун лезги яни?» хабар къуна кӀанзава. Авач.

Са сеферда Къудрат мусурманрин «Аль-Агъзар» университетдин вилик акъатна. «Ингъе чи чӀехи бубайри кӀелай чка!» - фикирна, ам зурба гуьзел дараматриз, гегъенш гъаятда къалин суьгъбетрик квай жегъилриз пехилвилелди килигиз акъвазна.

- Яраб и жегъилдиз вуч кӀанзаватӀа? – жузуна университетдин варарай экъечӀзавай лацу чуру квай, къилел фекъидин чалма алай итимди.

- Са затӀни, гъакӀ килигзавайди я, - Къудратаз «фекъидилай» алатна, физ кӀан хъана.

- Акъваз, акъваз! – гъарайна «фекъиди». - Заз вакай Къавкъаздин ни къвезва.

Къудрат тажуб хъана: «Идаз френгдин парталар алай закай Къавкъаздин ни гъикӀ атанатӀа?!»

- Вун гъинай я? – жузуна итимди.

- Дагъустандай.

- Дагъустандин гъинай я?

- Белиждай.

- Ам вуч чка я? Ван хъайи туш.

- Дербент шегъердин патав гвай ракъун рекъин станция я.

- Дидедин чӀал гъим я?

- Лезги.

- Агъ, чан лезги! Зунни лезги я, - лагъана, итимди Къудрат къужахда къуна.

– Чун таниш жен. Зун Къасумрин Али я, ваз - Али халу. Вун?

КъатӀ ама

Шират

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ВАХТАРИН КЪУЪЛ

(Поэма)

Эвел виликан нумрайра

7.

Къалабулук ава хуре,
Кимел физва вири жемат.
«Мелик гьатна эхир гъиле!»
Гъикъван жезва рикъиз регъят.
Гъвечи-чехи, къуъзуь-жегъил,
Вацун рекъел алкъурна вил,
Кимел ала. Къачагъ Мелик
Гужуналди кутаз вилик,
Аскеррин са чехи десте
Мукъва хъана хуруъз, ингъе.
Аялар, къвез къефле-къефле,
Гуьгъуьнай мад экъечъзавач.
Мелик вилик экечъзавач.

Ахгакъайла вири кимел,
Инсанрик хупъ къал акатна.
Лугъуз гафар атай мецел,
Кичебурай чал акъатна.
«Гардандиз еб вегъен адан!»
«Кицъериз вегъ халкъдин душман!»
«Ваъ, и кимел авач герек
Адан мейит. Кицъин демек
Къвал хъайидан ивидикай
Стал хъвайи зилидикай
Гъуълягъ жада!» — виридакай
Ван хкудна къуъзуь касди,
Лацу чуру тунвай ясдин.

— Секин хъухъ куьн, эй инсанар.
Авач ахътин ихтияр чаз.
Инкарна чи суд-дуванар
Инсан рекъиз. Хъфида гваз
Къасумхуьрел къачагърин къил.

Межида тик хкажна гъил.
Акъвазарна жемятдин къал,
Акъятнач мад садайнаи чІал.
— Мелик суддин вилик фида,
КуъмекнатІа адаз гъида,
Жемятди и кимел гъида.
Къейид къена, къуй сагъ тирдаз
Чир хъурай, вуж алчах тиртІа.

Амма, жемят, лугъун за квез,
Гзаф хъанва къенин гъамар.
Рекъе ава хуъруъз хквез...
Мад са шел-хвал, мад са хабар.
Чун агакънач, Бекуъран руш
Къенва ибуру... «Жедай кар туш!
Гъина? Вучиз?...» Жемятди къал
Къачуна мад, туъхвенвай цІал
Нафт илична хабарди и.
Халкъди патар-патар ийиз
КІам-шам амаз, къачагърин къил
Гваз аскерар рекъе гъатна.
Хуъруън жемят йикъе гъатна.

* * *

Инсан чилел атайди хъиз,
Хъфинни я буржарикай.
Сифте сефер рахайди хъиз
Диде, баде тангарикай,
Са юкъуз икІ фида суъгъбет,
Виридаз ам хъанва адет,
Къейидакай, кафандикай,
Дар сурукай, лакъандикай.
Шел ийида вахъ папари,
Инсандин рикІ куз гафари.
Хабар жеда лап яргъариз:
Флан хуъре къенва инсан,
Лежбер тир ам, тир ам чубан...

Ван хъайида къада хабар:
— ГъикІ къена ам? Вуч я сеbeb?
— Яна къена?! Гуж я вахар!
Пис къиникъ я, гуж я, гъелбет...
Вакай суъгъбет жеда давам,
Вири уъмуър кІелда тамам.
Ваз инсанри гуда къимет,
Я себ гуда, я ваз рагъмет.

Гъар чкадал рахун хъайи
Секин тадач инсан кьейи.
Хуьре, кIвале ам вич фейи
Сагъ амукьда авур таъсир,
Багъиш тийиз авур тахсир.

КъенатIа вун хуьр, халкъ патал,
Жемятдин рикI гуьмбет я ваз.
Халкъдин къаргъиш хъанатIа вал
Адан патай лянет я ваз.
Лянет я ваз, тIварцIиз, кардиз,
Ви уьмуьрдиз. Эгер сагъдиз
АмукъайтIа велед, хзан,
Абурун йикъар жеда залан.
Халкъдин лянет жеда япа,
Гаф ужуж жез адан юкьва.
«Куьз на чун и туна йикъа?» -
Ваз хзанди гуда суал,
Ваз экъуьгъна, шехьда аял.

Хва тиртIа вун авай къадир,
Буба, диде, хуьр, кIвал чидай,
Вун галачиз хийир-шийир
Жедач хуьре. Суьгъбет фида
Вакай кимел, йифиз хуьруьк,
Гуя гума халкъдив ви рикI.
Куьрпейри ви къачуда тIвар,
Ви гъил хкIур къелемни чар
Аманатар жеда кIвале.
Несилрин вун гъатда сиве,
Пагъливан яз. Шикил гъиле
Къуна темен багъишда ваз,
Акур инсан гъайифди къаз.

Инсан чилел атайди хъиз,
Хъфинни я буржарикай.
Сифте сефер рахайди хъиз
Диде, баде тангарикай,
Са сеферда фида суьгъбет
Я себ галаз, я хуьз гъуьрмет,
Къейидакай, кафандикай,
Алчакдикай, асландикай.
Квез бахшнатIа жуван уьмуьр,
Низ ганагIа гъикъван хийир,
Вахчудай вахт хъанва эхир.
Игит, ваз хъуй халкъдин гъуьрмет!
Алчах, вид я анжах лянет!

8.

За авур и суьгьбетдивай
 Мехьер пашман ийиз жедач.
 Хуьруьн кьене гьуьрметдикай
 Гьар са дарман жагьиз жеда.
 Пашманбуруз, гьамлубуруз,
 Шадбуруз ва варлубуруз.
 Вири сад я, вири уртах:
 Хуьруьн гужар, хуьруьн дамах
 Зазни сад я, вазни сад я.
 Зи мехьерал вунни шад я,
 Ви машгьурвал хуьруьн ад я.
 Хуьруьн гьуьрмет, хуьруьн девлет.
 Хуьруьн гьамар, хуьруьн лянет.

Мехьер гур я. Йифен кьулар
 Жезва чун икI машгьул хьана.
 Гьич са касдин чинин кIулар
 Аквадач ваз сугьул хьана.
 Зуьрнедин сес, далдамдин кIар
 Акьаз секин жезвач цавар.
 Михьи хьанва гатун гьава,
 Гьетер кьизгьин кузва цава.
 Аран ягьун кукIушдилаь
 Кьарагьзава кушкушдин ван.
 Иштиракчи и хуш йикьан
 Хьанва амни хуьруьхь галаз,
 Кьацу таратI гьилихь галаз.

Аран вацIу гугьул тушиз
 Зуьрнедивди зил чIугвазва.
 А ванци кьезе, регьуь руш хьиз,
 Межлисдални кьил чIугвазва.
 Налугьуди, мадни гурлу
 Жезва межлис, мадни варлу
 Хьайи мехьер давам жезва.
 А ван цIийи макьам жезва.
 Белки, вацIун ци кьенин йиф
 АкьудатIа, чIугваз гьайиф.
 Ам кьисметдин хьанва ариф
 Гьар са кIвалин, гьар хзандин,
 Вирн халкьдин, зи ватандин.

Бекуьр, уях хьайи тегьер,
 ЭкьечIнава мад айвандал.
 Вацран кьеле ягьай ленгер
 Ала дагьдин са кьаскьандал.

Къалурзава ада серес
Хуьруьн мулкар, гъар са къерех.
«Квекай фикир хъийида мад?
Вуч метлебар жагъида мад?
Чилер шад я, цавар шад я,
Дагълар шад я, вацлар шад я,
Йиф, секинвал, ахвар шад я.
Авачир гъисс гъич санани -
Пашманвал за зав тадани?!

Шад хиялди хаз шад хиял,
Бекуьра къил цава къуна.
Эгъли-жегъил, аял-куьял
Бул я, межлис юкъва туна.
«Им зи гъаят, им зи шадвал,
Им зи хуьруьн гъуьрмет, садвал,
Къисметдикай ни гъикI хуьрай?
Гъиниз катин, гъиниз фирай?»
Ягъ, устларар - экв жедалди,
Ирид сефер гъекъ къведалди.
Къисметни зун тек жедалди
Куьн галаз хъуй, хуьруьн жемят,
Ягъ заз капар, къуьлин, жемят!

БЕКУЬРАН САД ЛАГЪАЙ КЪУЪЛ

Яна макъам, лап туьнт макъам,
Набудризни лувар гудай.
Бекуьрав, къуьл ийиз тарам,
Жегъил чаван гъунар гумай:
Зирек юзун, мягъкем камар
Аквас гурлу жезва капар.
Папар са-сад къуьлуьник къвез -
Акунайта и межлис квез!..
Лугъуда хъи, ихътин мехъер,
Гъич рикелай алуд тежер,
Хъана хуьре тек и сефер.
Бекуьр демдин юкъвал алай.
Ам, цлакул хъиз, гарал алай.

Чидач, чил вич элкъвезвайта -
Суьретар къвез мад квахъзавай.
Чидач, къил вич элкъвезвайта -
Экверни кваз хкахъзавай.
Гагъ гуьзел тир пекни-партал,
Гагъ аязди кузвай аял...
Гагъ макъамрин ван япара,

Гагь шел-хвал, гуж, гьам я пара...
Таниш чинар, таниш тIварар,
йифен кьулар, экуьн ярар,
Гатун зегьем, хьуйтIуьн кьаяр...
Чил элкьезва, дегиш жезва,
Вилик агьзур нехиш кьезва.

Налугьуди, гьужет физва
Бекуьранни и шикилрин.
Налугьуди, суьгьбет физва
Бекуьранни и шикилрин.
Налугьуди, кьуьлуьник ква
Ам хзандин аваз юкьва,
Фейи вахтар, кьез нубатдал,
Кьуьлуьник ква и гьаятдал.
Злкьвена кьил, элкьвена чил.
Кумач вилик ргазвай гьуьл.
Куьтягь хьана сад лагьай кьуьл...
Элкьур тежер кьисметар я.
Уьмуьрдив гвай няметар я.

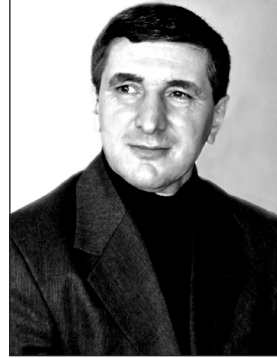
БЕКУЬРАН КЬВЕД ЛАГЬАЙ КЬУЬЛ

Садлагьана макьам, циф хьиз,
ЭкIя хьана куьчейриз дар.
КIвенкIве свасни аваз, лиф хьиз,
Акьатна са кIеретI рушар.
Бекуьра, кьил кьуна цава,
Туькьуьнзава серин гьава -
Дарман рикIин заланвилини,
КIас гуз гьазур пашманвилини.
КIвачин ях я межлис вири.
Дустар галай гьуьри-пери
Тебрик ийиз, сусаз регьуь
Ва вичин бахт аян жезва.
Бекуьр сусал гьейран жезва.
Авахьнава ипекдин лаз
Элкьвей чиниз пелелайгуз.
Агьайнавал, абурни наз,
Хьен хьиз, физва чилелайтIуз.
Адахь галаз элкьез, Бекуьр
Цийи гьиссдин хьанва есир.
КIвач-кIвачивай кьакьатзамач,
Гьилер цавуз акьатзамач.
Ажеб кьуьл я кьвед лагьай кьуьл!
Секин я рикI, секин я кьил,
Секин я йиф, секин я чил...
Уьмуьрдив гвай няметар я.
Элкьур тежер кьисметар я.

1974—1978, 2016-й.

Илим ва култура

Арбен КЪАРДАШ

ТАРЖУМАЯР ЯНИ, ТЕШПИГЪАР ЯНИ ВА Я БЯГЪС?

(Етим Эминан яратмишунрикай веревирдер)

Етим Эминан ирс дериндай тупалай ийиз алахъзавай алимри фикир тагана амай чкаяр шаирдин ирсина, гъайиф хьи, гзаф ама. Гъикъван вичикай гзаф кхъенватлани, гъикъван ахтармишунар тухванватлани, кватзавай суалар тимил хъана аквазвач.

Месела, члехи шаирдин ктабра «Физулиди шиирриз кхъенвай незираяр» ва я гъакI «Физулидиз незираяр» тIвар алаз гъатнавай «Чара мийир завай», «Ашкъидин рекъе», Муьгъуьббатдин зиллет», «Еке тир жафа акуна», «Зи рикI, зи чан» шииррикай сифте яз рахайди ва фикирар лагъайди вичин ерибине Вини Арагъ хуьрай тир, 1949-йисалай Бакуда уьмуьр тухвай, хейлин йисара Азербайжандин Гъилин хатIарин Институтда кIвалахай филологиядин илимрин доктор Мавлуд Ярагъмедов (1934 – 2001) я. Ада и гъакъиндай «Етим Эмин – М. Физулидин таржумачи» макъала кхъена, ам вичин «Азербайжандин шиират ва Етим Эмин» кIватIалдик кваз акъудна. И ктаб Бакудин «Элм» («Илим») издательствода 1992-йисуз чапдай акъатна.

ТIвар къунвай шииррин патахъай амай лезги алимар кисунихъ себебар авачиз тушир. Сифте яз и эсерар майдандиз Гъалиб Садыкъиди акъудна. Абур ада вичи туькIуьрай ва 1980-йисуз Дагъустандин ктабрин издательствода чап авур «Етим Эмин. Шиирар» ктабдик кутунай. Абуруз алимди кIватIалдин эхирда ихътин баян ганва: «Закай», «Зи рикI, зи чан», «Къе заз», «Еке тир жафа акуна», «Зи рикI, зи чан», «Лейлидин шиир». И шиирар вири агъастIалви З. Эфендиеван гъилин хатIарин кIватIалдай акъудайди Гъ. Садыкъи я». И шиирар гъи чIалалди кхъенвайтIа, са гафни лагъанвач.

Лугъун лазим я хьи, и баянда виле акъадай къве гъалатIни ахъайнава: «Ашкъидин рекъе» шиирдин тIвар къунвач, амма «Зи рикI, зи чан» шиирдин тIвар къведра кхъенва. Муькуь патахъай, ина фикир гана кIани мад са кар ава: и шиирар Эмина азербайжан чIалал кхъенва ва я са маса кирамди абур лезги чIалаз элкъуьрнава лугъудай хътин са гафни авач.

ТIварар къунвай шиирар («Чара мийир завай», «Ашкъидин рекъе», Муь-

гъуббатдин зиллет», «Еке тир жафа акуна») мана-метлебдин, чпин кІалубдин рекъй мукъва кьилди-кьилдин чІалар РагъэкъечІдай патан чІехи шаир хъайи, вичи Эминалай са пуд виш йис вилик, цІуругуд лагъай асирда, уьмуьр тухвай Физулидин (1483 – 1556) «Лейли ва Меджнун» тІвар алай чІехи дастанда чпел маса тІварар алай гъезелриз мукъва я. «Зи рикІ, зи чан» гъа и кирамдин маса шиирдиз ухшар я. М. Ярагъмедова и чІални Етим Эмина лезги чІалаз авунвай таржумаяр я лугъузва. Чун абурукай агъадихъ рахада.

Инал мад са кар къейд тавуна жедач. И шииррин лезги текстерал алай тІварар я оригиналра авайбур туш, я Эмина эцигнавайбур туш, абур я гъилин хатІарин ктабдин иесиди, я абур вичи туькІуьрай ктабдик кутур Гъ. Садыкъиди эцигнавайбур я. Ктабдик акат тавуна амукъай «Лейлидин мани» Физулидин зурба эсерда гъа ихътин тІвар алаз гъатнава.

1995-йисуз Гъ. Садыкъиди Етим Эминан ктаб «Вил атІудач дуьньядихъ-ай...» тІвар алаз акъудна. Ина винидихъ тІвар къунвай шиирриз баянар ганвач, амма абур «Азербайжан чІалал кхъей шиирар» тІвар алай паюник «Физулидиз незирар» тІвар алаз кутунва. И паюна гъатнавай шиирар лезги чІалаз таржума авурдини Гъ. Садыкъи тирди къалурнава. И ктабда «незираирин» бязи цІарара дегишвилерни гъатнава, гзаф цІарар, цезураяр дуьз чкайрал, яни гафар хан тийидайвал, аватдайвал туькІуьрна, цІалцІамар хъувунва.

Мумкин я, винидихъ чна къейд авур къван вири крар сеbeb яз, алмир и шиирар, абурун ери-бине тайин тахъанмаз, фикирни тагана тун.

М. Ярагъмедова и шииррикай кхъей макъалани садани са баянни тагана амукъна. Чи фикирдалди, ада Етим Эмин Физулидин чІаларин таржумачи хъиз къалурун чІехи гъуьжет алай месэла я.

«Физулидиз незирар» Гъ. Садыкъиди авунвай таржумаяр тирди хъсандиз аквазва, абур (иллаки 1980-йисан ктабда авайбур) алимди туьрк чІалай авунвай Эминан муькуь шииррин таржумайриз чпин «къецІивилелди», чпиз халисан шииррин цІарариз хас дигайвал бес тежезвайвилелди гзаф мукъва я. И цІарарай Эминан гъил, чІехи шаирдин хатІ аквазвач. Абур цІарба-цІар таржумайриз ухшар я лагъайтІа, таб жедач. Амма и таржумаяр Эмина туьрк чІалал кхъенвай шииррай авунвайбур я. ИкІ тирди лезги таржумайра Физулидин шиирра авай араб, фарс, туьрк чІаларай чи чІалаз атанвай гзаф гафар хъуни къалурзава. Им акІ лагъай чІални жезва хъи, сад лагъайди, гъа ихътин гафар Эмина туьрк чІалал кхъенвай шииррани авай, къвед лагъайди, таржумачи Гъ. Садыкъи Эминан шииррин оригиналривай, лезгидалди абурун цІалцІамвал хуьз алакънавачтІани, къерехдиз экъечІнавач, ам Эминан фикирар, образар хуьз алахънава. Идалайни алава яз, Эминан туьрк чІалал кхъенвай и шиирар, са шакни алачиз, Физулидин чІалариз авунвай незирар я.

РагъэкъечІдай патан халкъарин шииратда тайин хъанвай«незира» лугъудай терминди «ухшарвал», «тешпигъ» мана гузва.

Эдебиятдин ва маса гафарганра къалурзавайвал, незира маса шаирдин эсердиз ганвай «жаваб» я. Ихътин «жавабда» незирадин кирамди вичиз чешне къачунвай шаирдин эсердин кІалуб, сюжет, кьилин игитрин къаматар вичин жуьреда гъялзава, гъар шаирди абурук вичин хсуси лишанар ва дегишвилер кутазва.

РагъэкъечІдай патан шииратда иллаки чІехи эсерриз, дастанриз незирар кхъин адетдиз элкъвенвай. Месела, узбекрин шаир Алишер Навоиди (1441 – 1501) кхъенвай «Муьминрин теспачавал», «Лейли ва Межнун», «Фаргъад ва

Ширин», «Ирид эфлакь» ва «Искендеран цал» поэмаяр миллетдал гьалтайла вич лезги тир, вичин эсерар фарс чӀалал кхьей зурба шаир Низамидин (П4I – I2I3) «Хамсадиз» (санал кӀватӀнавай вад дастандиз) кхьенвай жавабар-те-шпигьар я. Физулидин «Лейли ва Межнунни» Низамидиз кхьенвай незира я. Ихьтин чӀехи эсерриз кхьенвай незираяр гзаф ава.

РагъэкъечӀдай патан шииратда гъвечӀи эсерризни, яни гъезелриз, къасидайриз ва маса кӀалубрин шиирриз, незираяр кхьин адетдин кӀвалах тир. Месела, Гьафизан гъезелриз кхьенвай незираяр гзаф ава. Жавабрин, тешпигьрин кирамри, чпин чӀалар хсуси рангар-лишанар кутуна кхьенватӀани, абура, бинедин эсердин кирамдин гъурмет хвена, Гьафизан тӀвар къазва. ГъвечӀи жанрайрин незирайра ва са чӀалай маса чӀалаз таржума авунвай шиирра бинедин эсердинни адас кхьенвай тешпигьдин ва я таржумадин кирамрин къведан тӀварарни къазвай чӀаларни РагъэкъечӀдай патан эдебиятда кьериз-цӀаруз гьалт тавуна авач.

Туьрк чӀал чизвай Гь. Садыкъиди Физулидин шиирарни Эминан незирайрин оригиналар чеб чпив гекъигаивиликай са шагьидвални авач. Адавай вичи акъудай Эминан ктабра, кӀелзавайдаз къулайвал ва гъакъикъатдиз мукъва жедай мумкинвал гун патал, и къве шаирдинни чӀаларин, яни чпикай ихтилат физвай шииррин, цӀарба-цӀар таржумаяр тваз жедай. Гъайиф хьи, ам маса рекъай фена.

Гь. Садыкъиди и эсерриз «незираяр» лугьунни, гъахьлу фикир яз къабулиз жеда, вучиз лагъайтӀа а эсерар, чна кьейд авурвал, Физулидин чӀалариз гзаф мукъва я. Абура Эмина Физулидин тӀвар къунва, гъа идалди вичи, лезги шаирди, туьрк чӀалалди гъялзавайбур маса шаирдин чӀалар тирди кьейд авунва ва гъа са вахтунда, вичи кхьизвай шиирар тамамдиз Физулидинбур туширди къалурун яз, вичин тӀварни алава хъувунва, гьар шиирдин эхирда, къадим шаирдин гъурмет хвена, адан тӀвар сифте чкадал, вичин тӀвар гуйгъуьнал эцигнава.

Гьар вуч ятӀани лезги ва Дагъустандин шииратда ихьтин жуьре сад лагъай гьилера ва садра гьалтзавай дуьшуьш я.

Мадни лугьун лазим я хьи, М. Ярагъмедова ихьтин и шииррикай ийизвай веревирдер са акъван деринриз гъахъзавайбур туш, адан макъаладин къилин фикир гзафни-гзаф и чӀаларин кӀалубрихьни везиндихь, яни ритмдин лишанрихь галаз алакьада ава. Чна абурукай агъадихь лазим чкайрал менфят къачуда. Санлай къачурла, и алимдин макъаладин макъсад Эминан шииррин лайихлувилерикай рахун ваь, лезги шаир Эмин туьрк Физулидилаь чешне къачузвайди яз къалурун я. Ам и кардал алазни-алачиз, къадардилаь артух алахъзавайди виле акъазва.

Вилик квай месэлада, аз чиз, къилинди Етим Эмин Физулидин яратмишунрихь, иллаки адан «Лейли ва Меджнун» тӀвар алай чӀехи дастандихь элкьуьн я.

Вучиз Эмина гъа и эсер хкъягна? Адан макъсад вуч тир?

Гьелбетда, Эмина вичи туьрк чӀалал кхьенвай незирайрин оригиналар гъилик хъанайтӀа хъсан жедай. Абурун къисмет гъихьтинди хъанатӀа, чавай лугьуз жедач, абур санани гъа кхьейвал чапнавач. Абур галачиз, чна ийидай веревирдерни тамамбур жеда лугьуз жедач. ЯтӀани и незирайрилай алатна фин дуьз туш. Абуру чи шаирдин яратмишунрин чаз течидай терефар ачухзава, адан шаирвилини дережа, ам шиирра чпикай ихтилат физвай месэлайриз гьикӀ

килигзаватIа, абурун гьакъиндай адан фикиррин кьилдинвал кьалурзава.

Чун и шииррикай гьар садакай кьилди рахада. Абура Эминан кьетIенвал гьихьтинди ятIа кьалуриз алахьда. Чна I995-йисан кIватIалда авай текстерал амал ийида.

И чIалар («Зи рикI, зи чан» квачиз) Етим Эмина Физулидин зурба дастандай хкягъайбур я. Гьавиляй абурукай ихтилатни гьа эсерда авай галай-галайвал хуьналди фида.

М. Ярагъмедова вичин макъалада Физулидин шииррин туьрк чIалал кхьенвай оригиналар, ахпа урус чIалаз А. Старостина авунвай эдеби таржума, ахпани лезги текстер (Гь. Садыкьидин таржумаяр) ганва. Чна кIелзавайбурун вилик шииррин цIарба-цIар таржумаяр, чпин оригиналда авай тIварарни кьалурнаваз, эцигда ва адан гуьгъуьнал алаз Гь. Садыкьиди авунвай таржумаяр гуда. Физулидин чIаларин цIарба-цIар таржумаяр авурди Азиз Мирзебегов я. Абурай за руьгъдин ва кьелемдин стхадиз пара кьван сагърай лугъуза.

Са кар мад кьейд тавуна жедач: и шиирар Эмина вич Туьквезбанал ашукъ хьайи береда, XIX лагъай асирдин 50-йисарин кьвед лагъай паюнилай 60-йисарин сад лагъай паюнал кьведалди хьайи вахтунда, абурун муьгъуьббатдин кьилел жуьреба-жуьре мажараяр атай чIавуз кхьенвайдал шак гьиз жедач. Вучиз лагъайтIа и таржумайрикай сада – «Чара мийир завай» гьезелда – вичиз «Эмин гада» лагъанва. Им шаирди гьа береда кхьей муьгъуьббатдин шиирриз хас лишан я. И вахтунда Эмина туьрк чIалал хейлин шиирар кхьейдини кьейд авун лазим я.

Гьа икI, чпикай ихтилат физвай шииррикай Физулидин «Лейли ва Межнун» дастанда сифте гьалтзавайди Межнунан дидеди вичин хциз кIелзавай, са гьи ятIани арифди кхьенвай гьезел я:

АРИФДИН ГЬЕЗЕЛ

**Ашкьидик кутамир жув, ашкьи чIуру затI я,
Гьавиляй ам вири дуьнья тирвал машгьур я.**

**Пашман муьгъуьббатдин савдада хийир жагъурмир,
Муьгъуьббатдал машгьул хьайидаз жедайди зиян я.**

**Гьар са кирсеба рацIам – иви кIанзавай хенжел я ви уьмуьр патал,
Гьар са чIулав киф – кIасиз кIанзавай гьуьлягъ я.**

**Хьсан акунар ала вацран чин авайбурал, амма
Хьсандиз килигайтIа, абурукай жедайди писвал я.**

**Ашкьида авайди азабар я, имни а кардай аквазва хьи,
Гьар са ашукъ хьанвайда ийизвайди агъни суза я.**

**РикIел хкимир чIулав вилер гуьзелрин,
Вун вилерив яна барбатIа, жув абурукай хуьх.**

**Физулиди лугъун хьайитIа: «Гуьзелрихь вафалувал ава»,
ЧIалахь жемир, шаирдин гафар, гьелбетда, таб я.**

АШКЪИДИН РЕКЪЕ

Ашкъид рекъе чан гуз тахъуй – дерди залан я,
Ашукъ хъайи кас ашкъид цІа терг хъайи чан я.

Ашкъид рекъе гъатнаватІа, ваз са хийир жеч,
Ви уьмуьрда жериди ваз тек са зиян я.

Къве гапур я ви рикІиз фир ярдин къве рацІам,
Вун паталди ярдин чІарар гъар сад илан я.

Бейгъуш хъана ярдин рекъе къил квахънавайдан
ЧкІида кІвал – ничхиррин луж адан хзан я.

Муьгъуьббатдин рекъе чан цІа кун хъанва раиж,
Заз акурвал, гъар ашукъ кас агъни фагъан я.

Наз ийизва лугъуз ярди вун жемир чІалахъ,
Атана а наз ви пелел гъалч жери къван я.

Физулиди ашкъи бахт я лугъуз хъайитІа,
Агъаз тахъуй, Эмин, чир хъухъ: ашкъи ялан я.

М. Ярагъмедова, вичиз туьркерин ва фарс шииратдин къанунар, абур туькІуьр хъунин, абурун везинрин къайдаяр хъсандиз чизвайди къалурун яз, и гъезел багъра рамал аруз уьлчмедалди кхъенвайди ва Эминани ам хуьз алахънавайди къалурнава. Адан лугъунрай, лезги текст, гафар къатІ ийиз-ийиз, икІ кІелун лазим тир:

**Ашкъид ре- /къе чан гуз та- |хъуй – дерди / залан я,
Ашукъ хъа- /йи кас ашкъид / цІа терг хъа- / йи чан я.**

Физулидин туьрк текстинин сифте къве цІарни, чешне гъун яз, алимди гъа икІ ханва, гъанани гафар «атІанва», гуя и тІвар къунвай уьлчмеди и чІал гъа икІ кІелун лазим тирди къалурзава.

Гъайиф хъи, завай фарс ва я туьрк шииратдин уьлчмейрикай са гафни лугъуз жедач. Заз я и чІаларни чидач. Мумкин я, и чІаларал кхъенвай шиирриз уьлчме, везин дуьз атун патал гафар «атІун» хас кар я, амма лезги чІалал кхъенвай шиирриз везин дуьз атун патал гафар хун тавун кутугнава.

Эмина туьрк чІалал кхъенвай текстер галачиз чавай и месэладикай рахаз жедач.

Гъелбетда, Эминан вахтунда лезги шиирар туькІуьр хъунин, абурун везинрин къайдаяр, чи девирда хъиз, тестикъ хъанвачир, амма жуьреба-жуьре везинар арадал атанвай, абурал шаирри амал ийизвай, гафар «атІунар-хунар» жезвайтІани, везин арадал гъизвай дуьзгуьн цІарарин аргуьлвал виле акъадайвал аквазвай (Гъайиф хъи, чи шииратда а везинриз-уьлчмейриз тІварар къени ганвач). Таржумачи Гъ. Садыкъиди 1995-йисан ктабда, цезураяр гафарин юкъвал ават тийидайвал авунва, гъар кІаламда авай гафар сагъдиз хвенва, лезги шиирар туькІуьр хъунин къайдайрал амалнава:

**Ашкъид рекъе / чан гуз тахъуй – / дерди залан я,
Ашукъ хъайи / кас ашкъид цIа / терг хъайи чан я.**

Оригиналда и шиирдин цIарар къуд чкадал, къуд кIаламдиз пай жезва, лезги чIала – пуд кIаламдиз. Лезги таржумада паярин-кIаламрин гъижаяр и саягъда кватзава: 4+4+5.

Са шакни алачиз, лезги чIалал и ва маса шиирарни фарс ва туьрк шииратдин уьлчмедив къурвал, гафар хун тавуна, туькIуьризни жеда. Гъ. Садыкъиди «лезги жуьре» хкъягнава. Муькуь патахъай, и карди Гъ. Садыкъиди вичин таржумаяр Физулидин оригиналар гъилик квачиз, я адан уьлчмейрал амал тавуна авунвайбур тирди лугъузва. Ам, аквар гьалда, Эминан уьлчмедиз муькьва хъанва.

Санлай къачурла, Эмина Физулидин шиир тикрарнава, вичин жуьреда лагъанва. Лезги шаирди авунвайди незира тирдал шак гъиз жедач. Амма ада вичин «кухтунарни» авунва.

Месела, 4 ва 6-бейтера «къерехдиз алатунар» хъанва. И къве бейтни ада къетIен образралди-метафорайралди къуватлу ийизва. РикIивай лагъайтIа, оригиналда авай и къве бейтни РагъэкъечIдай патан шаиррин муьгъуьббатдин чIалара фадлай баят хъанвай къуру «муьгъуьрар» я. Эмина и цIарар вичин саягъда туькIуьрнавайди, шиирдиз цIийи «нефес» ганвайди Гъ. Садыкъидин таржумадайни аквазва.

Эхиримжи бейтинивни Эмин гьакI эгечIнава.

Физули и бейтина гуьзелрикай, абурухъ вафа тахъуникай рахазва. Эминаз, аквар гьалда, шиир икI куьтягъун дуьз яз ақунач. Ихтилат ашкъидикай, муьгъуьббатдикай физва. Яз хъайила, незирачидин фикирдай, шиирдикай хкатзавай нетижани муьгъуьббатдиз талукъди хъун лазим я.

Физулиди вичин чIехи эсерда муьгъуьббат, чIехи азабар галайди ятIани, инсандиз гузвай бахт хъиз къалурзава. И шиирдикай ахъгин мана хкатзаваз аквазвачтIани, акI тирди Эминаз чизва, ада гьакI тирди гьиссзава. Гъавилияй ада инал Физулидихъ галаз гуьжетзава, ада муьгъуьббат таб я, халисан муьгъуьббат авайди туш лугъузва.

Вич ирид йисуз Туьквезбанан дидарда кайи, муьгъуьббатдин деринар вичин чандалди, рикIелди гьиссасай Эмина икI лугъун алапат жедай кар я. Эминаз инал лугъуз кIанзавай фикир масад хъунни мумкин я: Межнуна Лейлидин дердина, Эмина вичи Туьквезбанан дердина чIугур къван зурба азабрилай-азиятрилай гуьгъуьниз къилин мураддив агакъ тавур, яни къве кIани кас сад тахъай муьгъуьббат бахт яз гьисабун таб я.

Эмина икI лугъунихъ маса тереф хъунни, яни ада и гафар Туьквезбанакай рикI ханваз лугъунни инкар ийиз жедач.

Гъар гьикI ятIани Эмин и бейтинани вичин къилдин рекъяй фена. Вичин шиирра РагъэкъечIдай патан халкъарин шииратда гегъеншдиз малум чIехи муьгъуьббатдин жуьтерин тIварар вичин чIалара къунвай Эмина «муьгъуьббат таб я» лугъун адан хсуси къетIенвал яз къабулиз жеда.

Ахпа нубатда Физулидин дастанда и чIал къвезва:

ПАШМАН МЕЖНУНАН ГЪЕЗЕЛ

Ашкъидин дердиниз, эй жерягъ, дарман авач!
Беденни адан тѣбиат сад садавай къакъудун регъят туш.

Девирдин четинвилелай арза ийизвайдаз ашукъ кас лугъуз жедач,
Ашкъиди гижи авунвайди девранриз килигдач.

Виридаз чида, вуч тафават аватІа шегъердинни чуълдин арада,
Амма и кар чидай гъар сад муьгъуьббатдин чуълда къекъвез авач.

Вичин гъалдин гъавурда акъазвайди, вуч лагъайтІани,
Вичин кІанидан чинин иервилел гъейран хъанвач.

КІани ярдивай руьгъни беден чара ийиз жеда,
Бедендикай хабар авай руьгъ ашкъи патал виже къведач.

Душманди Физули ярдихъ галаз сад хъанва лугъузва,
Душмандин вири гафар буьгътенар ятІани, и гафар буьгътен туш.

МУЬГЪУЬББАТДИН ЗИЛЛЕТ

Лагъ, гъи чІавуз муьгъуьббатдиз гъихътин тѣбиб, дарман хъана?
Чан руьгъдивай айру авун дуьньяда низ асан хъана?

Муьгъуьббатдин зиллетдикай катна яргъаз хъанватІа вуж,
Лугъуз жедач ам мукъаддас цІуз вегъидай са чан хъана.

КІвални чуъл сад туш лугъуз, вуж катна кІвализ хъфенатІа,
Ам ашукъ туш, чан ганачтІа, чуълда сергердан хъана.

АквазвачтІа муьгъуьббатдин зиллет ваз са кеф-лезет хъиз,
Таз жеч вавай жумла алем ви ашкъидал гъейран хъана.

Гуьзел жанан галаз къве руьгъ куь иттигъад хъайи чІавуз
Аквада ваз гъар са яргъай вун василу-жанан хъана.

Заз лагъайтІа Физулиди: «Яр кІаниди душман я ви!» –
Заз, Эминаз, аквадач зи яр кІаниди душман хъана.

М. Ярагъмедова къейдзавайвал, и шиир Физулиди багъра рамал аруз уьл-чмедалди кхъенва ва гуя Эминани и кардал амалзава. И жигъетдай зи фикирар винидихъ вичикай рахай гъезелда лагъанвай хътинбур я. Лезги шиирар маса халкъарин шииратдин уьлчмейралди алцумун чаз дуьз яз аквазвач.

Амма Гъ. Садыкъидин таржумадай Эмина кхъей шиирдин лайихлувилер, ада гуьжетзавай шииррдахъ галаз авай чаравилер малум тахъана авач.

И жигъетдай къвед лагъай бейт къалуриз жеда. Эмина муьгъуьббат пак

цIув гекъигзава. Ада муьгъуьббатдин азабрикай катай инсан ашкъидин пак цIа хъайи, кайи кас яз гъисабиз жедач лугъузва. Им Физулиди лугъузвай фикирдивай – ашукъ хъанвай касди девирдин четинвилерилай шикаят ийидач лугъунивай – чара, къилдин фикир я. Эминан шиирдин амай 3,4, 5-бейтера, Физулидиз мукъавал хвенватIани, чаравилер ава, ада Физулидин фикирар вичин саягда веревирд ийизва, вичин сафунай язава. Амма эхиримжи бейтина Эмин Физулидихъ галаз гъуьжетдиз экъечIзава.

Физулиди вичин шиирда, душманрин гафар вири таб ятIани, ам вичин ярдихъ галаз санал ала лугъузвай келимаяр дуьзбур яз гъисабзава, инал муьгъуьббатди къунвай шаирдиз душманрайни са хъсан лишан акваз кIанзава, идалди вичин муьгъуьббатдин зурбавал къалуриз алахъзава.

Эмин и бейтина, акваз гъалда, вичин хуси биографиядихъ элкъевезва. Анай Туьквезбан масадаз кIан хъунухъ ва ам масадаз гунуг аквазва. Ада Физулидин фикирар вичив къурвал дегишарзава. Ада душманар муькуь патахъай «хъсанарзава», яни «ви яр кIаниди ви душман туш» лугъузва, вичин бягъсдар ада вичин чкадал эцигзава, адан рикIикай хабар къазва, вичи муьгъуьббатда чIугвазвай азабар гъадани чIугвазвайди къалурзава. Им гзаф зурба фикир я. Вичин деринвилелди ва къетIенвилелди им А.С.Пушкинан «Заз куьн кIандай...» шиирда авай цIарариз мукъва фикир я:

**Я вас любил так искренно, так нежно,
Как дай вам бог любимой быть другим.**

Яни Эминаз вичиз къисмет тахъай яр гъа вичиз къван мидядизни кIанзавайдахъ агъаз кIанзава, гъавилияй шаирди ам душмандай къазвач.

Амма Эмина вичин лезги чIалал муьгъуьббатдикай кхъей маса шиирра Туьквезбан къисмет хъайи касдиз душман талгъанани авач. И карди касдин къил муьгъуьббатдин мажарайри михъиз какадарнавайди къалурзава.

Физулидин дастанда ихътин гъезелни гъалтзава:

НАЗИК МЕЖНУНАН ГЪЕЗЕЛ

**Я Ребби, ашкъидин белайрив (азабрив) агуда зун!
Са гъвелни ашкъидин белайривай къакъудмир зун!**

**Вуна заз ийизвай хъсанвал тIимилармир,
Яни мадни гзаф белайрик кутур зун!**

**Зун амай къван гагда хкудмир зун белайдикай,
Заз белай кIанда, белайдизни кIанда зун!**

**Ашкъидин белайда зи мягкъемвал хъуьтуьлармир,
Вафалу туш лагъана ярди туьгъметдик кутан тийирвал зун!**

**Югъ-къандавай зи ярдин иервал артухара,
Югъ-къандавай дердер бетер ая зи!**

**Заз кІан туш баркаллани гьуърмет,
Бахт авачирди ая зун, азиятрикай хкудмир зун!**

**АкІ зайиф (къезил) ая хьи зи беден,
Пакаман гарувай ярдин патав тухуз жедайвал зун!**

**Лавгъа ийимир, Физули хьиз, зун,
Я Ребби, зи жуван къастуник, зи гьукумдик кутамир зун!**

ЧАРА МИЙИР ЗАВАЙ

**Я Ребби, на чара мийир и бала завай,
Ярдин ашкъи жез тахьурай гьич чара завай.**

**Зерре завай зи ярдин дерт къакъат тавурай,
Гьихьтин азаб гайитІани, эх жеда завай.**

**Яр ақунихъ зун гьар чІавуз хьурай гьасрет яз,
Гьич жагьуриз тахьурай ман са чара завай.**

**Русвагъ мийир гьахъ муьгьуьббат хилаф авуна,
Лейли патал тергиз тахьуй гьич вафа завай.**

**Гьар юкъуз зи къелемди заз кхьир цІийи цІар
Артух ая, – эксик тахьуй мубтала завай.**

**Гьар юкъуз на артуха зи и лайихлувал,
Бахт це жервал гьа и рекъе чан фана завай.**

**Такъат зайиф хьуй зи, маса кар ийиз тежез,
Тахьуй гьейри мурадихъ гьил гьич ахъа завай.**

**На такабур мийир, Ребби, зун, Физули хьиз,
Айру мийир Эмин лугьур хуш гада завай.**

Сифте килигайла, Эминан гьезел Физулидин гьезелдивай са акьван яргъаз къакъатнавачир хьиз аквада. Амма инани чаравилер авачиз туш. Ина Физулидихъ – вичин, Эминахъни вичин къетІенвилер ава. Физулиди вич ярдин рекъе михъиз «квадарзава», тахьай мисал ийизва. Аллагъдивай ада вич хажалат-ривни гьижрандив акьван зайиф, акьван къезил ая лугъузва хьи, вич гарувай ярдин патав тухуз жеривал. Им шииратдиз хас зурба образ-ивир я. Ам Эмина тикрар тахвун, вичиз къачун тавун – им чаз аквазвай маса алапат я. Лезги шаирди Реббидивай ийизвай тІалабунар вичин дережа агъузар тийизвайбур я. Ада муьгьуьббат таб хъана, вич русвагъ тавун, вичин лайихлувал артухарун, вич маса крар патал – зайиф, амма, ачухдиз лагъанвачтІани, муьгьуьббатда къуватлу авун, вич хуш къилихрин «Эмин гада» яз тун тІалабзава. Шиирда авай «Гьар юкъуз зи къелемди заз кхьир цІийи цІар /Артух ая...» гафарни фикир гуниз лайих я. Адакай къве мана хкатзава. Сад лагъайди, Эминаз ви-

чиз ярди – «къелемди» гъар юкъуз чарар кхъена кІанзава, къвед лагъайди, Эминаз вичин къелемди – вичин шиирар кхъизвай алатдикай гъар юкъуз чарар, ярдиз кхъенвай шиирар хкатна кІанзава, вич, муъгъуббатдин гара авай хъиз, датІана шаирвили илгъамдикни хъана кІанзава. Им магъир шаирди къасухдай авунвай «къенявал» хъиз аквазва. Са шакни алачиз, и уламди адан шаирвили устадвал къалурзава.

Эмина вичин гъезелда Физулидин гъезелда авачир Лейлидин тІварни къазва, ада вичин ярдиз – Туъквезбаназ «Лейли» лугъузва. Физулиди вичин шиирриз суфи шаирриз хас тавни язавайди аквазва, амма Эмин чилин месэлайриз, гъакъикъи уьмуьрдиз мукъва я.

М. Ярагъмедова Физулидин и шиирдин уьлчме музар багъра аруз я лугъузва. Гъ. Садыкъидин и таржумадин ва винидихъ гъайи «Ашкъидин рекъе» гъезелдин таржумадин уьлчмени сад хъгинди хъанва. И карди таржумачи оригиналда Эмина кхъенвай къайда хуъз алахъайди къалурзава.

Етим Эмина вичин сафунай ягъайбурук Физулидин ихътин са эсерни ква:

ДЕРТЭГЪЛИ МЕЖНУНАН ГЪЕЗЕЛ

**Нивай заз вафа кІан хъанатІа, гъадакай жафа (азаб) акуна,
И вафа авачир дуьньяда заз вуж акунатІа, ам вафа авачиз акуна.**

**Заз жуван дердиникай низ лагъанатІа, нивай заз дарман
кІан хъанатІа,
Заз а кас жувалайни чІуру гъалда аваз акуна.**

**Зи руьгъдай садавайни гъам чукуриз хъанач,
Вафалувиликай рахадай дустар заз къве чин алайбур яз акуна.**

**Зун цихъ элкъвена, гъамни закай катна,
Гуьзгуьдивай вафа кІан хъана, заз гъамни акси-мидя яз акуна.**

**Зун умуддин гъенел фенай, умуддини зун сергердан гъалда туна,
Гъунардин гъал къуна за, амма гъиле аждагъан аваз акуна.**

**Къаза-къадарди заз виш гъилера къалурна зи къисметдин гъед,
Бахт авачир заз ам гъар гъилера чІулавди яз акуна.**

**Физули, зун айиб мийир, зун инсанривай къакъатнава лугъуз,
Нихъ зун элкъвенатІани, адакай заз виш гъилера писвал акуна.**

ЕКЕ ТИР ЖАФА АКУНА

**Уьмуьр къулай касдивни заз еке тир жафа акуна,
И вафасуз дуьньяда заз гъар кас бейвафа акуна.**

**Дава кІан яз гъар гъи касдиз авунатІа зи гъал баян,
Залайни ам пис дердериз дерин мубтала акуна.**

**Садалайни алакьдач гьич зи гьамни гьижран алудиз,
Дуст я лугьуз вуж къуртлани, адан рикI чара акуна.**

**Зи къисметди гьар са чIавуз захьай и гьал чин элкьуьриз,
Заз дустарин арадани душманар пара акуна.**

**Умуд кваз зун фин хьайитIа, гьар сада заз далу гуда,
Гьил я лугьуз дустуни зав гайд илан-къара акуна.**

**Бахт я лугьуз къалурна заз къисметди аршинай зи гьед,
Зи гьед агьуз аватнаваз заз мичIи фура акуна.**

**Дуьньядикай икрагь хьана, вун, Физули, элкьуьн хьайтIа,
Рази жеда Эмин, вун хьиз, дуст уьзуькъара акуна.**

М. Ярагьмедова и шиирдиз ганвай баянарни къитбур я. Ада инани, муькуь чкайрал хьиз, къейднавайди сад я: «Еке тир жафа акуна» гьезел кхьенвай уьлчме багьра хазадж аруз я. Амма лезги таржумада и гьезелдинни «Муь-гьуьббатдин зиллет» гьезелдин уьлчмеяр сад хьтинбур хьанва. РикIел хкин: Физулидин гьиликай хкатай ва вич «Муьгьуьббатдин зиллетдиз» къаншаба гьезел багьра рамал аруз уьлчмедалди кхьенвай. Эмина и тафават хвенвай-ни-хвенвачирни чавай лугьуз жедач.

Муькуь патахьай, чна винидихь лагьайвал, РагьэкъечIдай патан шииратдин уьлчмеяр гьа патан чIаларин къенепатан къанунрихь галаз сих алакьада ава, абур, чпел алахьна амал авуртлани, чи чIала чарабур яз, чи яб къулай тийирбур яз амуькун мумкин я. Гьавилай таржумачи лезги шиирра и къве гьезелни са уьлчмедалди туькIуьрунал акьвазна. Мумкин я, Эминани гьакI авунваз хьун.

Са шакни алачиз, Эмина кхьенвайди Физулидиз авунвай тешпигь я. Ада Физулиди лагьанвай фикиррал разивилелди къул чIугвазвайди тайин я.

Эмин оригиналдивай къакьатнавай чкаярни ава. Месела, Физулидин шиирдин 4 ва 5- бейтера авай фикирар лезги шаирдин шиирда авачирди таржумади къалурзава. Гьакьикьатда гьакI тирни-туширни лугьуз жедач.

Физулидин и къве бейтина авай фикирар зурбабур, деринбур я: яд михьи затI я, амма амни гьамиша сад хьиз туш, ам авахьна физва, адаз датIана сад хьиз амуькун хас туш; гуьзгуьни авайвал къалурдай, «таб тийидай» затI я, амма гьадакни рехнеяр жеда, гьадани терсина къалурдай дуьшуьшар жеда; умудни экуь, михьи гьисс я, амма гьадакни къилиз тефин, ви мурадар акIа-дардай «къилих» ква; инсандин гьунар, викIегьвал, алакьунар – ибурни зурба, таб квачир лишанар я, амма гьабурукайни чIехи хата – «аждагьан» хкатун мумкин я, яни дуьньяда вафа лугьудай затI авач, ам са касдизни, са затIунизни хас туш.

Эмина вири и фикиррилай гьил къачунва. Ада вичин шиир маса рекьяй тухузва. Ада ихтилат дустарикай кудзава. Ада умуддихь «вафа» тахьун дустарин хаинвилелди къалурзава. Дустари вичив вугай гьиликай гьуьлягь хьана лугьузва. Имни къетIен образ, лезги шаирдин чIехи дережа къалурзавай шииратдин гевгьер я.

Дустарикай и шиирда рахунихъ и чЛал кхъей береда багънаяр, себебар авай жеди. Вичин муьгъуббат, Туьквезбанахъ галаз алакъаяр къанвай чЛавуз, дустарин куьмек герек хъайила, шаирдиз абуру далу гун ва гайи гаф техвей хътин дуьшуьшарни хъана жеди. Дуствал Эмин патал зурба, садрани чЛуриз, акЛадариз, лекедик кутаз тежедай гъисс хъиз, алакъайрин къетЛенвал хъиз багъа тир. Дустарин тема ада вичин вири уьмуьрда тупЛалай ийиз, рикЛяй куьзиз хъана. И темадиз мукъуфди дикъет гун, рикЛин сидкъидай фикир гун шаирдин жегил вахтарилай гатГун хъайи кар тирди «Еке тир жафа акуна» гъезелдини къетЛидакъз тестикъарзава.

6-бейтина къве шаирни бахтунин гъетрекай рахазва. Физулиди вичиз чархи-фелекди, къаза-къадарди къалурай гъед мусибатар галайди хъана лугъузва, Эмина, лагъайтЛа, зурба са шикил атана лап вилик акъваздайвал гузва: аршда авай гъед дерин фуруз аватнава. КЛелзавайдан вилерикай а шикил, гъед аватунин гъерекат сифтедилай эхирдалди гъикЛ къиле фенатЛа, тикрар хъийиз тазва. Имни Эмина вичин шаирвилини дережа хуьн, ам масадалай аслу туширди къалурун я.

Физулидин «Лейли ва Межнун» дастандай къачунвай къилдин гъезелрилай гъейри, Етим Эмина адан къилдин са шиирдизни незира кхъенва. Ингъе а шиирдин цЛарба-цЛар таржума ва Эмина кхъей шиирдин таржума:

**Перишан я зун, вуна зи перишан гъалдикай хабар къунач,
Вакай хиял ийиз, азаб чЛуьгвазва за, вуна заз сагъардай
дарман гузвач.**

**Ви фикир вуч я, зи йикъар гъа икЛ фин лазим яни, гуьзел ханум,
Зи вилерин экв, зи руьгъ, эфенди, кЛаниди, девлетлу султан!**

**Ви ашкъидин чилина гъатай чЛавалай заз ви патай вафалувал
акунач,**

**Гъина заз вун акунатЛани, заз вун тЛазвайбурун дердина
акъаз акунач.**

**Чи дуствал рикЛелай алудун патал себебарни акунач,
Зи вилерин экв, зи руьгъ, эфенди, кЛаниди, девлетлу султан!**

**Цавун тагъдин чЛемерукдин хъиле гъар легъзеда язава зун,
Низ лугъун? Захъ дердерин са дагъ ава,
За ви патай рикЛин чЛехивал вилив хуьзва, валай гъейри,
захъ сад авач,
Зи вилерин экв, зи руьгъ, эфенди, кЛаниди, девлетлу султан!**

**Зи вилерай атай накъвари хъиз, зи руьгъ къазунна, хъфимир!
За вун садрани гадардач, вунани зун гадар мийир!
Икъван инсаф авачирди жемир, бахт авачир зи хатур хамир!
Зи вилерин экв, зи руьгъ, эфенди, кЛаниди, девлетлу султан!**

**Вучиз ви руьгъди инсаф тахъунихъ ялзава?
Гуьзелар икъван инсаф авачирбур тахъун лазим я,
вучиз вахъ рикЛ авач?**

Вун хьтин назанидив хьсан крар авун кьунва,
Зи вилерин экв, зи руьгь, эфенди, кІаниди, девлетлу султан!

Вун накъвариз килигзавач муьгьуьббатдик азаб чІугвазвайбурун,
Писвал ийизва, им хьсан кар яни кьван?
Аллагьдин хатурдай заз азаб гумир, кІанидан язух ша,
Зи вилерин экв, зи руьгь, эфенди, кІаниди, девлетлу султан!

Физули бахт авачир фагьир я, ада вавай тавазивал вилив хуьзва,
Вичел чан аламай кьван гагда адаз ви кІвачерик руг жез кІан я,
КІандатІа, йикь, кІандатІа, чан алаз тур, ви эмир
ам патал кьанун я,
Зи вилерин экв, зи руьгь, эфенди, кІаниди, девлетлу султан!

ЗИ РИКІ, ЗИ ЧАН

Ганач на яб зи агьвалдиз, акуна зун перишандиз,
Гьамунлай зун хьана дертлу, на къастнач гьич са дармандиз.
Ажайиб икІ фида зи бахт. Яр дава жез тушни чандиз,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь?

Зун ашкьидин кемендава, вакай, яр, заз вафа кІан я,
Вакай анжах, вакай заз тек и дердиниз чара кІан я,
Ви ашкьид дерт хкаж хьана, вили аршда цава кІан я,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь.

Виликай зи, вилин нагьв хьиз, чІулав бахт хьиз хьана, катмир,
Вун тергиз туш, азиз яр, за, вунни зун терг уна гьатмир,
Аман, залум жемир, яр, вун, язух ша, зи беден къатІмир,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь.

Вучиз за и къати зулум чІугвазватІа ваз айих я,
Жув кІани ярдиз зулум гун вак квай анжах са синих я,
Вун хьиз, назлу са дилбердиз ярдиз наз гун хупІ лайих я,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь.

На яб гузвач вал ашукьдаз, вилерай зи накъвар физва,
На писвална – йикьан къарай, йифизни зи ахвар физва,
Минет я ваз, ая инсаф, бедгъавая йикьар физва,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь.

Вал вил алаз чан гузвайди Физули са фагьир кас я,
Вакай айру хьайи гьар югь уьмуьр тушиз адаз яс я.
Эминаз гьар чІавуз ярдихь дерин гьамар чІугун хас я,
Зи рикІ, зи чан, эфенди, эй, кІани девлетлу падишагь.

М. Ярагьмедова и шиир мураббе кІалубда аваз кхьенвайди кьалурнава.
Ихьтин кІалубда сад лагьай бендина авай пуд цар ва амай бейтера рефрен яз

тикрар жезвай къуд лагъай цIар кетигда хьун, яни са саягъда рифмада гьатун лазим я. ИкI тирди Физулидин шиирдин оригиналдай аквазва. Гъ. Садыкъидин таржумади и гьал хвенвач. Эмина вичин туьрк оригиналда и къайда, заз чиз, техвена авач, вучиз лагъайтIа Эминан шиир Физулидин шиирдивай саки къерехдиз алатнавач. Гъавилай ада рефрендин цIарни авайвал техвена жедачир.

Физулидин шиирдин рефрендин цIарце авай «султан» гаф лезги таржумачиди шиирдин уьлчмеда гъижайрин къадар ацIурун патал «падишагъ» гафуналди эвезна. Им таржумайра адетдин кар я. Амма таржумачиди шиирдин кIалубдал амал тавун эксиквал я.

Лезги таржумада Физулидин шиирда авай пуд лагъай бендни ахъайнава. ИкI Эминан туьрк оригиналда гьакI авунвайвилай хьанвани, я туштIа и кар таржумачидин фикирдай акъатнани лугъуз жедач.

Месела, 1992-йисуз акъатай вичин ктабда М. Ярагъмедова и кар къейд авунай, 1995-йисуз Эминан ктабда вичин таржумаяр къвед лагъай гилера ахкъуддайла, Гъ. Садыкъидивай и эксиквал чкадал хкиз жедай, амма вучиз ятIани ада, таржумадик куьлуй-шуьлуй дегишвилер кухтунатIани, хкатнавай бенд кухтунач. Белки, Эминани и бенд ахъайнавайтIа?

Чна къейд авурвал, Физулидин шиирдинни Эминан незирадин арада чIехи чаравилер авач. ЯтIани эхиримжи бендиникай къве гаф лугъун лазим жезва, вучиз лагъайтIа Эмин гъана Физулидила са къадар къерехдиз алатзава. Физулиди вич кIанидан кIвачерик руг жез гъазур я лугъузва, амма Эмина яр галачир гьар са югъ яс я, кIанидан дидарда датIана гъамар чIугун вичиз хас хьанвайди лугъузва. Аквар гьалда, яр яргъалди къакъатнавай.

Инални Эминан къетIенвал вич агъузар, ужузар тавун, вич кIвачерик вегьин тавун я. Лезги намусар авай Эмин гададихъ!

1980-йисуз акъатай Етим Эминан ктабда «Физулидин шиирриз кхьенвай незирариз» ганвай баянрик «Лейлидин шиир» квайдини чна винидихъ къейд авунай. Гьадакайни къве гаф лугъун лазим жезва. Ам са гъихътин ятIани себедалди и кIватIалдик акатнавач. Амма Физулидин дастанда авай «Лейлидин манидиз» Эмина кхьенвай незира З. Эфендиеван гъилин кхьинрин кIватIалда хъайиди Гъ. Садыкъиди гайи баянри къалурзава.

Физулидин дастанда авай «Лейлидин манида» Межнунахъ галаз вичин муьгъуьббат сад ийиз тежезвай Лейлиди къисмет тахъай ярдихъ элкъвена вичин дердер лугъузва. Ада вич бугьтенрик акатнавайдакай, душманри вичин вири фикирар михьибур туш лугъузвайдакай, тIалдивайни бедбахтвилеривай вичин муьгъуьббат терг тахъанвайвеликай ихтилатзава. Мураббе кIалубда аваз кхьенвай и манидин гьар бендинин къуд лагъай цIар «Заз тIимил ян къисметдикай бедвилер, вунани заз азабар хгурвал?» суалдикай ибарат жезва. Эхиримжи бендина, шиирдин кIалубдин къайда хуьн яз, Физулидин тIварни къунва.

И манидиз кхьенвай незира гъиле аваз, Эминан ктаб туькIуьрайда ам адак кутун тавуни чав жуьреба-жуьре гиманар ийиз тазва.

Мумкин я, и шиирдиз кхьенвай незирада, винидихъ чун чпикай рахай незирайра хъиз, Физулидин тIварцIихъ галаз Эминан тIварни хьун, амма и чIал дишегълидин мецелай тирди хьуниз килигна, кIватIал туькIуьрайдаз ам ктабдик кутун дуьз яз акунач. Амма Физулидин шиирда Лейлиди Межнуназ лугъузвай гафар вири Эминавай Туьквезбаназ лугъуз жедайбурни жезвай.

Муькуь патахъай, и мани ктабдик акат тавунихъ маса себеб хьунни инкар ийиз жедач. Амни Физулидин тIварцIелай гуьгъуьниз незирада Туьквезбанан тIвар хьунухъ мумкин я. Малум тирвал, Эминани Туьквезбана чпин муьгъуьббат гара авай вахтунда сада садаз чарар, шиирар кхъиз хъанай. Мумкин я, и шиирдиз незира Туьквезбана кхъена.

Гъа икI, Эмина Физулидиз кхъей незирайрикай гьихътин нетижа хкудиз жеда?

Туьрк чIал вичин хайи чIал тушиз, гъа чIалал маса халкъдин ва девирдин зурба шаирдихъ галаз бягъсиниз экъечIун Эминан викIегъвал тир. М. Ярагъмедова лезги шаир михъиз Физулидин таъсирдик хъайиди яз къалурун чIехи суал алай месэла я. Эминахъ шииратда вичин дережани лайихлувал авайди ада ачухдаказ вичин незирайра къалурзава ва субутзава.

Са шакни алачиз, Эмин Физулидин дастан вичин жуьреда тупIалай авунай лезги шаирди, вичинни Туьквезбанан муьгъуьббат кIани къве касдин рикIиз кIандайвал къиле тefейла, вилик кватай гзаф суалри жавабар Физулидин чIехи эсердай жагъуриз алахъайди тайин жезва. Муькуь патахъай, адаз вичин шаирвили алакьунарни хкаждай, къелем хци ийидай мурадари хъайидал шак гъиз жедач.

Белки, адан рикIе «Лейли ва Межнун» хътин зурба эсер кхъидай мурадни авайтIа? Низ чида?

Ам кхъидай алакьунар адахъ авазвай, уьмуьрдин тежрибани адахъ хъанвай, муьгъуьббатдин бахтаварвилерни адав агакьнавай, бедбахтвилерни адан къилел тIимил атанвачир.

Адан шиирра муьгъуьббатдин жуьт яз Эфризанни Магъсуман тIварар, ада вичин шиирра Туьквезбаназ «Эфриз» лугъузвай чкаяр ава.

Эфризанни Магъсуман тарихдикай я РагъэкъечIдай патан, я лезги шииратда ва эдебиятда са малуматни авач. Белки, Эмина и тIварарик вичинни Туьквезбанан тIварар чуьнуьхнавайтIа ва адахъ «Эфриз ва Магъсум» тIвар алай дастан кхъидай фикир авайтIа? Белки, кхъена, чав агакьначтIа, низ чида.

Чун чпикай рахай незирайри гзаф суалар кудзава.

Чпиз тайин жавабар авачтIани, а суалра чпе жавабрин тавни авачиз туш.

Гъар гьикI ятIани, вилик къвезвай суалрайни Эминан шаирвили чIехи дережа аквазва. МасакIа хьун мумкин туш.

Камалат

МАЙРУДИН

***

Камаллудаз хас кар туш рикни гил чукьуьн,
Гьикайтани са юкьуз ийида рекин..
И дуьньядал аламаз серф ая вири:
Я кафандик жибин квач, я сурук - риклин.

***

Адет тиртла, чи играми папарин
Япарихъ ваъ, мецихъ зарар гилигдай,
Чун, туьквенра баят хъанвай къизилар
Гьич сад къванни амукьдайтла, килигдай...

***

Лугьуда квез гьар са касди члугвазвай,
ПапIрусдин къатI ширин жеда къвердивай.
Уьмуьрни заз гьа къайда яз аквазва:
Ширин жезва гьамни яшар жердивай

***

Сада вичиз артиска са свас гьана,
Концерт вичин кIвале хьурай лагьана.
Дугьриданни сифте яна манияр,
Ахпа гзаф ашна ролра къугьвана.

***

Зи юкь тIазва - за дарманар жагьурнач,
Духтурризни къедалди ам къалурнач:
Себеб чизва - тIимил хьун я юзунар, -
Ам пачагьрин виликни за какурнач.

***

Акъван хата кIвалах туш:
Ламран кIулай аватун,
Хаталу я, - Ламралай
Аватна, - тIвар акьатун.

* * *

Я Сад Аллагъ, дуьньядиз гъахъ гъанва на,
Лугъузвайвал, гъахъсузвал ца канва на.
Бес вун гъакъван дуьз дуванбег хъайила,
Заз гъи кардай къинин жаза ганва на?

* * *

Буба амачир дуьнья гъвечли жеда,
Диде амачир дуьнья – ичли

* * *

Жуван кици класай чка геждалди сагъ жедач

* * *

Цай чилел алаз, гум авай цава
Дуьньядивай ваз жагъидач дава...

* * *

Чилелай цавалдилай
Цавалай чилел мукъвал я

* * *

Къиле тефиз умудар,
Куьтягъ хъана шумудар

* * *

Гъвечли кицлер, адет яз, пехъибурни жеда

* * *

Жувакай рахадайла микрофонар ишлемишиз клан жеда

* * *

Дишегъли галачиз чавай хъсандиз жезвай кар анжах сад я –
дишегълийрикай хана рахун.

* * *

Дегъ девирдин шаир Омар Хаяма,
Чехирдин дад садра къванни такуна
(Мусурман тир, гъисабзавай гъарам яз),
Адан тариф гъар шиирда авуна.

Гъикъван хъвана чехирар за уьмуьрда,
Лацу, яру – вири-вири жуьреяр!
Адакай члал вуч лагъана туьклуьрда,
Чехир вуч я – шуткъуннавай къереяр!

Эрекъ, лугъун, артух затI я агъзурра,
Адакай зун кхъиз югъ-йиф гъазур я!

* * *

Сада вичин папан тариф авуна,
Авач лугъуз вичин хътин дишиди.
Вуч кIантIани лагъ, гаф гьалчдач гафунал...
Чир хъайивал, адан паб тир бишиди...

* * *

Пул тагайла, сада вичин бубадиз:
«Вун вак хъурай!», - лугъуз чинал экъуьгъна.
Бубадини жаваб гана гададиз:
«Зун вак ятIа, вун, вакIан хва, цIуьрнуьгъ я...»

* * *

Итимар къве чкадал пай жезва – акъуллуйризни папариз багъа кIур-
тар къачузвайбуруз

* * *

Туькъулди я чи уьмуьрдин тегъер, гьал.
Белки гузва адаз акъван зегъервал,
Чаз, вахт хъана, и гуьзел тир дуьньядай
Хъфидайла артух гъайиф тежервал.

* * *

Цавуз агакъдай гурар хъанайтIа, рагъ туьхуьриз акъахдайбур тIимил
акъатдачир

* * *

Къулухъ къатIар динг ийиз вун къекъвезва,
Сад хкаж жез, муькуьд агъуз аватиз,
Вун фидайла, арабир заз кичIезва,
Чилин шарни орбитадай акъатиз.

* * *

Руьгъ михьи яз, амма беден къацIана
Чун гъар са кас и дуьньядиз атана.
Дуьньядай чун – къейи вири чухуьзва –
Беден михьиз, руьгъ къацIана хъфизва.

* * *

Зун дуьньядиз хушуналди атай туш,
Заз дуьньядай са регъятвал жагъай туш.
Хъсанзава, заз чиз, агъа дуьньяда:
Аниз хъфей садни къулухъ хтай туш.

* * *

Дуьньядал зи яхцIурни цIуд йис хьанва,
Гьич буш тежер тек са затI заз жагъанва:
Инсандин кьил, нагагь акьул авачтIа,
Гьар гьамиша ахмакьвиляй ацIанва.

* * *

Зун гьахъ тир кьван,
И дуьньядиз кьведайла,
Акьваз тийиз шедайла...

* * *

Инсанрик квачиртIа гунагьар,
Арадал кьведачир аллагьар.

* * *

Цавал кьве аламат ала: рагъни варз, чилел – ирид миллиард ала-
мат

* * *

Намус гьамиша лал я

* * *

Свас гъана – гада квахъна, руш гана – лам къачуна.

* * *

Гьар девирдихъ вичин тахсирлу кьилерни ава, абур атIудай жал-
латIарни

* * *

Сив, амачир садни сарар,
Гьаят хьиз я, квачир варар

* * *

Чи аялар чIехи жезва – чи кьилер рехи жезва

* * *

Кавказда виликдай гудалди рушар чIурдачир, гайила – гафар.

* * *

Чун бармакар квахънавай гачалар хьиз ава.

* * *

Ни вуч лагъайтIани, дишегълийри чпин уьмуьрда ахъайзавайди са
гьалатI я: абуру итимар хазва.

***

Аллагъни шаир я.

***

Бязибурун жигъиррикай рекъер жедалди,
Пехъерикай лекъер жеда.

***

Цуьквер риклени, тебиатда хъиз, битмишна кланзава. Къалгъанар
чеб экъечизава.

***

Чи патара квасаяр галачир пагъливанар жедач. Пагъливанар галачир
квасаяр ацланва.

***

Маса касдал къванер гадармир: вуна адаз хъелни гъизва, гъиле
яракъни вугузва.

***

Зи заланвал зи кваллин гуърцелдиз хъсан чизва.

***

Анжах бахтунихъ ахътин къетленвал ава: ам вич авачиз хъайитлани,
масабуруз пайиз жеда

***

Вич ахмакъ я лугъузвай ахмакъ вич акьуллу я лугъузвай акьуллуди-
лай акьуллу я.

***

Чувудри чпин аллагъ садрани алдатмишнач жал?

***

Чижерин бахтсузвал гъамиша сад я: абурув гзаф виртни гва, тли-
мил агъуни.

***

Уьмуърдин девиз: «Виликди - кьиникъихъ!».

***

Хаинвиляй гузвай гъетинилай вафалувиляй гузвай жаза хъсан я.

***

-За гъамиша ви кьилел пехилвал ийизва.
-Адал вучиз? (*дамахдивди*)
-Хайи йикъалай инихъ ял язавай....

* * *

(Сурун къванцел кхьинар)
Вуж хъфенватIа, ам хуькведач,
Вуч хуькведачтIа, ам хъфенва.

* * *

Гъуьлягъни къекъвезва, квачтIани кIвачер,
Амма я патахъбур гъуьлягъдин рекьер.

* * *

КъейитIа - рекьида, текъейтIа - ахпа рекьида.

* * *

Кьилеллачир бармакар гъамиша буш я, кьилеллайбур – гзаф вах-
тара

* * *

Дишегълийриз мецер рахаз ганва, япар – япагъанар гилигиз...

* * *

Кьил акъван цавуз хкажмир – зи кIвачера акъун мумкин я

* * *

Гъар са мугъманди къве затI рикел хвена кIанда: вич атай ракни
хъфидай вахт.

* * *

КъецIида звердайла буьркьуьдаз акуна

* * *

Буба къалура – за ваз хцикай лугъуда, диде къалура – рушакай.

* * *

Куьгъне чекмейрин къадри цийибур алукIайла чир жеда.

* * *

И дуьньядал яргъал тир бахт яргъалди дидеяр амуькзавайбуруз
гузва.

* * *

Хтуларни купулар метIерал гъа са вахтунда акъалтда

* * *

Заз жуван алатай уьмуьр чизмач, алайди – такIан я, къвезмайдахъай
- кичIезва

* * *

Дишегълидин кьил къурда эхир кьиляй вичин кьилни къада

Љъаравилияр

---

* * *

Йифен кефханайра ацукъна, кьуланферилай геж кІвализ хквезвай кьве дуст ихтилатрик ква:

-Вун бахтавар я, дуст,- лугъузва сада,- вахъ наб ава, кІвал-югъ, хзан ава. Хъфейла чими мес гьатзава ваз, пакамаз вилик чай кьвезва ви. Гилалди папа вал вил эцигнава. Килиз, ви кІвалин дакІарда экв кузма. Гуьзлемишзава вун, играми итим...

-Ваъ, дуст, ваъ,- жаваб гузва дустуни.- Зун кІвализ рахкурмир. Ша, элкъвена хъфин чи кефханадиз!

* * *

-Кубъчедай тІуз пара дамахдивди жегъил дишегъли физвай,- ихтилатзава кІвализ хтай папа итимдиз.- Адал алай кофтадал инглиц чІалал кхъенвай гафар кІелайла, зак хъвер акатна.

-Вуч кхъенвай?- гъяз авачиз хабар къазва итимди.

-«Зун ахмакъ дишегъли я» гафар кхъенвай.

-Ахпа?

-Ахпа зун алатна физвай адан далудиз тамашна.

-Далудал вуч кхъенвай?

-«Вунни ахмакъ я» - гафар.

-Вун рази тушни?- жавабсуз амукъна итимдин суал.

* * *

Мединститутдин студентриз профессорди инсандин мефтІедикай лекция кІелзава. Плакатдилаи инсандин кьил ва ана авай мефтІ кьалуриз, профессорди лугъузва:

-Инсандин мефтІ 98 процентдив агакъна цикай ибарат я.

Профессордин япарихъ сифте жергеда ацукънавай студентрикай садан кушкуш галукъзава:

-Аквазвани, гъеле роддомда амаз бязибуруз тІимил цазва.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

